

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

ÍRTA

ECKHART FERENC

A PÁZMÁNY PÉTER-EGYETEM NY. R. TANÁRA

4001—7000

B U D A P E S T , 1933
K Á L D O R
K Ö N Y V K I A D Ó V Á L L A L A T

*Copyright by
Káldor Könyvkiadóvállalat
Budapest, 1933.*

Viktória-nyomda, Budapest.

MAGYAR ŐSKOR

Miként az egyéneket családjuk leszármazása, úgy a népeket eredetük kérdése minden időben sokat foglalkoztatta. A magyar népnek, sajnos, kiveszett fabulái között, amelyekre megvetéssel tekintettek azok az udvari papok, akik először írtak nálunk öntudatos szerkesztéssel oktató és szórakoztató „gestákat“, tudós történeti munkákat, bizonyára több is volt, amely az eredettel foglalkozott.

Kézai Simon, Kun, László udvari papja őrizte meg számunkra krónikájában a kétségtelenül ősi hagyományból merített nőrablás mondáját. Hunor (Hun-eri, bűn ember) és Magor (Magyar) a Maeotis (a mai Azovi-tenger) ingoványaiból előtörve, a pusztán férfiak nélkül mulatozó asszonyokra, Belar (Bolgár) fiainak feleségeire találtak, akik között Dulánok, az 'alánok fejedelmének leányai is voltak. Közülük az egyiket Hunor, a másikat Magor vette feleségül. Az egyik házasságból a hunok, a másiból a magyarok származtak. Az elveszett nemzeti krónika, az „ős gesta“, amelyet valószínűleg Szent László idejében írtak és ennek alapján Anonymus, aki a tudomány mai állása szerint alighanem II. Béla király jegyzője volt, a fejedelmi családnak azt a hagyományát is megőrizték, hogy az Árpádok a világ ostorának, Attilának a leszármazottai s ez szintén; bizonyítéka az akkori

nemzeti tudatban meglévő hún-nagyar rokonságnak.

Nemzetünk származásáról írásbeli följegyzések egyébként nem maradtak.

Mint a legtöbb nép ősi történetére és így leszámazására, kialakulására, a magyarságára is az összehasonlító nyelvészet ad felvilágosítást. A nyelvészek munkája lényegesen tökéletesült módszereivel fényt tud vetni arra a korra is, amelyből semmiféle írásbeli emlék nem maradt reánk és rostájával el tudja választani a búzaszemet a pelyvától arra a korra vonatkozólag is, amelynek hagyományait csak jóval később, évszázadok múlva jegyezték föl. A később följegyzett nép- és személynevek a mondai ködbe elvesző korok életéről tudnak fölvilágosítást adni. A nyelvben, annak évezredes fejlődése folyamán lerakódó rétegekben a nyelvész éppen úgy megtalálja és ki tudja választani a legősibb rétegbe tartozó szókincset, amint a geológus meg tudja különböztetni a Földnek az egymástutáni évmilliókban keletkezett rétegeit. S miként a geológus az ősrétegek alkatrészeiből meg tudja rajzolni régi évmilliók életét, úgy a nyelvész is élénk tudja varázsolni a nyelvből valamely nemzet kialakulásának képét.. A magyar összehasonlító nyelvészet, amely szellemi tudományaink között a legfejlettebb, a legutóbbi évtizedekben valóban mérföldjáró csizmával haladt előre nemzeti leszámazásunk kutatásában. Minden kétséget kizárólag bebizonyította, hogy a magyar nép finn-ugor és török népelemek keveredéséből állott elő.

Nyelvünk tanúsága szerint a magyarság ősei évezredekkel Krisztus születése előtt a

finn-ugor népek őseivel együtt éltek az Ural hegység közelében, annak európai oldalán; tőle bizonyára nyugatra az indogermán népek, keletre pedig a törökség ősei. Az uráli ősnép mindkét ősi népcsaláddal való érintkezésének emlékét megőrizte több nyelvtani és egy-két szókincsbeli megegyezés. Ez az ősnép később, földéríthetetlen tényezők hatása alatt, szintén még „évezredekkel időszámításunk előtt“, északra tolódott el. Ennek a népnek alacsonyfokú műveltségi színvonaláról csak félig-meddig tudunk biztos adatokat megállapítani. Az uráli ősnépből legelőbb a szamojédok váltak le, míg a többi finn-ugor nép ősei még századokon át együtt éltek. Ezt bizonyítják azok a szavak, amelyek a szamojéd kivételével valamennyi finn-ugor nép nyelvében megtalálhatók. Ezt az együttélést a Krisztus előtti 3. évezred korára teszi 'a tudomány, mégpedig a Közép-Volga és mellékfolyói vidékére. Ebben az időben kerültek a finn-ugor nyelvekbe a szamojéd kivételével megtalálható szavak, amelyek az iráni műveltséggel való érintkezések emlékei, minők: *arany, ezüst, méh, méz, száz* stb.

A finn-ugor ősnép már legalább kétezer évvel Kr. e. két ágra szakadt, a nyugatira, amelyet finn-permi ősnépnek neveznek, s amelyből ezer évvel később újabb ágak váltak szét: a zürjén, a votják, a cseremis, a mordvin és a Balti-tenger felé vonuló finn és észti népek; a keleti ághoz, az ugorokhoz, az osztyákok, a vogulok és az ősmagyarok tartoztak. Ez a keleti ág, az ugor ősnép, a Volga felől az Ural lejtője felé vonult. Itt az „előmagyarok“ a rokon népekkel vérségi kötelékekben, nemzetségben éltek, amelyet

„hadnak“ nevezték, egy-egy nemzetségfő, „úr“ vezetése alatt. Politikai szervezkedésnek, törzseknek még semmi nyoma ennél az ősnépnél. A vérbosszú miatt egymással harcban álló családcsoportokban éltek, mint a többi ugor népek, még kétezer évvel később isv Műveltségben már nagyobb előhaladást mutatnak. Ismerték a fémeket, a tizes számrendszert és az adás-vételre vonatkozó finn-ugor szavak bizonyosága szerint, bizonyos kezdetleges kereskedelmük is volt.

* Az ugor őshazában a magyarság egy altáji török néppel, a bolgárokkal került érintkezésbe, s velük, ugor rokonaitól elszakadván, a Kubán alsó folyásának vidékére költözött, a Kaukázus közelébe. Lehet, hogy a bolgárok a magyarság földjét meghódították, a népen uralkodtak, azt megszervezték s mint új törzset, a bolgársághoz csatolták.

A magyar nép már északi őshazájában nomád lovasnéppé fejlődött, különben — ha még idegen török vezetés alatt is — nem teheték volna meg a hosszú utat a pusztákon keresztül. A *ló* és a *nyereg* már az ősi ugor szókincshez tartoznak. A bolgárok a törököknél szokásos katonai szervezet mellett is a békés polgári foglalkozások magasabb műveltségi fokán állottak, mint a többi török nép. Az állattenyésztés, a földművelés, kert- és szőlőművelés, az ipar számos fogalmát vette át tőlük a magyarság. A magyarság erkölcsi fogalomköre is lényegesen bővült hatásuk alatt: az *érdem*, *bűn*, *gyarló*, *bocsát* szavak a bolgár szókincsből kerültek ta magyarba.

A TÖRÖKSÉG KÖTELEKEIBE kerülve, a magyarság szervezete hosszú évszázadokon

át ugyanazokon a gyakori változásokon ment keresztül, amelyek ezeket a nomád török államokat jellemzik. Vándorlásaik közben a rokon törzsek tengeréből kiválik egy-egy nagytekintélyű hadvezér, akinek törzséhez azután több más csatlakozik. Államuk hadi sikereik arányában nőttön nő, és ép olyan gyorsan hull is szét, amint a kiváló törzsfőnek, a törzsszövetség kánjának, nincsen hasonló tehetségű és tekintélyű utóda. Három fontos téniyezővel találkozunk ezeknek a török törzsszövetségeknek, nomád államoknak az alakulásában s ezek mindegyikét a nomád magyarságnál is megfigyelhetjük: a gyorsabban szaporodó és így fegyveresekben bővelkedő törzs könnyen kerül más törzsek fölé; új néptörzsek önkéntes vagy önkénytelen csatlakozása gyakran megnöveszti, néprészek leválása megszükiti a nomád állam kereteit. Az újonnan csatlakozó törzsek védtek a nomád állam határait, háború esetében elől mentek a harcban s így leginkább voltak pusztulásnak kitéve. Ezek a körülmények magyarázzák meg, hogy a török népek gyakran csak politikailag, de nem egyszersmind népileg is egységesekek.

Törökös szervezetében hasonló változásokon a magyarság is átment abban az időben, midőn a 6. századtól a 8. századig a Kaukázus környékén, a bolgár-török nép szomszédságában élt. A 830 körüli években jelennek meg a magyarok a Fekete- és az Azovi-tenger partján, a Don és Dnyeper között, Lebédiában, ahol 889-ig tartózkodtak.

A közbeeső időből csak néhány elnevezés maradt ránk róluk. A magyaroknak az 5. századtól a 9.-ig szereplő elnevezései arról tá-

jékoztatnak bennünket, hogy mely török szövetségnek voltak alkotó tagjai: a bolgár onogurok, szabirok és türkök államaihoz tartoztak. A török onogur (10 törzs) névből keletkezett a magyarságnak az elnevezése a nyugati népeknél: a latin Ungri, a német Ungar, a francia Hongrois, az orosz Venger. Ekkor juthattak a magyar nyelvbe az alánok nyelvéből átvett szavaink: *hard*, *vért*, *üveg*, *vám*, *hid* stb., valamint honfoglaláskori fegyvereink díszítésein is felismerhető a perzsa hatás. A magyarság későbbi nemzeti fejlődése szempontjából legfontosabb a türk birodalomhoz való tartozás kora, amely a 6. században Mandzsúriától a Krímig terjedt. A türk birodalom kazár részének voltak a magyar törzsek alkotórészei a 9. századig. A kazár kagán rendelt vezért nekik, bizonyára háború idejére: a kündüt, vagy kendét, aki mellett gyula nevű fejedelmük is volt.

A magyarság későbbi harcmódorát ebben az időben tanulta, és a türk írás (a székel rovásírás) ismerete egyéb téren is bizonyítja a nagy befolyást. A nyugat felé induló magyarság politikai szervezetére és műveltségére nézve egészen török, de etnikailag! is teljesen más volt, ímint ezer évvel korábban.

MIKOR A TÜRK birodalom is a hasonló nagy török birodalmak, a hún és az avar sorsára jutott és a kazár kagán hatalma a 9. század közepén felbomlott, a magyarság immár önálló törzsszövetségének élére a leggazdagabb és legvitézesebb törzs került, a „Magyar“ s adott nevet az egész népnek. Bíborban született Konstantin bizánci császár, aki 950 kö-

rül írt munkát birodalma kormányzásának módjáról, s aki élénk összeköttetést tartott fenn a magyar fejedelmi családdal, megörökítette munkájában a hét magyar törzs nevét, amelyek a legrégebbi törzs, a Magyar vezetése alatt egyesültek. A török nyelvészet ezekből a törzsnevekből nagy vonásokban rekonstruálni tudja a szövetség évszázadok folyamán végbement kialakulását. Az eredetileg finn-ugor, utóbb ezeréves fejlődés alatt eltörökösödött főtörzshöz, a Megyerhez, „Magyaréhoz csatlakoztak más törzsek: Nyék, amelynek a határ, „nyékek“ védelme volt a feladata, Kürt-Gyarmat, összetett törzs, amelyek közül a Kürt törökül lavinát, hótorlaszt jelent s jegy-jeniszej-vidéki török nép és ia magyarság kapcsolatának emlékét őrizte meg (a székely írás török jegyei a jenniszej-vidéki türk írásból származtak), a Gyarmat megannyi, mint „fáradhatatlan“. A szövetségbe tömörültek még továbbá a Tarján-törzs (alkirály, „kovács-király“), amely méltóság-névvel gyakran találkozunk a török népeknél; épígy méltóság-nevet jelent a Jenő-törzs neve: „bizalmas, tanácsadó miniszter“ (ily méltóság-nevek gyakran lettek a törökben törzsnevekké) és végül a „roppant nagy“, „óriás“ jelentésű Kér-törzs. Bizonyára utoljára csatlakozott a törzsszövetséghez a Keszi-törzs, amely töredéket, maradékot jelent s alighanem valamely nagyobb török népnek levált csoportja.

A hét magyar törzset, mielőtt nyugat felé indult volna, még egy nyolcadik szaporította meg, egy kazár néprész, a kabarok, akik, amint Konstantinos elmondja, „pártot ütöttek az uralom ellen és a polgárháborúban az ura-

lom kerekedett felül, és némelyeket közülük levágatott, a többi elmenekült, elment és a turkokkal (= magyarokkal) együtt lakott a besenyők országában és valahogyan kabaroknak (= lázadók) nevezték őket“. A kabarok megtanították a magyarokat a kazárok nyelvére, ők pedig megtanulták a (magyarok nyelvét. Ilyen módon a honfoglaló magyarság két-nyelvű volt. A görög császárnak ezt a tudósítását, hogy íá török nyelv a magyaroknál Szent István idejéig erősen el volt terjedve, biztonyítja az a körülmény, hogy több személynévnek mind a magyar, mind a török formája megtalálható nálunk még a 11—12. században is.

A MAGYAR TÖRZS-SZÖVETSÉG a 9. század második felében megkezdte kalandozásait, zsákmányszerző hadjáratait nyugat felé, főleg a Dnyeper és a Don vidékén lakó szlávok területére. Az úzok, vagy kunok elől menekülő rokon nép, a besenyők támadása kényszerítette az immár törökös jellegű magyarságot kubán-vidéki hazájának elhagyására. Egy kis részük a besenyők dél felé irányuló lökésének hatása alatt ja Kaukázustól délre, Tiflisz vidékére menekült, ahol szavárdok neve alatt még a 11. század elején előfordul nevük, hogy azután végleg eltűnjék a kaukázusi népek társaságában. A besenyők nyomása elől nyugat felé nyomuló magyarságnak, ennek a „törökös nomád államnak“ már régebben még nagyobb része szakadt le: a baskiriai Magna Hungáriában (igazi Magyarország) maradt magyarok. A honfoglaló magyarságban még évszázadok múlva is élt az a tudat, hogy testvérei egy neszét keleten

hagyta. 1235 táján négy dominikánus barát indult keresésükre s az egyiknek sikerült is érintkezésbe lépnie velük. Majd közvetlenül a tatárok özönlése előtt egy Julián nevű dominikánus találta meg kutató útjában a keleti testvéreket, akikkel magyarul beszélt. A mongol hódítás tengerében sok mással együtt ez ia nép is elmerült ugyan, de a baskírok törzsneveiben mind a mai napig fennmaradt a magyar törzsek emléke.

A HONFOGLALÁS ÉS A KALANDOZÁSOK

A hét magyar, a magyarság zöme a 830 körüli években jelent meg a Don és Dnyeper közt, a Fekete-tenger melletti Levédiában s 889-ig élték itt nomád életüket, hosrv azután kelet felől jövő nyoimásniak engedve, továbbvonuljanak s Etelközben, ia mai Moldova és Besszarábia területén állapodjanak meg.

Itt, hogy sikerebben védekezhessenek hasonló támadások ellen és hogy gazdagabb zsákmánnyal folytathassák rablóhadjárataikat, amelyekkel a szomszédokat, mint a többi rokon lovasnép, meg-meglátogattákj, örökös fejedelmet tettek hadaik élére, a legnépesebb és legerősebb törzs fejének, Álmosnak a fiát, Árpádot „a kozárok szokása jéts törvénye szerint pajzsukra emielve“.

BÉLA KIRÁLY névtelen jegyzője szerint „a hét magyar“, a törzsek vezetői, amikor a fejedelmet egyetértéssel parancsolónak megválasztották, hűséget esküdtek neki és

utódainak maguk és utódaik nevében, aminek megp ecsetel ésére vérüket egy edénybe csurgatták. A hűségeskü fejében olyan szerződést kötöttek a fejedelemmel, amely nekik és utódaiknak bizonyos alkotmányos jogokat biztosított. Mit tart ma a történeti kritika a „vérszerződésről“? A vércsurgatás és vérivás szertartása világszerte elterjedt szokás volt egyének, valamint primitívebb törzsek szövetezésénél is. Célja az, hogy azok, akik vérüket elegyítik, egymást mesterségesen testvérekké teszik s így a vérbosszút kizárják egymás között. Ezzel, ha törzsek szövetezéséről van szó, állami élet alapítása lesz lehetővé. A közjogi jellegű vérivás a kunoknál is megvolt és a magyar vezérek vérelegyítésénél is arról lehetett szó, hogy a törzsek hadnagyaikat kifelé kölcsönös védelemre, befelé pedig békességre kötelezze. A törzsek közötti viszályt, úgylátszik, egy külön főbíró, a *harchas* vagy horka intézte el, akiről még a 11. században is történik említés. A 10. század derekán sokat szereplő Bulcsú karchas neve annyit jelent, mint „vérbocsátó“. Anonymus tehát régi hagyományt örökíthetett meg a vérelegyítés tényének feljegyzésével, de ehhez, amint azt egyébként szórakoztató Gestájában másutt is teszi, tudós módon egy a 12—13. század politikai felfogásában gyökerező összerződést kötött, amelybe korának fejlettebb alkotmányos nézeteit vitte be.

A NAGYOBB POLITIKAI vállakozásokra immár alkalmas magyarság Etelközből kiindulva, Arnulf német király szövetségében ismerte meg későbbi hazáját.

A honfoglalás a mai hazában az új fejedele-

lem tudatos politikai tette lehetett. Etelközi hazájuk elhagyására a túlerőben levő szövetkezett besenyők és bolgárok váratlan támadása kényszerítette a magyarokat. A magyar hadak éppen Nagy - Morvaország területén kalandoztak, amikor a keleti és déli szomszédok egymással szövetkezve, rárontottak Etelközre és azt szörnyű pusztítás után elfoglalták. Hogy jobban kivédhessenek hasonló megrohanásokat, a morva hadjáratokban megismert mai országba keltek át 896-ban a Verekei-hágón és talán kisebb részben menekül 2sszerűen a besenyőktől a havasoknak szorítva, Erdély szorosain át. Mint rokonaik és elődeik, a hunok, először a Tisza mentén telepedtek le és onnan kezdték meg hadjárataikat nyugat és délnyugat felé. Néhány év múlva a dunántúli dombos vidékre vonultak legerősebb törzseik, mivel azt megélhetésük és védelmük, de a nyugat felé űzendő portyázások szempontjából is alkalmasabbnak tartották állandó lakhelyül.

MILYEN NÉPEK LAKTAK Magyarországon területén a honfoglalást közvetlenül megelőző időben, a 9. század második felében¹? Erre a kérdésre az összehasonlító szláv és török nyelvészet elég határozott feleletet tud adni. Eredményei, amelyek elsősorban a földrajzi nevek, folyók, hegyek, vidékek neveinek kutatásán alapulnak pótolják a megbízható történeti forrásokat. A földrajzi Kévéket a később jövő nép átveszi a korábbi lakosságtól s azokat csak saját nyelve hangtörvényeihez alkalmazza. Rég kihalt népekről tesznek tehát ezek az évszázadokon át használt nevek tanúságot, ha alakjukat, fejlődé-

süket megfelelő szaktudással vizsgálják meg. A népvándorlás hullámai a római kultúra utolsó nyomait is megsemmisítették ezen a földön. Csak élettelen romok maradtak Pannónia, az egykor virágzó római tartomány helyén, amelyekhez a későbbi letelepülők, nem ismerve a történeti előzményeket, mondákat költöttek. Sem a hunok, sem a germánok nyomukba tóduló törzsei nem bírtak hosszabb életű államot alapítani a Duna-Tisza mentén. Oly gyorsan tűntek el ezek a népek, amely hirtelen megjelentek. Az utolsót, amely itt megtelepedett, a török-bolgár eredetű avarokat, a frank birodalom megalapítója és az univerzális jellegű római császári hatalom ímegújítója, Nagy Károly seperte el, aki uralmát a Dunántúl jórészére is kiterjészté. Mikor halála után alkotása, a frank birodalom felbomlott, a keleti nyúlvány is lehullott róla a növekedő szláv tengerbe, amely a század folyamán alig észrevehetően szivárgott nyugat felé és öntötte el Középeurópát egyre növekedő hullámaival. Morvaország területén sikerült a szlávoknak először államot alkotni. Szvatopluk nagy morva birodalma, amely Csehországot is magában foglalta, a Kis-Kárpátok és a Garam közti területre is kiterjedt. Benne szláv liturgiájú egyház volt már kialakulóban. Területén, Trencsén és Nyitra vidékén, már a honfoglalás előtti időben találunk tót lakosokat, a Garam mentén meg germán, kvád törzseket. Illir nyelvű töredéket is sejtenek még itt nyelvészeink. A Rába, Balaton és a Dráva között egy jó emberöltővel előbb a szlovén államiságnak és keresztény kultúrának voltak meg kezdetei. A pannóniai szlovéneket, akik a keleti-frank

birodalom fenhatóságát ismerték el, bajor papok hódították meg a kereszténységnek. A magyar nyelvnek a kereszténységre vonatkozó nagyszámú kölcsönszavai tőlük valók. A Dunántúl északi részében még bajor lakosságot, a Győr—Sopron—Moson-vonalon meg avar töredékeket találhattak a rokon hódító magyarok. A Muraközben ószlovén, Baranyában bolgár-török s a Balatontól délre újlatin nyelven beszélő néprészeket is ki lehet mutatni. A Duna-Tisza közén és a Szerémségben a Balkánról bevándorolt délszlávok alkottak gyér telepeiket.

A Tiszántúl és Erdélyben nyugati elszlávosodott bolgárok és bolgár-török népcsoportok laktak, persze, szintén gyéren. Nem kevésbé fontos, hogy ezen a területen az 5. századtól a honfoglalásig nem szűnt meg a török nép folytonossága. Ennek kétségtelen bizonyítékai a *Maros*, *Temes*, *Szamos* folyónevek hangalakjai, a bolgár eredetű *Karasó* és *Küküllő* folyónevek, s a *Gyula*, *Gyécsa* (= főúr), *Karolán* és *Saroltu* (= fekete és fehér menyét). E nevek, amelyek a honfoglalás után száz évvel szerepelnek a fejedelmi családban, bizonyítják, hogy annak itagjai még akkor is beszélték a török nyelvet. A törökös magiarságnál tehát még a mai hazában sem szűnt meg a török műveltségi hatás, ellensúlyt adva a szláv befolyásnak. Sem a török, sem a szláv lakosságnak nem volt sehol politikai szervezete, amely különösebb ellenállást fejthetett volna ki. A szlávok, mint mindenütt, a Keleti-tengertől le a Balkán hegységig, állami összefüggés nélkül éltek egy-egy nemzetségfő alatt, védelem céljából földvárak (grad) körül csoportosulva.

SZVATOPLUK BIRODALMAT is csak az ő személye tartotta Össze. Miután Arn^i megerősödött Németországban, leszámolt Nagy-Morvaországgal; 892-ben a magyarok segítségével pusztította, akik két év múlva a Dunántúlon sarcoltak. A morva birodalom Szvatopluk váratlan halála után (894) fiainak vizsálya következtében is hamarosan felbomlott. A magyarok támadása az első lökést adta meg a szláv birodalom elpusztulására. A honfoglaláskor pedig már csak romjaiban látták viszont Szvatopluk országát, komolyabb ellenállásra onnan nem kellett számítaniok.

A magyarok honfoglalásának politikai jelentőségéről a csehek nagy romantikus és nacionalista történetírója, Palacky így nyilatkozik: „A magyarok betörése és megtelepedése Magyarországon egyike azoknak az eseményeknek, amelyeknek a legsúlyosabb következményei voltak Európa történetében, a legnagyobb szerencsétlenség, amely a szláv-ságot az évezredek folyamán érte... Miként nyugaton római befolyás alatt a frank monarchia nagyra nőtt, úgy keletkezhetett volna keleten Konstantinápoly hegemoniája alatt hasonló szláv birodalom és Kelet-Európának ezer év óta egészen más lenne a befolyása, mint amely így jutott neki osztályrészül. Azonban azon körülmény folytán, hogy a magyarok e kialakulóban lévő szervezet szívébe hatoltak és azt szétzúzták, ezek ia kilátások mindenkorra megsemmisültek. A nagy törzsnek még alig összefüggő tagjai újra elkülönültek és csakhamar megint elidegenedtek egymástól, mivel hatalmas idegen anyag választá el őket térben is...”

NE GONDOLJUK, hogy a hódítók az egész országot benépesítették. Számuk, talán a szenvedett vereség miatt is, csekély volt erre. A telepedés területe körülbelül megegyezett azzal, amelyre a trianoni béke ezer év múlva kényszerítette Csonka-Magyarországot, kivéve dél felé, hol a Tisza-Maros-Duna szögét és a Dráva déli partját is megülték a honfoglalók. De ezeken a határokon belül is voltak nagykiterjedésű néptelen területek, mivel az egyes törzsek között viszálykodás elkerülése végett többnapos járóföldre lakatlan, többnyire erdős-mocsaras övet hagytak, miként azt más népek törzsei is állandó megtelepedés idejében tenni szokták. A vadban rendkívül 'gazdag erdőségek és a halakban dús vizek, kiöntések az országnak igen jelentékeny részét foglalták el még jóval később is. Amint a germánok megszállásukkor nem pusztították el tűzzel-vassal a római műveltség eredményeit, hanem jól érezték magukat a fejlettebb viszonyok között, úgy a magyarság, amely évszázadokon át magasabb műveltségű népekkel hosszabb érintkezésben állott, szintén nem hasonlítható össze a későbbi tatár hordákkal. Soke hadjáratukból magukkal hozott szolgálkival oly vidéken telepedtek le legszívesebben, ahol már volt lakosság, amely meghódolása után szolgálkik számát szaporította és a mezőgazdasági munkát végezte a hadi és vadászati kalandok után járó szabad magyar részére. Legsűrűbben ép ezért a legrégibb kultúrájú Dunán-túl telepedtek meg.

A törzsek magva, a hadnagyok nemzetsége, egy-egy folyó torkolata körül, annak két partján telepedett le, az egész folyó völgy, a termé-

szetes hadiút őrizetére és gyűrűként vették ezt a nemzetséget körül a többiek. A fejedelem törzse a megszállt terület közepén, a Középduna két partját vette birtokába. A többi törzs letelepedésénél a fejedelmi törzs körül katonai (szempontok, egy-egy fontos hadiút őrizete volt a döntő. A Tiszántúl és Erdély hatalmas részei néptelenek maradtak bizonyára azért, mert mindig tartottak a keleti szomszédok újabb támadásától.

[A magyarok télen síkon, a folyóvizek és mocsarak mellett tanyáztak; amikor aztán tavasszal az ara dás megindult, barmaikkal a dombos vidékre húzódtak s ott éltek a hideg idő beálltáig. Eszerint minden nemzetségnek ket-tős szállása volt. Szilárd, bár igein kezdetleges házaik már voltak. A házépítést a honfoglalás előtt megtanulhatták, mint azt a ház lényeges részeinek nem a szlávból vett szavaikkal való megjelölése bizonyítja.

A nemzetségek tagjai közösen birtokoltak egy-egy nagykiterjedésű földet, a rajta talált szláv alattvalók és a magukkal hozott szolgák nekik dolgoztak. Az itt lakó, különösebb küzdelem nélkül leigázott szláv elemek egy-két század alatt beolvadtak a magyarságba. Ezen a réven került a magyar nyelvbe igen sok szláv szó, amelyek az állami és egyházi intézményekre, az ipari foglalkozásokra és a nagyobb műveltséggel járó sok fogalomra vonatkoznak és amelyeket a honfoglalók új alattvalóiktól sajátítottak el.'

A magyarok műveltsége, szokásai hasonlók voltak a többi nomád népeihez. Az ősidőkben űzték a nőrablást, a honfoglalás idejében fő házassági formájuk a nővásárlás volt (eladó lány).

Egy közel egykorú perzsa író, Gardézi, 3050—1052 közt írt művében tudósít a magyarok házassági szokásairól: „A leánykérésre nézve a magyaroknak következő szokásuk van. Ha a házasulandó férfi valamely nőt el akar venni, megfizeti a kalimot, amely az ő gazdagságához képest több vagy kevesebb számú lóból áll. Mialatt a kálím felett egyezkednek, a leány atyja a vőlegény atyját a saját házába vezeti és mindent összeszed, amiye menyét-, hód-, evet-, nyest-, rókaprémekből van; ... kiválogat tíz prémet s ezeket egyenletes helyen összegöngyölgeti és a vőlegény atyjának lovához kötve, az illetőt hazaereszti. A vőlegény elküldi a menyasszonyért megállapított: lovakból, pénzből és árukból álló kalimot, erre azt a nőt az ő házába hozzák.“ Az állati prémekből vett ősi magyar nőnevek, minők *Neste* és *Nusz* (nyest és nyuszt), a menyét állatnak *hölgy meny ét* elnevezése, valamint a *meny*, *menyasszony*, *menyegző* szavak is a nővásárlás szokásaiból veszik eredetüket. Vagy a fentiek szerint hozományba kapott prémeikről nevezték el így a nőket, vagy ezek a nevek az ősi ugor-korból valók, amikor a nőért a vételarat a halász vadász nép prémeiben fizette meg.

Az özvegyé vált magyar nőt férj ének valamelyik testvére vagy rokona házasságra kényszeríthette, hogy a drága áron vásárolt, a hagyatékhhoz tartozó tulajdont ne veszítse el a család. A sógornak ez a joga, a *leviratus* intézménye, amelyet az ószövetségi zsidók is ismertek (innen a héber elnevezés) és számos rokon nép szokásai közt is megtalálunk, még Szent István idejében kimutatható nálunk. Az atyai hatalom korlátlan a család és a ház-

nép felett. Még a II. században is az apa büntetéért családját is büntették és szolgákul adták el annak tagjait az apával együtt. A családfő élet és halál ura, akinek jogában állott gyermekeit eladni, vagy zálogba vetni. Vallásukról csak keveset tudunk. Annak lényeges része, mint általában a török népeknél, az ősök tisztelete volt. Szellemüket az állandóan ébren tartott házi tűzhelyen áldozatokkal engesztelték. A halottakat hogy jóindulatukat kieszközöljék és hogy a túlvilágon minden kedves dolguk meglegyen, fegyverzetükkel és lovukkal együtt temettek el. Az előkelők rabszolgáit is megölték a sirnai. Halottaikat lakomával, torral engesztelték. A magvarok megtérése után ezek a szokások a kereszténység fölfogásának megfelelően alakultak át. A harci mént többé nem szúrtak le, hanem valamely egyháznak ajándékozták. A temetéseknel megölt rabszolgák helyébe az egyház divatba hozta a rabszolgának az elhalt lelki üdvösségéért való fölszabadítását olyan kötelezettséggel, hogy attól szabadítottak, a *torlöh*, vagy szlávos névvel *dusnok* (dúsaelélek) az évnek bizonyos napján, rendszeren a termés behordása után, gabonával, sörrel és a föld más termékeivel szolgáljanak az egyháznak, amely azután ennek fejében miséket mondott felszabadítójuk lelkiüdvéért. A kereskedést terménypenzerekkel bonyolították le: állatbőrökkel, premeikkel és tinóval. Már levédiai hazájukból élénk kereskedést űztek hadjárataikban összeszedett rabszolgákkal a Fekete-tenger közeli kikötőiben.

A MAGYAROK ÚJ HAZÁJUKBAN folytatták a régi életmódot. A honfoglalás korántsem jelentett egyet országalapítással és államalkotással. A régi törzsszervezet, amely csak háború idejében ismert maga fölött hatalmat, továbbra is fennmaradt. A törzsek az új hazában is megtarthatták önkormányzatukat, megszűnván a besenyő-veszély, külön hadjáratokban iparkodtak maguknak nyugaton és délen minél gazdagabb zsákmányt szerezni. Míg a magyar hagyomány és a külföldi krónikák is sokat beszélnek a nagy kalandozó hadjáratok vezetőiről, Léi, Botond és Bulcsú hadnagyokról, addig a fejedelmeknek még nevét és sorrendjét sem tudjuk biztosan. Egészen háttérbe szorultak Árpád utódai, különösen a gyula és a horka méltóságai és családjai mögött. Árpád legfiatalabb, Zoltán fián és ennek fián, Taksonyon kívül az Árpádok történetét föl jegyző későbbi írók nem is tudnak más fejedelemről, holott a kortárs, Konstantin császár Árpád Jutocsa fiától származó unokáját, Falicsot is említi, mint a magyarok uralkodóját. A nagyszámú hadjáratok, a „kalandozások“, amelyek a honfoglalás idejét sűrű egymásutánban követik, ritkán voltak az egész nemzet, hanem többnyire csak egy-két törzsnek a vállalkozásai.

Nemcsak a környező országoknak, hanem csakhamar egész Európának észre kellett vennie, hogy új csapás jött rájuk a teljesen ismeretlen népben, amelynek száguldó csapatait messze nyugaton, Burgundiában és a Provence-ban épúgy megismerték, mint Róma és Konstantinápoly kapui előtt.

Sikerük egyik titka jó ideig ismeretlen haditaktikájuk volt, amelyet a honfoglalás

idejében uralkodó Bölcs Leó, bizánci császár leírásából ismerünk. Főerőségük gyors szá-
guldásuk könnyű lovaikon és a nyilazásban
tanúsított nagy ügyességük volt. Heves nyíl-
záporral törekedtek az ellenség sorait meg-
bontani, gyakran visszavonulást szánelve.
Ilyenkor is lóháton visszafordulva, rendkívül
ügyesen lőtték nyilaikat. Ha azután az üldöző
ellenség isorai felbomlottak, adott jelre meg-
újították a támadást és a közelharcban kard-
dal és lándzsával pusztították őket. A meg-
vert ellenséget, nem törődve a zsákmánnyal,
miegsemmisíteni iparkodtak. A lesvetésnek is
mesterei voltak. A harcban elől, mint a ma-
gyarokhoz legutóbb csatlakozott törzs, a ka-
barok mentek. Másfelől az a magyarázata
sikerüknek, hogy a művelt Európa Nagy Ká-
roly utódai, a Karolingok birodalmának vég-
leges felbomlása miatt ép a 10. században át-
meneti korszakot élt át, amelyben az új
állami szervezetek még nem alakultak ki. A
keleti frank birodalomban, a Magyarországgal
szomszédos területen, a központi királyság
hatalma teljesen lesüllyedt és az egyes tör-
zsek — bajorok, frankok, szászok, svábok —
különállása újból erősödőben volt, ami az
egységes honvédelmet alapjában támadta
meg. Itáliában is teljes volt az anarchia és a
pártok öldöklő harcban állottak egymással.
Franciaországban szintén szétesőben volt az
állam és állandó a harc a Karolingok hívei és
ellenzői között. A magyarok a honfoglalás
utáni évtizedekben sehol sem találkoztak hát
nagyobb ellenállással s ezért a nyugati orszá-
gok gazdagsága újra meg újra fölkelte
rablási vágyukat.

Nyugat népei, a rómaiak örökségét átvéve,

a társadalmi és gazdasági fejlődésnek már meglehetősen magas fokán állottak, amikor a magyarok pusztításai évszázados kultúrájuk gyümölcseiből fosztogatták ki őket. A magyar lovasok, akiknek ördögi rútságát és pokoli kegyetlenségét rémületükben a legriM-több színekkel festették le az egykorú évkönyvek, hihetetlen gyorsasággal jelentek meg más és más vidéken és egyre távolabbi tartományokat sújtottak fegyvereikkel. Hogy csak néhány példát hozzunk fel: 918-ban Brémát, 924-ben Páviát nyújtották fel 44 templomával; egyetlenegy évben (926) Dél-Németországot, Elzászt és Lotharingiát, Verdun és az Ardennek vidékét, majd Felső-Olaszországot is végigzsákmányolják, azután átkelve 'az Appennineken, Toscanát fosztogatják, sőt Rómát is fenyegetik. Nem egy helyen hangzott föl a templomokban a fohász: „A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!“

Pusztításaik «úlyát leginkább a szomszédos német törzsek s 'elsősorban Bajorország érezte meg. A német birodalmat Nagy Károly ideje óta védő határgrófság, az Ostmark, a magyar támadások hatása alatt megsemmisült. A magyarok országuk határait az Ennsig tolták ki. I. Henrik német király, az erőteljes szász dinasztia megalapítója, kénytelen volt évi adó vállalásával megvásárolni fországa nyugalját (924). A következő éveket azután hadikészülődésre fordította: kővárakat építtetett, amelyekkel szemben a lovas magyarok úgyszólván tehetetlenek voltak és a magyar támadások idejében a török hadi kultúra felől szerzett tapasztalatok hatása alatt megváltoztatta a németek harcmódját is. Olyan lovassereget állított fel, amely

ragaszkodott a zárt sorokban viselt harchoz és nem engedte magát cselvetéssel megbontani. Mikor aztán Henrik kilenc év múltán megtagadta az adófizetést, a magyarok törzsének területére, Szászországba rontottak, de az új német harcmód nagy győzelmet aratott felettük Merseburgnál (993).

Jó ideig nem merték hát megtámadni Németországot. Csak két évtized nraíva, amikor Henrik fia, Ottó, céltudatos politikájával szemben a német hercegek lázongtak, vélték elérkezettnek az időt támadásaik megújítására. De vesztükre, mert Ottó erős birodalmi sereg élén, Augsburgnál egy a szokottnál .-jával nagyobb seregüket megsemmisítette (955). Vezetőik: Bulcsú, Lél és társaik fogságba esvén, akasztófán végezték életüket.

A RABLÓHADJÁRATOK okvetlenül aláásták a nemzetnek a honfoglalás idejében megalapozott politikai egységét. A törzseken belül is laligha lehetett a rablásokban meggazdagodott vitézekkel szemben a régi tekintélyt fenntartani. Katasztrófális vereségnek kellett bekövetkezni, hogy ennek veszélye nyilvánvaló legyen. Csak ekkor ébredhetett a fejedelem és törzse annak tudatára, hogy nyugat felé az út el van zárva; és hogy a nemzetnek vagy ezen a területen kell megalkotnia országát, vagy el kell pusztulnia. Kicsibe múltott, hogy a magyarokat nem érte el ugyanaz a sors, amely ia hunokat és avarokat és nem tűntek el nyom nélkül a történelem színpadáról. A magyarság és a nyugati népek közt a nagy különbség az volt, hogy ezek már évszázadok óta fejlettebb társadalmi és politikai formák közt éltek s ami ezzel szorosán össze-

függ, a keresztény egyház tanai és hierarchiájának befolyása alatt állottak. Az utóbbinak szellemi, az előbbinek anyagi műveltségük emelkedését köszönhatték. A magyarságnak szerencséjére akadtak vezetői Árpád fei edeimi törzséből, akik a nyugathoz vezető hidat megtudták építeni: Géza és fia, István,

I. Ottó döntő győzelme után nem indult a magyarok területének elfoglalására, hanem megelégedett azzal, hogy szemmeltartásukat rajai bajor hercegre bízta; újból helyreállott az Ostmark, amelyet a század végén kezdenek Ostarrichi néven emlegetni a Babenberg-család uralma alatt. Ottó nagyobb célok után tört, mint a keleti szomszédok leigázása: a világoralomra, amelyet az univerzális egyházra akart felépíteni. Míg Nagy Károly és utódai idejében a birodalom volt az egyház hatalmának és terjeszkedésének az alapja, Ottó és utódai alatt, amikor a birodalom már nem terjedt ki a román és germán népekre egyaránt, hanem csak a keresztény egyház egyesítette az összes nyugati népeket, a német királyok világoralmi törekvéseinek az egyház univerzális eszméi szolgáltatták az alapot. Az augsburgi csatát követő időben a király éveket töltött Rómában, hogy a pápaságot süllyedéséből felemelve, a császári koronát megszerezze a pápától, akit ő ültetett székébe.

Ezekben az években érlelődött meg a nagy irányváltás gondolata Géza fejedelemben (? 970—997): a csatlakozás előkészítése a nyugati keresztény közösséghez, aminek úgy kellett végbemennie, hogy az a magyarság politikai önállóságát ne veszélyeztesse. Ha valamely közel fekvő német püspökség ter-

kesztette volna el a kereszténységet, az könnyen a német politikai hatalom kiterjesztését is jelenthette volna. Hiszen Cseh- és Morvaország megtérése után hosszú időre a bajor püspökök hatósága alá került és még a prágai püspökség felállítása után is, a 10. század végén, a mainzi érsek metropolian ához tartozott. Ezek az országok, valamint Lengyelország, amelyek Németország felől vették fel a kereszténységet, egyszersmind a német politikai fenhatóságot is kénytelenek voltak elismerni. A nyugat a missziós munkában akkor még elsősorban a politikai érdekeket tartotta szem előtt.

A kereszténység már korábban sem volt teljesen ismeretlen a magyarság előtt. Buzgószerzetesek, vértanúságra vágyva, nem egyszer próbáltak híveket szerezni a nyugaton táborozó magyarság soraiban, persze, nem sok eredménnyel. Ha nem is visszautasítással, de közönnyel találkoztak az első térítési kísérletek. Nyugatról hozott foglyaik között és a Magyarországon élő szláv lakosságban is már régi idő óta sok keresztény volt. A gyula Bizáncban keresztelkedett meg és törzse területén, délkeleti Magyarországon, terjesztette a hitet.

A térítés azonban nagyobb eredményeket csak a fejedelmi család közreműködésével érhetett el, amelynek hatalmát s vele a fejedelmi tekintélyt Géza kíméletlen eréllyel állította helyre és tette a későbbi fejlődés megdönthetetlen alapjává. Véres küzdelmek árán sikerült a törzsek önállósághoz szokott főnökeinek hatalmát megtörni, a fegyelmezetlen törzsek fölött, amelyekhez a rablások éveiben sok idegen elem, szlávok, bolgárok, besenyők

csatlakoztak, az uralmat véglegesen megszerzeni. Idegen, a törzsszervezetten kívül álló harcosok letelepedését is előmozdította.

HOGY A KERESZTÉNYSÉG felé hajlás politikai irányváltozást is jelentett, azt az a tizenkét előkelő magyarból álló követség fejezte ki, amelyet Géza Quedlinburgba 973-ban Ottó császárhoz küldött, aki ott a német birodalom érdekkörébe tartozó kisebb népek tisztelgését fogadta. Az évtizedes ellenségeskedés a német királyi házzal így megszűnt. A politikai változást először Pilgrim passauai püspök használta fel, hogy a térítéssel egyháza joghatóságát Magyarország felé kiterjessze s azt érseki rangra emelje. Papjainak egyike Gézát is megkeresztelte és fiát, Vajkot, aki a passauai egyház védőszentjének, István első vértanúnak a nevét kapta a kereszténységben. Ez a térítés sem gyökereztetette meg az új hitet még Gézában sem. A későbbi hagyomány szerint megtartotta a pogány szokásokat is és elég gazdagnak tartotta magát, hogy két Istennek szolgáljon. Talán Géza maga is észrevette Pilgrim akciójának önző céljait s ezért sem ért az el különösebb sikert.

Politikai művét még azzal koronázta meg az utolsó fejedelem, hogy a bajor hercegi dinasztiával rokoni összeköttetésbe lépett és fiát^ Gizellával, Henrik herceg leányával házasította össze, s István ilyesformán sógora lett II. Henrik német-római császárnak. Ezzel az eseménnyel kezdődik a magyar nemzet szorosabb kapcsolata a nyugati kultúrával, ami további fejlődésének irányát szabta meg.

A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG

A kereszténység igazi elterjesztője István (997—1038) volt, akit működésében a nagy egyházi reformmozgalom lelkes katonái, a környező országokból bejövő német, szláv és olasz papok támogattak. István hite szilárd volt és a korszellemnek megfelelő: egy szentéletű püspök, Adalbert, Prága második püspöke volt fiatalkorában oktatója. A Slavnik, cseh hercegi családból származó Adalbert, III. Ottó császár benső barátja, keresztény hitre tért, de kegyetlen honfitársait meggyűlölve, a térítést a szomszédos népek közt folytatta s nagy érdemeket szerzett a kereszténység elterjesztésében és az egyház megszervezésében nemcsak Magyarországon, hanem a lengyeleknél is; végül is egy másik szláv népnél, a pogány poroszoknál találta meg a keresett vértanúhalált.

Adalbert és számos társa a cluny-i reformeszmék világában nyerte felfogását s ez a nagy szellemi mozgalom adja meg a magyarság megtérésének és a térítő papok működésének eszmei háttérét is. Az Ottók alatt a császárság megújításával egyidőben ment végbe az egyház első megújulása is. A szerzetesek közt keletkezett reformmozgalomnak vezető gondolata volt a papságot a világi érdekektől és életmódtól eltávolítani és távoltartani. A vallási reform első célja Szent Benedek aszkétikus életszabályainak és a régi, szigorú kolostori fegyelemnek a visszaállítása. A szerzetesiek eddigi életmódját a reformpárt méltán tekintette világiasnak. A mozgalom

székhelye, eredő forrása a Burgundiában lévő Cluny volt, amely először léptette életbe a szigorúbb szabályokat s innen terjedt el valamennyi bencés-kolostorban az egyház fővédője, a császár támogatásával. A clunyacizmus az évezred-fordulón magával ragadta már a világi papságot is, amely szintén nem élte a 9—10. században az apostoli lemondás áldozatos életét. Ennek a megújulásnak hívei a Magyarországra jött térítő papok és az ő aszkétikus fölfogásuk utat talált az Árpád-családba is. István fia, aki 'a keresztségben nagybátyja, Henrik, magyar formában Imre nevét kapta, az új életfelfogás bajnoka. A clunyacizmushoz járult az az 1000. év körül elterjedt hit, a kiliazmus, amely az újszövetségi szentírás titokzatos iratának, a Jelenések könyvének egy helyéből merített: a rettegett végítélet bekövetkezéséről. Krisztus második eljövetele előtt a világ erkölcsi javulásának végbe kell mennie, az ítélet előtt érdemeket kell szerezni s lehelé nagyobb érdem, mint az igaz hit hirdetése a pogányok között, ami a legszebb jutalmat, a vértanúság koszorúját hozhatja meg.

A megtérés a magyarság részéről sokáig csak külsőleges volt, mint a szomszéd népeknél is: a megkereszteltek még nem lettek valóban hívőkké. Szent Geliert legendája meséli *o* hogy a velencei származású püspök térítőútjában egy-egy helyen, bizonyára a közigazgatási központokban, megállapodott, ahová a környékből összegyűjtötték a népet, amelyet Gellért és papjai megkereszteltek, miután az idegen papok idegen nyelven hirdették Krisztust. Hogy a térítés jórészben hatalmi eszközökkel és nem a meggyőzés erejével tör-

téntő az az ellenállás is bizonyítja, amely a pogányság részéről teljes erővel tört ki István halála után s amelynek a szentéletű Gellért püspök is áldozatul esett. Az uralkodó és segítőtársai csak az új hit külső formáiba tudták belekényszeríteni a népet. Mint egybűt, nálunk is egy-két emberöltőnek kellett elmúlnia a bizonyára nagy megrázkódás után, míg keresztényien érző, a keresztény eszméket megértő nemzet állt uralkodója mögött amely utóbb történeti hivatását éppen a kereszténység védelmében látta.

A TÉRÍTÉSSEL PÁRHUZAMOSAN ment végbe az uralkodói hatalom megszervezése. István e téren folytatta atyja munkáját. A császársággal szövetségben, annak nem egy hadi vállalatához támogatást nyújtva, a külpolitikában békét teremtett, hogy annál biztosabban legyőzhesse keresztény államának alapításával szemben az országában megmegújuló ellenállásokat. A törzsfők még István alatt is fegyverrel kelnek védelmére a törzsi autonómiának és úgylátszik, a pogányságnak is a mind erősebben kibontakozó keresztény fejedelmi hatalommal szemben. Hogy mily nagy küzdelmek voltak ezek, azt csak sejtjük abból, hogy Istvánnak a marosvidéki Ajtonnyal szemben, aki Viddinben keresztelkedett meg s így bizonyára a bolgár cár támogatását élvezte, Bizánc szövetségét kellett igénybe vennie. Rokonát, a pogánysághoz ragaszkodó Koppányt is csak heves harcok árán sikerült legyűrnie. Harcaiban támogatására voltak azok az idegenek, akik Gizzellával jöttek az országba s akik a legyőzött törzsfők birtokaiból adományban részesültek:

Vincelin, Hunt- Pázmán és mások, akiknek nevét nem őrizték meg István későbbi életírói. Géza és István küzdelmeinek következménye lehetett a törzsek teljes szétszóródása az ország területén; okleveles emlékeink korában, a 13. századtól kezdve, ugyanazon törzs nevével az ország legkülönbözőbb vidékein találkozunk. Kér, Tarján, Jenő stíb. nevű helyek az ország minden részében hirdetik a törzseknek szétszóródását.

A (kereszténység leterjesztésével hatásban egyenlőrangú volt Istvánnak az a gondolata, hogy követséget küldött Rómába a pápától koronát kérni. A követküldés oka nem valami politikai számítás volt: a nyugati vagy keleti császártól való függetlenségi elismerése; az utóbbi nem is fenyegethette komolyan az új magyar államot. István azért küldte el követét a koronáért, hogy kifejezésre juttassa szilárd akaratát, hogy Rómával kapcsolatba lépve, országával az egyetemleges 'kereszténységhez csatlakozik. Mióta Nagy Károlyt Krisztus földi helytartója császárrá koronázta, ez a nagyszerű jelenet nem tűnt el többé azi uralkodók szeme elől. Niemcsak a legitim igényeket nélkülöző uralkodók érezték azok pótlására az egyházi fölavatás szükségét, hanem „Isten kegyelméből“ uralkodni minden (keresztény fejedelelemnél elengedhetetlen követelmény lett. „A korona vallásos szimbólum, viselője isteni elhivatottságon alapuló hatalmának jelvénye.“¹

A koronáért István nem is fordulhatott Rómába azért, hogy önállóságát a német-római császárral szemben hangsúlyozza. Pápa és császár sohasem voltak olyan egyetértésben egymással, mint II. Sylvester és

III. Ottó. A Róma-eszme, a római birodalomnak, a középkor szemében a legtökéletesebb szervezet felújításának a gondolata uralkodott mindkettőjükön: a világbirodalom felújításának sikere az ő szemükben egyet jelentett az egész emberiség lelki és kulturális egységének megvalósulásával. Kóma a császáré volt, a pápa pedig az ő meggyőződéses híve. A fölszentelt, apostoli császár vitte az egyházat a barbár népek közié. Lengyelországot politikailag elszakította Németországtól, egyházát önállósította öncélú érsekség alapításával Gnesenben, amelyet közvetlenül Rómától tett függővé. A császár volt az, aki előmozdította^ a magyar királyság függetlenségét) is. István a kedvező politikai helyzetet fölismerte: a pápával és a császárral kapcsolatba juthatott, anélkül hogy a német birodalom fenhatóságát elismerné, miként el kellett azt ismernie a cseh hercegnek. Az egyháztól megkaphatta a keresztény királyt megillető elismerésit, és mégsem került szembe a birodalommal. *A császár biztatására és kívánságára* kapott koronát, hiszen ezzel ő is beleilleszkedett Ottó univerzális terveibe, amelyeik megvalósítását a világbirodalmi gondolatokkal foglalkozó fiatal császár korai halála nem engedte meg. A pápától kapott koronával 1000-ben Nagy Károly módjára, a nép ünneplése közben, megkoronáztatta magát.

VITÁS KÉRDÉS az, hogy a koronával egyidejűleg kapott-e István a pápától fölhatalmazást egyházi hivatalok megszervezésére és azok betöltésére; hogy vajjon Krisztus helytartójának valamilyen formában adott privilégiuma volt-e nálunk az egyház

és állam viszonyának az alapja. II. Sylvester pápának csak a 17. században fölbukkant ilytartalmú bullája kétségtelen hamisítványnak bizonyult. Bizonyos az is, hogy sem Szent István, sem pedig utódai az apostoli követség címét nem viselték, pedig elterjedt felfogás szerint az apostoli követi megbízás lett volna egyházi intézkedéseiknek jogcíme. Ha kapott is szent királyunk ilyenféle megbízást a pápától, az csak saját személyére szólhatott; a 15. századig nem hivatkoznak ily jogokra uralkodóink.

István nem gyakorolt e téren külön jogokat, mint kortársai, a keresztény fejedelmek. Nemcsak a császárok, az Ottók és közvetlen utódaik szerveztek meg és töltöttek be püspöki székeket, hanem a francia király, a lengyel herceg és mások is. Megismervén István családi összeköttetéseit és tudván azt, hogy a kereszténység elterjesztésében és bizonyára az egyház megszervezésében is lényeges rész jutott Magyarországon a bajor papoknak, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a 10. században a bajor hercegek is gyakorolják országuk területén a püspökök kinevezésének jogát. Első királyunk tehát csak a nyugati példát követte e téren is, ahol az a felfogás volt uralkodó: aki egyházat alapít s ennek fönntartásáról gondoskodik, igényt szerez az egyházzal kapcsolatos hivatal betöltésére iß; ha az uralkodó saját területén, birtokain alapít egyházakat, ugyanezt a jogot gyakorolhatja fölöttük. A hittérítő királyoknak különben is mindig kivételes hatalmuk volt az egyházszervezés terén.

István az első egyházakat a sűrűbben lakott dunántúli részeken alapította, ahol a

keresztény hit magvai termékenyebb földbe hullottak. Az Esztergomban fölállított érsekség alá öt püspököt rendelt: Veszprém, Vác, Győr, Pécs és Eger székhellyel. Uralkodása későbbi éveiben a keleti részek megtérítése céljából Bácsváron is alapított érsekséget, amelynek utóbb Kalocsa lett a székhelye. A csanádi vagy marosvári, a bihari és az erdélyi püspökök metropoliája volt ez. Némelyek szerint Kalocsa csak a 12. században emelkedett érseki rangra.

Már Géza idejében a hittérítés igazi bajnokai Szent Benedek rendjének tagjai voltak; a clunyi elvek hirdetői főképpen az ő soraikból kerültek ki. A rend tevékenységének alapítója, Nursiai Szent Benedek elgondolásának megfelelő új tér nyílt meg Magyarországon. A 6—7. században működésük nyugaton azzal lett jelentőssé, hogy a vadon irtásával, a szőlőművelés terjesztésével és általában a mezőgazdasági kultúra emelésével, a keresztény és az antik irodalom tanulmányozásával az ő nyomukban terjedezett a műveltség a Közép-Európát még jórészben elborító erdőségek és mocsarak területén. Hatásuk alatt kezdett megszélidülni a harcias lakosság életmódja. Mindez a szerepük évszázadok múltán, az őket megreformáló mozgalom idején, Magyarországon új életre kelt. Pannóniában a francia 'eredetű, regeneráló törekvésekben nagy tiszteletre jutott sabariai születésű Szetíti Márton tiszteletére emelkedett első monostoruk Pannonhalmán, amelyet a zoborhegyi és a pécsváradi követtek.

AZ ÚJ KERESZTÉNY ÁLLAM alapja az isteni eredetű királyi hatalom, amely lát-

szólag abszolutisztikus, azonban éppen eredetében rejlenek korlátai. Ha jogilag tulajdonképpen nincsenek is határai, morálisan a jog korlátozza, az állam a jog megvalósítását szolgálja; az államhatalom csak eszköz, a cél a jog. A király legfőbb hivatása a belső béke fönntartása és az igazságszolgáltatás. A középkori királyok egyházi fölavatásukkor, aminek szertartásai mindenkor megfeleltek a püspökszentelésnek, „a béke és igazság“ elveinek szolgálatára tették le az esküt.

A középkori királyi hatalomnak Nagy Károly adta meg a tartalmát, legalább is ezt tartották szem előtt a későbbi királyságok alapítói: a szláv *kral*, melyből a magyar *király* lett, Nagy Károly nevéből vette eredetét. A királyé a törvényhozás joga. A törvények, rendeletek kiadása előtt megkérdezi a körülötte lévő egyházi és világi urakat, Szent István is *szenátusát*, véleményük nyilvánítása végett. A király büntetés terhe alatt adhat ki parancsokat és tilalmakat, ő minden jog forrása, az ország legfőbb bírója, az övé az állam vagyona, amelyet meg sem lehet különböztetni saját magánvagyonától. Az ország egész hadereje rendelkezésére áll.

Szent István államában a közti gazdatis szorosán összefügg a királyi jószágok szervezeteivel.

ISTVÁN, és két évszázadán át utódainak hatalma azon a szervezeten épült fel, amelynek alapját a nagykiterjedésű királyi magánbirtokok alkották. Ezek a 11—12. században az ország területének, úgylátszik, jóval nagyobb részét foglalták el, mint az összes többi földbirtokok. A király mérhetetlen magánbirtoka

saját családjának földjeiből, vagyis atyai örökségből (patrimonium), a fejedelmi hatalom kiépítése miatt fellázadt és legyőzött törzsfők vagyonából és azokból a jobbára erdős területekből alakult ki, amelyeket a honfoglalás alkalmával nem szállott meg senki, amelyek azonban a természetes szaporodás és bevándorlás révén lassan kezdtek benépesedni. A gazdátlan terület tulajdonbavétele mindenütt a király jogaihoz tartozott. Ez óriási területek lakosságának és a király nagy hatalma alatt védelmet kereső szabadoknak igazgatását István a frank-bajor grófok (comes) mintájára kinevezett, de szlávos névvel ispánoknak hívott tisztviselőkre bízta, akik a földvárakban székelve, egy-egy királyi „megye“ élén állottak. Lehet, sőt valószínű, hogy már elődjei megkezdték az Árpád-család birtokainak ilyenén megszervezését. István csak összekapcsolta a már meglévő várrendszert a római-germán eredetű comes hivatalával. Erre engednek következtetni a megyék jórészenek szlovén és bolgár-szláv nevei, valamint a németek is, mely utóbbiak esetleg Nagy Károly pannóniai uralmának emlékét őrizték meg.

A királyi megye élére állított ispán a király megbízható emberei közül került ki és nem élethossziglan, hanem felmentésig kinevezett hivatalnok volt. Az ispánok gyűjtötték össze a várhoz tartozó népek gazdasági munkájának gyümölcseit, szolgáltattak nekik igazságot és vezették c-ket a háborúba. A vám jövedelemből, amelyet évente az esztergomi királyi várba kellett beszolgáltatniuk, egy harmadrész őket illette meg. Az ő zászlajuk alá gyülekezett azonban nemcsak a vár népe, ha-

nem azok a szabad magyarok is, akik a vár-
birtokok közt függetlenül éltek uradalmaikon.
Ezek még részben a nemzetségek közös tulaj-
donai voltak, részben egyesek magánbirtoka.
A királyi megye tehát elsősorban a király
birtakainak gazdasági szervezete volt. Azt,
hogy az ispán hatásköre mennyiben terjedt ki
a szabad birtokos magyarokra is, még nem
látjuk elég világosan, de bizonyára nagyobb
volt e hatáskör, mint régebben hitték.

A VÁRBAN az ispánt előkelőbb katonás-
kodó elem veszi körül, amely hadiszolgálat fe-
jében földet kapott a királytól haszonélve-
zetre s amelyet már 11. századi törvényeink
várjobbágyoknak neveznek. Belőlük kerül ki
a király mindig igénybevehető serege. Közü-
lük valók az ispánt segítő kisebb tisztviselők:
várnagy, udvarbíró, hadnagyok és a királyi
gazdaságok tisztjei.

E gazdaságokban élnek a szolganépek apró,
néhány házacskából álló telepeken: földműve-
lést űző udvarnokok és mások, akik termény-
beszolgáltatás helyett különböző szolgálatok-
kal tartoznak a várgazdaságnak: halászok,
vadászok, lovászok, pásztorok, sütők, tímárok,
kovácsok, szűcsök, pecérek, solymárok, zené-
szek, hírnökök stb., akik valamennyien szí-
gorúan kötve vannak foglalkozásukhoz.

Hasonló a szervezetük a nagyobb birtoko-
sok, elsősorban az egyháziak gazdaságainak
is. Nekik is vannak katonáik, katonakisére-
tük, védelmük alá szegődött szabad magya-
rok. Egy-egy jobb vitézt egymástól iparkod-
nak el-elcsábítani. Gazdaságaikon ugyancsak
foglalkozásukhoz szorosan lekötött népek él-
tek, amelyeket a mi későbbi társadalmi osz-

tályokhoz szokott szemünkkel hiába iparkodunk áttekinthető osztályokba sorozni. Ebben a primitív társadalomban minden a helyi és személyes előfeltételektől függ és csaknem minden egyén viszonya sajátlagos: attól függ, mit tud, vagy minő célt szolgál.

A királyi és földesúri zárt gazdaságok, amelyek lehetőleg mindent maguk állítanak elő szükségleteik fedezésére, adják fő vonását a 11—12. századi társadalom k épének. Csirái bizonyára már régebben is megvoltak. A kisbirtokos szabad magyarok, a „szegények“, már Szent István korában is teljesen háttérbe szorulnak. Akinek nincsenek szolgálái s maga műveli gazdaságát, előbb-utóbb másnak a szolgáljává lesz. A kard és az éke akkor sehol sem fért meg egy kézben. A szolganépek között igen nagy számban voltak magyarok is: az ősi demokrata egyenlőség a nemesi előjogok kifejlődése előtt nálunk épúgy a mesék birodalmába tartozik, mint ahogy azt más nemzetek történetíróinak sem hiszik már el, akik a liberalizmus korának elveihez alkották meg az egyenlőség ősi aranykorát.

JÓKORA rétegét a magyar társadalomnak mélyen be a 13. századba a rabszolgák alkották, olyanok, akiknek személyével családostul az úr épúgy rendelkezett, mint bármely más dolgával. Adták-vették, ajándékozták őket, örökségek alkalmával osztozkodtak a rabszolgák és szolganők fölött. A szökött rabszolga épúgy visszajárt tulajdonosának, mint a bitang vagy lopott jószág, azzal együtt gyűjtik őket össze a királyi várakban. Még a 13. században is nyílt piacon kereskedtek velük és kereskedőik vásárvámja meg volt ál-

lapítva. Szent István e kérdésben is kora fel-fogásának megfelelően gondolkozott. Amint az egyház tiltotta a rabszolgá felszabadítását ura beleegyezése nélkül és maguk az egyháziak is tartottak a kor gazdasági viszonyainak megfelelően rabszolgákat, úgy első királyunk is biztosította birtoklásukat uruknak, mint magántulajdont. István törvényei szerint, ha szabad ember szolganót vesz feleségül, maga is szolgásba süllyed; ugyanis ha a szolganő szabadulna fel a házassággal, ura nemcsak őt, hanem szülöttjeit is elvesztené, akik pedig épúgy megilletik őt, mint tehenének borjai. A szolganóktól származottak különben mindenütt szolgák voltak. Az egyház másfelől mint a túlvilági üdvösségre érdemet szerző cselekedetet ajánlotta a rabszolgák felszabadítását. S amint Szent István megbüntette azt, aki másnak a rabszolgáját felszabadítja, úgy védelembe veszi az úrszabadította szolga személyes szabadságát.

A társadalmi rangkülönbség abban a vérdíjban jutott kifejezésre, amelyet gyilkosság esetében a gyilkos a meggyilkolt családjának engesztelésül fizetni tartozott. Az ispáni család tagjának meggyilkolásáért ötven tinó volt a díj, amely minden további üldözés alól felmentett, ia katonáskodó szabad családtagjáért tíz, a közszabadéért öt tinó járt. A szolganak nem volt vérdíja, hanem a tulajdon elvesztéséért az urat kellett kárpótolni.

Szent István idejében a gazdasági élet is lényeges változáson ment keresztül. A nomád állattenyésztés helyét mindinkább a földművelés foglalta el és Magyarország a nyugati összeköttetés révén kezdett belekapcsolódni az európai forgalomba. Ezt leginkább István

pénzei juttatják kifejezésre, amelyeket apósa bajor pénzeinek mintájára veretett. Jóságuk miatt igen kedveltek lettek a nemzetközi forgalomban, úgyhogy az akkori Európa északi vidékein fel Gothlandig és a Farörszigetekig szívesen használták fizetési eszköz gyanánt.

ISTVÁN URALKODÁSÁNAK utolsó évtizedében még olyan események következtek be, amelyek miatt méltán aggódhatott nagy művéért, az új magyar államért. Sógorának, a békés II. Henriknek a halála megváltoztatta a internet birodalom politikáját. Az új frank dinasztia I. Ottó példájára hódításokra sa világuralomra tört. II. Konrád Magyarországot is megtámadta amelyet Cseh- és Lengyelország módj ara a német fenhatóság elismerésére akart kényszeríteni. Hadjárata ugyan csúfos kudarccal végződött (1030), sőt a magyar határ nyugat felé kitolódott, de a győzelem sem kisebbíthette István szemei előtt a veszélyt, amelyet a szomszédos úiagy birodalom ellenséges érzülete és hatalmi törekvései jelentettek.

Még nagyobb volt az a csapás, amely egyetlen fiának elvesztésével sújtotta első királyunkat. Imre, aki keresztény szellemben nevelkedett fel és akire István, mint művét és gondolatait megértő utódra, hagyhatta volna trónját, 1031-ben vadászaton egy vadkannak esett áldozatul. Árpád családjának élő férfitagjaiban nem bízott meg a király a pogánysághoz való vonzódásuk miatt. Nővérenek, Orseolo Ottó velencei dogénak a fiát jelölte hát ki utódjául, akinek családja Velencéből menekülni volt kénytelen. Hogy a trónra vele szemben a legidősebb Árpád-her-

ceg, Vazul, István unokatestvére ne emelhessem igényt, őt az akkor szokásos módon az uralkodásra alkalmatlanná tette azzal, hogy szemét kitolta. A fiatalabb hercegek, Endre, Béla és Levente elmenekültek az országból. István későbbi életírása szerint az öreg királynak összeesküvő udvari emberek törtek életére. Nem tudjuk, hogy ez mennyiben volt összefüggésben a trónöröklés kérdésével.

Szent Istvánban méltán tiszteljük államunk megalapítóját. A középkori magyarság is a társadalmi rendet és a fennálló jogrendszert reá vitte vissza. Századok múlva is úgy tekintettek a „szent királyra“, mint a mythikus törvényhozóra, akinek akaratából minden jog és igazság eredt. Nemcsak egy kisebb társadalmi osztály, mint „a szent király szabadjai“ nevezte el magát róla, hanem a jóval később keletkezett nemesi szabadságnak is ő volt a közhit szerint az adományozója. Mint a magyarok Solonja vagy Nagy Karolya élt a késői nemzedékek hagyományában.

Az ÚJ MAGYAR ÁLLAM POLITIKAI HELYZETE

A Szent István halálát követő hosszú korszak mutatta meg, mily erőssé tette első királyunk államát bölcs politikai és gazdasági szervezetével. A 11. és 12. század ugyanis — Szent László és Kálmán egy jó emberöltőt kitevő uralmától eltekintve — állandó belső zavarok és a jobbra ezek okozta háborúk kora volt. A trónöröklésnek a keresztény egy-

háztól szentesített módja, apáról fiúra az elsőszülöttségi jog szerint, jó ideig nem tudott gyökeret verni Árpád nemzetségében és a nemzeti köztudatban. Az uralkodó család nálunk is, mint másutt, magántulajdonának tartotta az országot és Árpád családjának összes tagjai igényt emeltek az uralomban való részesedésre. Különösen az elhalt testvérei támaszkodhattak rendszeren nagy pártra a török népek szokásai szerint emelt igényeik érvényesítésében a király fiával szemben. Mint más harcias népeknél is, a hadvezetésre legalkalmasabb testvérnek erősebbek voltak az igényei, mint a király fiatalkorú fiának, akire azonban apja, természetesen, az uralmat átörökíteni akarja. Az uralkodó kötelességének tartotta testvérének, sőt felnőtt fiának is átadni az ország egy részét. A „herceg“ vagy ifjú király aztán, udvarától ösztönözve, nem elégedett meg ezzel, hanem magának és utódainak iparkodott fegyveres kézzel megszerezni a trónt. Ebben a testvérküzdelemben mindegyik párt külföldi rokonságánál is keresett segítséget és a 11. század folyamán a német-római császárok, a 12-ben pedig az új virágzásnak indult bizánci birodalom szívesen használta volna fel az alkalmat arra, hogy hatalmát a jól megszervezett, gazdagodó országra kiterjessze, uralkodóját hűbéresévé tegye. Az országnak mégis sikerült függetlenségét megóvnia és Árpád törzsének sarjai, ha idegen hadak élén harcoltak is a trón megszerzése érdekében, annak birtokában csak államuk érdekeit tartották szem előtt.

A harc mingyárt István halála után kitört, Péternek (1038—1041 és 1044—1046), akivel

sem az özvegy királyné körül csoportosuló idegen családok, sem az előkelő magyarok nem voltak (megelégedve, rövid uralkodás után menekülnie kellett az országból; III. Henrik császárhoz vette útját, aki szívesen látta, mert hatalma tervezett kiterjesztésének eszközéül használhatta fel. Az elűzött király német hadsereggel tért vissza és a menekülése után trónra ültetett Aba - Sámuel, Szent István sógorát legyőzte, fejét vétette és aninit a császár hűbérese vette át újból az uralmat. Bizonyára emiatt felkelés űzte el trónjáról, amelyben főleg az újraéledő pogányság hívei vettek részt, akik az elűzött Árpád-hercegek legidősebbjét hívták vissza királynak. Péter a trónért életével fizetett, de András (1046—1060) is, akit öccse, I. Béla (1060—1063) lengyel segítséggel vert meg, mert fiániak, Salamonnak akarta a trónt biztosítani. Most meg András fiát hozta vissza német sereg és Béla sem halt meg természetes módon. Salamont Béla fiai egyházi közvetítésre elismerték uruknak (1063—1074), de utóbb lengyel segítséggel kiverték az országból a sógorának, IV. Henrik császárnak a segítségére támaszkodó királyt, aki száműzetésben végezte életét.

A meg-megismétlődő és részleteikben nem eléggé ismert király-tragédiáknak politikai hátterét a német-római császárok világhatalmi politikája szolgáltatta, amellyel szemben az ellenállás a nemzeti erőkön kívül a környező szláv államok támogatását vetette a látszólag csak személyes küzdelmek mérlegébe. Nyílt harcba az ellenállás nemigen tudott bocsátkozni; az első német támadásokkal szemben az ellenséges seregek felvonulási területének elpusztításával, élelmezésének teljes megaka-

dályozásával és az elcsigázott idegen sereg kisebb egységeinek fortélyos hátbatámadásával, a visszavonulók állandó nyugtalanításával védekezett. Későbbi német hadjárat (1063) azonban már ilymódon nem volt legyűrhető. Ha a német császárok keleti politikájukat folytathatták volna, Magyarországa túlerővel szemben előbb-utóbb függő viszonyba került volna. Ezt azonban megakadályozta a nagy harc, amely a sacerdotium és impérium, a pápaság és a császárság (közt kitért, és a magyarság világpolitikai helyzetét lényegesen megváltoztatta.

A CLUNYBÓL KIINDULÓ nagy szellemi mozgalom, amely teljes sikerre vezetett azon a téren, hogy a szerzetesrendek és a világi papság élete különvált a világi érdekektől, nem állhatott meg félúton. A szigorú, aszkétikus gondolkozással nem volt összeegyeztethető, hogy laikusok gyakoroljanak számottevő befolyást egyházi ügyekben, hisz a legkisebb papi hivatalok betöltésétől föl a pápai trón adományozásáig kisebb és nagyobb világi hatalmasságok szava volt a döntő. A császár és a többi uralkodó is belátása szerint nevezett ki püspököket s tőlük függött egyházi joghatóságuk gyakorlása és a hivatalukkal összefüggő anyagi javak: igénybevétele. Ebből következett, hogy a főpapi javak betöltése nem egyszer anyagi szempontok figyelembevételével, pénzért: simoniával, máskor meg esetleg politikai érdekek érvényesítésével történt. A reformpárt törekvése az volt, hogy egyházi hivatalok betöltésénél csak vallási szempontok legyenek irányadók és az egyházi választások szabadságának helyre-

állításával a világi hatalom befolyása korlátozottassék.

Ez volt a kiindulópontja annak az elkeseredett küzdelemnek, amely VII. Gergely pápa és IV. Henrik császár közt megindult. A pápa, amikor az egyház és az állam közt eddig fennálló kötelékeket elszakítani készült, arra is igényt emelt, hogy az államhatalom eszközeivel is ő rendelkezék az egyház isteni céljainak megfelelően és így az univerzális keresztény államnak, Isten országának ő legyen egyedüli ura. Megindul a versengés a világuralomért a két hatalom között. A pápaság igényeit éppen akkor fejezte ki érthetően VII. Gergely, amikor a császár támogatta Salamonnal szemben Béla fiai mellett foglalt állást: „A magyar királyságnak, mint a többi királyságoknak, önálló szabadságában kell megmaradnia és nem lehet más ország királyának alávetve, hanem csak a szent és egyetemes egyháznak“ ... ő hangoztatta először, hogy Szent István országát Szent Péternek ajánlotta fel és adta át tulajdonul. Mint a királyok fölé rendelt bíró, I. Géza (1074—77), majd annak halála után László mellett foglalt állást (1077—1095), (Salamonnal szemben. László és utódai ügyesen ki tudták használni a pápák és a császárok küzdelmét saját politikai céljaik elérésére. László országa függetlenségének biztosítására IV. Henrik ellenkirályának, a pápa támogatta Rudolfnak az oldalán állott, leányát is feleségül vette. A szentszék hálóját ezért az állásfoglalásért az első magyar király és fia, Imre, valamint a vértanúhalált szenvedett Gellért püspök szenttéavatása jelzi (1083). Ha Rudolf hamarosan be-

következett halála enyhítette is az ellentétet a császárral, László eddigi politikai magatartásán ez nem sokat változtatott.

A pápa és a császár hosszas küzdelme folytán megváltozott külpolitikai helyzet Magyarországot döntő tényezővé tette Kelet-Európában, amit megmagyaráz Lászlónak és utódjának, Kálmánnak szerencsés uralkodása, amely helyreállította az országnak a trónviszályok idejében megfogyott erőforrásait. Intézkedéseikkel megerősítették a patrimonialis királyság hadi és gazdasági szervezetének alapját, a királyi meyerendszert, és a kifejlődő nagybirtokot hadiszolgálatra kötelezték. Míg a mogyoródi csatában (1074), amely Salamon sorsa fölött a harcegek javára döntött, csak 45 megyének dandárai harcoltak, addig a 12. század elején 72-re emelkedett a megyék száma s azután lényegesen többé nem is változott. Úgy ez, mint az egyházi szervezet kiépítése e kor műve: a szentistváni tíz egyházmegye helyett már tizenkettőt találunk.

AZ A KÖRÜLMÉNY, hogy a Németország felől fenyegető veszély megszűnt, lehetségessé tette az Árpádok új erőre kapó államának terjeszkedését délnyugat felé. Ennek a politikának nem utolsó célja volt, mint Lászlónak a montecassinói apáthoz intézett leveléből kitűnik, a közvetlen érintkezés a nyugati román műveltséggel. Szent László nővérének, Zvoimir király özvegyének hívására indította el 1091-ben hadait Horvátország felé, Szlavóniát, a Dráva-Száva közének nyugati részét, amely csak laza összefüggésben állott Horvátországgal, könnyűszerrel szállta meg; a Dráva-Száva-köz keleti része már a honfog-

lalás óta a magyar területhez tartozott és sohasem Horvátországhoz; a tulajdonképpeni Horvátországban azonban, amely attól délre terült el a tengerparton, nem tudta László megvetni a lábát. A kunok, «a harcias török testvérnépek utolsójának erdélyi betörése még vállalkozásának befejezése előtt visszatérésre kényszerítette.

Utódja, Gézának a fia, Kálmán (1095—1116), akinek egyházi és világi tudományokban szerzett nagy ismereteit Odilo, saint-gillesi apát a pápához írt levelében tanúsítja, folytatta László politikáját. IV. Henrik, akinek éppen Kálmán trónralépte idejében nagy szüksége lett volna a magyar támogatásra, hiába próbálta őt a maga oldalára vonni; Kálmán kitartott II. Orbán pápa mellett és kihasználta az ebből származó előnyöket. A Horvátország felé indítandó hadjáratot politikailag is előkészítette, okulva azon, hogy elődjének tulajdonképpen Bizánc gördített útjába akadályokat. Pápai közvetítéssel összeköttetést keresett a keleti császárság egyik ellenségével, I. Rogerrel, Kalábria és Szicília francia-normán eredetű grófjával, akinek a leányát, Buzillát, nőül is vette. 1097-ben különösebb nehézség nélkül birtokába vette Horvátországot és így az Adriai-tenger partjához jutott. Csak jó néhány év múlva tudta a dalmát városokat, amelyek fölött eddig Bizánc, illetőleg annak megbízásából Velence gyakorolta a fenhatóságot, behódoltatni. 1105 után Zára, Sebenico, Trau és Spalato elismerték a magyar királyt uruknak. Ezeket a hódításokat Velence nem nézhette nyugodtan, mert Magyarországgal összekapcsolva, a dalmát városok veszedelmes versenytársakká

lehetek volna. Ezért ettől az időtől kezdve egészen a 15. századig állandóan megújuló küzdelem folyt a gazdag köztársaság és Magyarország között a dalmát városok birtokáért és azok gyakran cseréltek gazdát.

Kálmán uralmát a birtokba vett területen, mint hű szövetségését, egyházi felavatás, koronázás biztosította (1106), amely az akkori koronázások természete szerint nem fejezett ki egyebet, mint a királyok legfőbb bírójának, a pápának egyetértését a Horvátországban beállott változással, az egyház és a magyar király érdekközösségét. Nem jött létre ezzel perszonális unió Magyar- és Horvátország között, mert a patrimonialis királyság idejében, amikor az egész államszervezet a király magánjogi hatalmán nyugszik, ilyen közjogi összefüggésről nem is lehet szó. *Ügy* ezen a koronázáson, mint egy állítólagos szerződésen, amellyel a horvát törzsek önként ismerték el a magyar király uralmát, sokat vitatkozott a magyar és a horvát történetírás, ami nem csekély mértékben járult hozzá 1868 után a magyar-horvát viszony áldatlan fejlődéséhez: mind a két fél az államközösség létrejöttének módjából akart döntő bizonyítékot kovácsolni a közjogi viszony természetéhez. A horvát törzsek és a magyar király paktuma épúgy később (a 14. században) keletkezett, mint a mi vérszerződésünkről szóló elbeszélés és épúgy a középkor racionális felfogásának köszönheti létrejöttét, amely uralkodó és alattvalók viszonyát szereti ilyen összerződéshez kötni. Míg mi vérszerződésünkhöz ragaszkodtunk, addig a horvátoknak következetesen politikai célzatú hamisítást vetettünk a szemükre.

A 12. SZÁZADBAN Magyarország világpolitikai helyzete nem változott meg lényegesen. Az Árpádok ereje ebben az időben is öncélú politikájuk, gyengéje az örökös viszály és az ebből keletkező belső háborúk voltak a trónigények rendezetlensége miatt. A tragédiák megismétlődnek a királyi családban. A művelt Kálmán, hogy fiának, II. Istvánnak (1116—1131) biztosítsa a trónt, saját testvérét, Álmost és ennek fiát is megvakíttatta, hogy őket az uralomra alkalmatlanná tegye. Mikor azután Istvánnal Kálmán ága kihalóban volt, az maga gondoskodott arról, hogy a vak herceg, II. Béla (1131—1141), mint családjának egyetlen élő sarja, kövesse őt a trónon.

Ezi a kór különben ebben az időben a szomszédos szláv országok dinasztiáinak;fáját is rágta és politikai viszonyaikat a magyaréhoz hasonlóvá tette. A keleteurópai dinasztiák tagjai a házasság kérdésében néhány, főleg magyarországi kivételtől eltekintve, sokáig egymásra voltak utalva, mert tagjaikat a nyu'giatiak nem fogadták el egyenlőrangúaknak. A magyar, cseh, lengyel és orosz uralkodóházak között lezért a rokoni kapcsolatok oly sűrűek voltak, hogy azok (egymást (nagy család tagjainak, „testvéreknek“ tekintették, amiből a szenvedett -sérelmeknek erkölcsileg kölcsönösen kötelező megbosszulása keletkezett. A dinasztikus kapcsolat, telkintve azt, hogy az uralkodó ezekben a patrimonialis alapon megszervezett államokban szabadon rendelkezik országának, jórészben magántulajdonának, erejével, folytonos háborúkra vezetett, amelyeknek célja nem hódítás, hanem rokoni kötelezettségek teljesítése volt. Rövidre szabott előadásunk keretében még futó-

lag sem tekinthetjük át ezeket a nagyszámú hadjáratokat.

A PÁPASÁG és a császárság közt felújult harc nem egyszer tette próbára az Árpádok politikai éleslátását. Mikor a század közepén a császári hatalom tetőpontján állott, Barbarossa Frigyes idejében, a veszély annyival is súlyosabb lett Magyarországra nézve, mert dél felől a bizánci birodalmat új virágzásra emelő Mánuel császár, Komnem János és Szent László, Piroska leányának a fia is fenyegette állandó támadásaival. II. Géza (1141—1161) ügyesen kihasználva az európai politikai helyzet gyorsan bekövetkező fordulatait, Frigyesel szemben III. Sándor pápa mellé állott, kitől concordátumban (1160) ennek fejében előnyös privilégiumokra kapott ígéretet. Ezekről korai halála után fiának, III. Istvánnak (1162—1172) le kellett mondania, mert ő megint atyjának testvéreivel szemben (II. László, majd IV. István), akik Mánuel hadseregének támogatásával jöttek be az országba, rászorult a közben megerősödött pápai hatalom támogatására. Egyfelől Mánuel kísérletei az ellenkirályok gyorsan bekövetkező halála folytán eredménytelenek maradtak, másfelől pedig a német birodalom hatalmi igényei is teljesen megszűntek Magyarországgal szemben a két világhatalom, pápaság és császárság közti küzdelemben.

A PATRIMONIÁLIS KIRÁLYSÁG

A SOK BELSŐ HARC és a rengeteg külföldi hadivállalat azonban korántsem mérítette ki az ország erejét és ama bölcs politika folytán, amelyet István nagy utódjai, Szent László, Kálmán, II. Géza és III. Béla követtek a védelemben és a telepítésben, nem gyengítette el a nemzetet. Nemhogy leszádkadtak volna részek Szent István örökségéből, hanem a királyok hatalma légyre jobban terjeszkedett és a 13. század elején az ország határai már majdnem mindenütt elérték a termé-szetszabta vonalat, a Kárpátok hatalmas bérckoszorúját és a Duna-Száva folyását.

Az Árpádok legnagyobb műve bölcs telepítési politikájuk volt. amely szoros összeköttetésben állott az ország határain alkotott védelmi rendszerrel és a várszervezet fejlesztésével. A határvédelmi szervezet magyarázza meg, hogyan tudta a magyar hadinép a német-római császárok nehéz fegyverzetű seregeivel szemben megállni helyét. A honfoglaláskori telepedés határait hatalmas erdőségek vették körül. Ahol ilyenek nem voltak, mint nyugat felé, mocsaras területek szolgáltatták a védelmiét, amelyet mesterséges akadályokkal, bevágásokkal, elöntéseikkel még járhatatlanabbakká tettek. A védelmi övön, a *gyepün*, csak itt-ott voltak persze széles *kapuk*, amelyeken járható út vezetett az ország belsejébe, (pl. Kapuvár Sopron megyében, a Meszeskapu Erdély felé stb.); A *gyepün* túl, *gyepüelvén* többnapis járásra lakatlan terület volt, amelyen a védelem szem-

pontjából nem engedték meg a rendes letelepedést. A kapuk védelmére állandó „örök“ voltak rendelve, akik a legharciasabb népelemekből kerültek ki. Helyüket az *Őr*, *Lövő* stb. nevű helységek nevei részben ma is jelzik.

Különösen nyugat felé, ahol a határ a legnyúltabb, s ahonnan a legtöbb támadás érte az országot, volt szükség megbízható örökre. Ezért telepítették le királyaink ott a határ védelmére már a 11. században a rokon, török származású besenyőket, az egykori félelmetes ellenfelet, miután támadásaik a régi etelközi hazából az erdélyi gyepükön megtörték s a nyomukban kelő, é^v századok óta őket nyugat felé szorító, náluk erősebb kunok elől kénytelenek voltak Magyarországra bebocsátást kérni. Nemcsak a Bába, hanem a Duna vonalának a védelmében is megtaláljuk őket Tolna és Valkó megyében, le egészen Eszékig. Más részüket ia OVI áros torkolatánál telepítették le, de bizonyára beolvadásuk előmozdítására kisebb telepekben szétszórták őket az egész országban is, amelyek közül nem egyet ma is jelölnek a Besnyő, Bessenyő és Pecsényéd nevű helyek. Példájuk, valamint később a kunoké is mutatja, hogy miképpen ment végbe egy megvert menekülő török nép beolvadása a fajrokonok közé, amire, mint említettük, a honfoglalás előtti korban a magyar törzsszövetségben is nem egyszer lehetett alkalom.

A rokon népek kelet felől jövő támadásai a székelyek védte gyepük ellenállásán tört meg. A székely szintén határvédő nép volt, a tudomány mai állása szerint valószínűleg a kabarok elmagyarosodott utódai. Csaknem az egész gyepűöv mentén: a Felső-

Tiszánál, a Vág völgyének a cseh támadásoktól sokszor veszélyeztetett pontjain, a Drávánál, a Szerémségben, az Alsó-Dunánál álltak őrt; legnagyobb tömegben azonban a keleti kapukat őrizték a kán támadásokkal szemben: Biharban a Csigla-mezőn (= határkerítés), ahol Székely telek, Székelyhíd, Telegd stb. helynevek ma is őrzik emléküket. Később kitolták védő állásaikat s Szent László idejében már a (szász) sebesi gyepüket védik a kánokkal szemben. Csak a 12. században kerültek az Olt vidékére és a 13. századtól kezdve, mint telepes gazdák irtják a háromszéki és a csíki őserdőket és így lassanként, bizonyára magyar bevándorlókkal megerősítve jutnak el a „Kárpátok hágóinak vonaláig. Magyarországból rendszeren a király küldte fővezér, a *székely ispán*, kapcsolta választott „hadnagyaik“ alatt álló katonai szervezetüket a magyar központi kormányzathoz. Még a 15. század végén is kötelességük az oláh fejedelemségek ellen vezetett hadjáratokban elől menni, a visszavonuláskor pedig a hadsereg hátát fedezni, — akár a kabarok Konstantinos császár idejében.

A székelyek telepítésének példájából is látjuk, hogy királyaink, amikor a védelem szüksége megszűnt és az ország lakosságának sűrűsödése a további telepedés céljaira újabb területek bevonását tette szükségessé, amikor falvak népesítették már be a gyepűelvének régebben lakatlan területét, a gyepük övét kijebb tolták és a gyepűelvé bevonták a királyi várszervezetbe. így történt ez nyugaton is, mikor már a császárság támadásaitól nem kellett tartani. A gyepűelvének egy ré-

szét itt a szomszédos Ostmark területéről jövő németek ülték meg. Itt a betelepítés a bajor törzshöz tartozó lakosokkal inkább csak a tatárjárás után vette kezdetét. Nyugat-Magyarország mai német lakossága, részben a 15. században, de túlnyomólag inkább csak a mohácsi vész után vándorolt be, elnémetesítve a magyar földesurak régi magyarnevé telepeit.

Északon és északnyugaton, ahol a szláv megtelepülés folyamata -szemmel kísérhető, csak a 13. század derekán éri az el az ország természetes határait. A tót lakosság délnyugat felől Nyitra vidékéről húzódott kelet felé a liptói és tūróci fensíkokra, anélkül azonban, hogy ott politikai szervezetre tudott volna jutni, akárcsak alföldi fajrokonai a honfoglalás idejében. Megelégedtek azzal, hogy nemzeti tagozottságukat megtartva, össze nem függő halász-vadásztelepeket alkottak és a földművelésre alkalmas területeket meg sem szállták. A dél felől, népesebb községekből jövő szabad magyarok hozták közéjük gazdasági és politikai műveltséget, ők népesítették be egy-egy királyi vár védelme alatt színmagyar lakossággal, földműves-falvakkal az addig lakatlan területet. Idővel azonban e-zek a hűbéres katonáskodó földművesek is eltótosodtak és csak az adományos nemesi családok tartották meg magyarságukat. A betelepítés évszázadokon át folyt. A 13. század derekán még csak egy ispánja volt a Felvidék középső részét elfoglaló óriási királyi erdőuradalomnak: Zólyomban. Csak a benépesedés következtében lettek egyes földrajzilag különálló területek közigazgatási és igazgatószolgálati okokból megyékké: Turóc, Liptó

a 14., Árva pedig csak a 15. században.

Az erdőirtás és a föld feltörésének nehéz munkájára a király és mások is uradalmaikra úgy szereztek telepéseket, hogy nekik szerződésben (lehota) bizonyos időre a nyert föld adómentes használatát biztosítják. A telepések vezetői, akik tulajdonképpen a földesúrral szerződtek, a soltészok (a német Schultheiss-ből) az új község felett a szerződés alapján bírói és közigazgatási fenhatóságot gyakoroltak és gazdasági előnyöket is élveztek. Még a 15. században is voltak ilyen telepítések a környező szláv országokból. Különálló közigazgatási területet a tótok lakta országrész *sohasem* alkotott.

A KÁRPÁTOK RENGETEGEINEK irására és megművelésére szívesen vették uralkodóink a műveltség jóval magasabb fokán álló német rajokat is igénybe, amelyek ép ez időben lepték el az ősi megtelepedésüktől keletre eső területeket. A 12. században indul meg a nagy német népvándorlás nyugatról keletnek, amelyet a Rajna vidékén végbement gazdasági és társadalmi változások idéztek elő. A középkori német történetünk ez a legfontosabb folyamata az Elbén túl óriási szláv területeket németesített el és egy-két évszázadon belül egész szláv népeket nyelt el és olvasztott be a németiségbe: a nyelvhatárt Sziléziába, Posenbe és a Balti tartományokba tolva ki. Ennek az özönlésnek egy hullámcsapása Magyarországra is elverődött. II. Géza hívta őket a Szép ess égbe; Felsőmagyarországon Szokolcától Kassáig szétszórt összes városaink az ő alapításaik.

A hozzánk érkező rajok túlnyomó részét Erdélybe, a „desertum“-ba, lakatlan területre irányították II. Géza és utódai. A középkori magyar nyelvhasználat általában szászoknak nevezte ezeket a német telepeseket, amely név rajtuk maradt, ámbár nem tartoztak a szászok törzséhez, hanem középfrankok, akik a Rajna balpartjáról, a Mosel vidékéről kerültek Erdélybe; ma is beszélt nyelvük legközelebb áll a luxemburgi és az észak-lotharingiai nyelvjáráshoz. A beköltözés nem egyszerre történt, hanem kisebb-nagyobb csoportokban; még a tatárj aras után is érkezett ide nagyobb hullám. Betelepítésüknek célja gazdasági és katonai volt: adófizetésre és hadi szolgálatra voltak kezdetből fogva kötelezve, szabad fejlődésük érdekében a megyei igazgatás alól kivéve, közvetlenül a király alá tartoztak, bíráikat és papjaikat szabadon választották.

A telepedés jellege nem volt egységes; tisztán vidéki mezőgazdasági jellegű kerületek mellett, amelyek több egyenlőjogú községből állottak, voltak iparosok és kereskedők alapította városok: Szeben, Brassó, Segesvár, Beszterce stb., amelyek vásárhelyeikkel a könnyező mezőgazdasági lakosság központjaivá lettek. Szeben kedvező földrajzi fekvése miatt már a 12. században prépostság alapításával egyházi és közigazgatási főhellyé fejlődött, A szebeni ispánság (grófság) lakóinak jogi helyzetét II. András kiváltságlevélben szabályozta (1224), s már ékkor elismerte nemzeti egységüket azzal a kiváltsággal, hogy területükön idegen, tehát magyar nemes sem telepedhetik le.

UGYANCSAK a 12—13. században kezdett beszivárogni Erdélybe a Kárpátok hágóin át az oláhok pásztornépe.

Az oláhok saját hivatalos történetírásuk szerint tudvalevőleg Erdély őslakói: a római császárság Dacia tartományát lakó római katonák és polgárok, illetőleg a romanizált dákok utódai. Miután a rómaiak a germán népek egyre gyakoribb támadásai miatt kiűritették e tartományt, őseik visszahúzódtak a magas hegyvidékre, ahol továbbra is megtartották nyelvüket, régi jogukat és szokásaikat, akkor is, amikor a magyarok benyomultak Erdélybe. Csak mikor a hódító magyar királyok adományai révén magyar urak alattvalóivá lettek, jutottak a századok folyamán feledésbe régi társadalmi szervezetük és szokásaik. Ez a részben naiv, részben célzatos történelmi felfogás, amelyet a 18. században kezdtek hangoztatni, mélyen meggyökeresedett a románságban és általános meggyőződésévé vált,

Ezzel szemben tény az, hogy Dacia kiűritésétől (272) kezdve sem archeológiai, sem egyéb nyomai nincsenek többé e területen a római kultúrának és semmiféle történelmi forrás sem szól a rómaiakról vagy dákokról Erdélyben, holott ismerjük mindazokat a népeket, amelyek akárcsak ideiglenesen is megtelepedtek ottan. Egyebek között Kadlec, a hazájában nagyon tisztelt, nemrég elhunyt cseh jogtörténész, aki valóban nem gyanúsítható meg magyar rokonszenvvel, egy az oláhokkal és az oláh joggal foglalkozó terjedelmes munkájának eredményét így foglalja össze: „A bizonyítékok egész sora szól amellett, hogy Erdély a románoknak nem ősi ha-

zaja, hanem ellenkezőleg, hogy az oláhok oda viszonylag csak későn vándoroltak be, éspedig a Balkán félszigetről.“

A legújabb kutatások szerint, amelyek a nyelvészeti bizonyítékokat is mérlegelik, az erdélyi dák-oláhok balkáni őshazájukból a 9—10. században szakadhattak ki s legkorábban a 10. század első felében jöhettek Erdélybe első vándorló vagy menekülő pásztorcsoportjaik, s ott csak átmenetileg lakhattak. Nagyobb arányú bevándorlásuk csak a 13. században s annak is inkább második felében indult meg. Királyaink és az ő engedelmükkel mások is hasonló módon és feltételek mellett népesítették be az Alduna síkságáról kirajzó erdőirtó pásztorokkal az erdélyi hegyvidéket, mint Felső-Magyarországon a tótokkal. Egy-egy telep tagjait, mint vállalkozók a *kenézek* toborozták Össze, akik felettük kiváltságolt helyzetben ép olyan jogokat gyakorolták, mint a soltészok a tótoknál.

A NÉMET BEVÁNDORLÁS következménye volt az erdélyi sóbányászat és a felvidéki ércbányaművelés fellendülése is, ami királyainkat új bő jövedelmi forrásokhoz juttatta. De nemcsak a németek közvetítették hozzánk a nyugati fejlettebb gazdasági műveltséget. Országszerte akadunk vallon telepekre; középkori emlékeink latinoknak és olaszoknak nevezik őket és Olaszi nevű helyeink az ő alapításaik. Az elsők, mint lázadó hűbéresek elűzött népei, egy lotharingiai eredetű nagyváradai püspök biztatására a 11. században jöttek ide és találtak itt új hazára; Nagyvárad egy része az ő nevüket viseli, Eger vidékén is voltak telepeik s innen a Szepességbe is

eljutottak és a németekkel együtt résztvettek a Tátra vidékének feltárásában. Esztergom, Székesfehérvár és *Zágráb* legrégebb polgárai is ők voltak, Buda ősi lakosságában is megtalálhatók. Esztergom városi tanácsosai még a 14. században is túlnyomórészen francia nevéek. Nyelvüket még a 15. században is megőrizték; liègei feljegyzések szerint 1447-ben oda jöttek magyarországi zarándokok, akik az ottani nyelvjárást beszélték és tudtak arról, hogy elődeik onnan vándoroltak ki. A városi műveltség és az ipari mesterségek nem egy fogalmát vettük át ezektől a nagyobbreszt német-római birodalmi franciáktól. A szőlőművelés fellendítése a Hegyalján valószínűleg az ő művük. De más irányban is gyakorolt ránk hatást az Árpád-korban a francia műveltség. Említettük már, hogy a Franciaországból kiinduló clunyi reform zászlovivői állottak a fiatal magyar kereszténység mögött. A közvetlen érintkezés magyar és francia egyháziak között a 11. században kimutathatóan fennállott. Mikor Szent László Somogyvárott kolostort alapított (1091), azt a Nîmes melletti Saint-Gillesnek vetette alá és szerzetesei kizárólag franciák voltak. Mikor aztán Franciaországban a ciszterciek, majd a premontriek rendje megalakult, mint alapítóik szerint a szerzetesi aszkézisnek Szent Benedek rendjénél szigorúbb bajnokai, Magyarországom is az eredeti forrásokból terjedtek el a fennálló kapcsolatok révén. III. Béla a citeauxi apátot, az anyakolostor fejét hívta meg Magyarországba; az többedmagával, köztük a párizsi apáttal jött el ide és miután a király ugyanolyan kiváltságokat adott a rendnek, amilye-

nekkel az Franciaországban rendelkezett, egymásután emelkedtek a rendházak: a Maros melletti, a tatárjárásban elpusztult nagy egresi, a bakonyi (zirci), a pilisi, a szentgottárdi és a borsmonostori apátságok. Francia szerzeteseik háromévenként látogatták a rend citeauxi káptalanját. Az új kolostorok virágzó gazdaságokat teremtettek a vadonban: gyümölcstermelést, racionálisan űzött állattenyésztést, s a szerzetesek közt a legkülönbözőbb mesterséghez értők is voltak. Mindez nem csekély mértékben emelte különösen a dunántúli erdős vidék műveltségét.

A premontreiek is ugyanebben az időben jöttek hozzánk Lotharingiából, a templáriusok lovagrendje III. István, az ispotályosoké — a magyar „Kereszturak“ — meg II. Géza idejében nyerték nálunk első adományaikat virágzásnak induló házaik részére. Ezek pedig túlnyomóan franciák voltak s az egyházi szellemet a francia lovagi felfogással egyesítették.

Kétségtelenül franciás volt nálunk a 12. században, főleg annak fordulóján és a 13. század elején az udvari műveltség is, aminek akkor, amikor a király és családja minden jognak és kiváltságnak eredő forrása és az udvar a közéleti érvényesülésnek egyetlen gócpontja, igen nagy a fontossága. Ez elsősorban egykét királyunk francia házasságának tulajdonítható: Kálimián norman-francia házasságának példáját követte fia, II. István, akinek felesége a capuai herceg leánya volt; III. Béla Mánuel görög császár udvarában nőtt fel, aki a Bosporus mellett a francia kultúrának új hazáját teremtette meg, államát új virágzásnak indítva, s aki seregét a francia lo-

vasság módjára szervezte meg. III. Béla első neje, Chatilloni Anna, a (második pedig VII. Lajos francia király leánya és Fülöp Ágost nővére volt; egyik fia, Imre, Aragóniából hozott magának feleséget, Konstanciát, II. András pedig Meráni Gertrud meggyilkolása után második nejét, Courtenay-i Joánthát a kisérszói latin udvarok egyikéből.

A királynőkkel az akkori szokás szerint számos francia lovag jött — szerencsét próbálni az ismeretlen keleti országban s itt az udvarban előkelő szerepet játszottak. Ezek révén francia divat és szokások terjedtek el; ismertté tették nálunk a francia lovagéposzokat, pl. a Roland-éneket és Lancelot történetét. Ezeknek a francia nevei használatosak, divatosak lesznek az udvarral érintkező előkelő körökben; nem egy *Roland, Oliver, Olivant, Lancelot, Tristan, Yvain* és *Isolde* fordul elő a 13—14. századi okleveleinkben olvasható nevek közt. A Franciaországban kedvelt és ennek nyomán nálunk is elterjedt trójai történet ismeretét meg a *Priamus (Perjámos)* és *Achilles (Ehellös)* stb. mevek igazolják. Már a bizánci impériummal vívott harcokban hasonló fegyverzetű lovasseregek állottak egymással szemben és a szentföldi hadjárat idejében II. András és magyar lovagjai semmi- ben sem különböztek a velük együtt harcoló cyprusi és más francia lovagoktól: szakállukat francia módra viselték, sisakjuk, pajzsuk, zászlajuk és fegyverzetük egészen megegyezett a franciáikéval.

A francia műveltség e korabeli szellemi hatásai, sajnos, teljesen ki nem deríthetők, inkább csak sejthetők. Az a körülmény, hogy 12—13. századi okleveleink irta s a a francia-

hoz legjobban hasonlít és hogy a bennük szórványosan előforduló magyar szavak gyakran franciás helyesírással vannak írva, arra enged következtetni, hogy a francia iskolákat, talán a párizsi egyetemet, az akkori világ egyik szellemi gócpontját látogatták ezidőben papjaink. Egyik-másikról ezt biztosan tudjuk. A hazai gót építőművészet első korszakát is a közvetlen francia hatás jellemzi, aminek példája a kassai dóm; ez mutatkozik egyébként a korai festészeti és szobrászati emlékekben is.

EZ A SOKFÉLE idegen befolyás csak a magyarság műveltségét emelte, anélkül azonban, hop'v nemzeti jellegét befolyásolta volna. A várszervezet körül tömörült magyarság e századokban ethnikailag még erősödött is azokkal a rokon török népekkel, amelyeknek királyaink, mint hadiváialataik megbízható katonaságának, a magyarság ősi telepedési területén belül adtak új otthont. Az alán eredetű jászoknak, a török besenyőknek és kunoknak nem műveltsége emelését, hanem beolvadásuk révén faji jellege megerősítését köszönheti a magyarság. Az utóbbiak, a legszámosabbak e népek közül, a Kis- és Nagy-Kúnságon összefüggő tömegben, de azonkívül is szerte az Alföldön találtak új hazát, amikor a régít a tatárok miatt el kellett hagyniuk.

A TELEPÍTÉSEK a várszervezetet nem lazították meg, hanem még emelték a királyi birtoktest jövedelmét. A föld értéke a telepítések és a lakosság természetes szaporodása folytán egyre emelkedett, már nem a népes-

eégtol, hanem a földterület nagyságától és termékenységtől függött. Hovatovább nem az lesz a fontos, hogy kik laknak valamely földön és mi a foglalkozásuk, hanem hogy melyek a föld határai. Erőskezű királyaink megértették a várbirtokok jelentőségét és mi-ként Kálmánról tudjuk, nem engedték ezt a szervezetet, amely a király pénzügyi és kato-nai hatalmának alapja volt, gyengíteni. Mi-után a magyar királyok meghódították Szla-vóniát és Horvátországot, a magyar vár-megyerendszert itt is meghonosították ugyan, de a horvát uraknak meghagyták birtokaikat. A királyi várrendszer élére a Dráva és Száva között külön tisztviselő került: a bánlaki az igazságszolgáltatást gyakorolta, a királyi jö-vedelmeikre fölügyelt és e terület hadi népét vezette. Hasonlóképpen szükséges volt az or-szág központjától távol eső és a 11—12. szá-zadban a Szamos és a Maros völgyéből be-népesülő Erdélyben külön tisztviselőt, a vaj-dát a közigazgatás élére állítani. Ily módon a királyi hatalom még erősebb lett, hisz sem a bán alá rendelt területen, sem Erdélyben nem szakították meg szabad emberek na-gyobbszámú birtokai a királyi várbirtokok láncolatát.

A (megerősödött vármegyei rendszer élén a nádorispán állott, kinek a hivatala azokhoz az intézményekhez tartozott, amelyeket a né-met birodalomból vettek át a keleti orszá-gok: Magyar-, Cseh- és Lengyelország. Mint a királyi udvar első tisztviselője már Szent László idejében nemcsak a király gazdasági ügyeit vezeti, hanem őt a szabad emberek fe-letti bíraskodásban is helyettesíteni kezdi.

A KIRÁLY MAGA még III. Béla idejében is kíséretével járja be az országot, a királyi dominiumokat és bíraskodik, intézkedik patriarchális módon a hozzáfordulók ügyeiben és országának még mindig korlátlan ura.

Ez a patriarchális abszolút hatalom feltűnik az idegeneknek, akik fejlettebb alkotmányos és társadalmi formákhoz vannak szokva. Semmi sem alkalmasabb ennek a királyi hatalomnak jellemzésére, annak a különbségnek megértésére, amely a fejlettebb külföldi és a hazai viszonyok közt fennállott, mint ha egykorú műveit ember, még hozzá történetíró, saját tapasztalásain alapuló megfigyeléseit közöljük. A kereszteshadjáratok idejében lett Magyarország először ismertebb a nyugati népek előtt és keltett fel nagyobb érdeklődést ez a nyugatiak «zeniében különös ország. Amikor tehát a második keresztesháború idejében, 1147-ben III. Konrád német császár kíséretében a németek egyik leg többre becsült középkori történetírója, Ottó freisingeni püspök átvonul az országon, megörökíti tapasztalatait arról, hogy mit látott nálunk. A feltűnő külsőségeken kívül ép az alkotmány os és társadalmi viszonyok kötöték le figyelmét. Elmondja, hogy az előkelőb-
bek ugyan eljönnek a király udvarába, vele beszélni az ország dolgairól — ami különben mindig és mindenütt szokásban volt —, és azután így folytatja: „Fejedelmüknek anynyira engedelmeskednek, hogy még azt is gonoszságnak tartják, ha valaki titkos suttogásban megsérti őt... Ha pedig valaki a comesek (bizonyára nemcsak az ispánok, hanem előkelő nagyobb birtokosok) közül, még

ha csekélységgel is, megsérti a királyt, azt az udvarból kiküldött bármilyen alacsonyrendű cseléd, ha csatlósai is veszik körül, egyedül elfogja, bilincsbe veri és kínpadra hurcolja... A fejedelemtől nem vele egyenlőek kérnek ítéletet, amint az nálunk szokásos, a vádlottnak nem is áll módjában védekezni, hanem csupán a fejedelem akarata irányadó mindenkinél.“ Ez a jellemzés még a 12. század derekán'is egy török-mongol kán hatalmával mutatja be a magyar királyt s nem érdektelen felemlíteni, hogy Dzsingisz kán nagy törvényében, amely a 13. század elején hozatott, a következőket olvassuk: „A legtekintélyesebb úr, ha valami sértést követett el a fejedelem ellen, és ez büntetésére egy szolgát küld ki, ha az (a szolga) a legalacsonyabbrendű is, boruljon le előtte, amíg az végrehajtja az uralkodó által előírt büntetést, még ha az halálbüntetés is.“

Nem lehet e hasonlóság utáni valamely autokratikus egyéniség pillanatnyi személyes hatalmának jellemzését látni a tudós püspök, Henrik osztrák herceg testvére fenti rajzában, hiszen az akkori király, II. Gréza a püspök ittjártakor még csak tizenhat éves volt. Ősi, az áliamalkotást végbevivő és az állam gerincét lalkotó dinasztia tekintélyéből folyó hatalomról van itt szó, amelyet a keresztény egyház szentesített és a műveltség csak nyugatias külső mázzal vont be. A török fajiság kifejezése ez a mindent elnyelő fejedelmi tekintély, a germánok közösségi szellemén alapuló központi hatalmával szemben. A későbbi időkben is, a rendiség korában, ez a nagy királyi tekintély különbözteti meg a magyar alkotmányt oly más országok alkotmányától,

amelyekben a hűbériség szintén nem volt meg, mint nálunk. Még ott is, ahol az ország főhivatalai nem váltak hűbérékké, az ezekre kinevezettek élethossziglan tartották iimeg hivatalukat, nálunk pedig a nádor és a többi udvari, utóbb rendi tisztviselők, a főispánok stb., rendszeren csak egy-két évig töltik be hivatalukat, mikoris a királyi kegy mások felé fordul.

AZ ÁLLAMHÁZTARTÁS még mindig a királyi várbirtokon nyugszik ugyan, amelynek kétharmada a királyt, egyharmada az ispánt illeti is amelyet a telepítésekkel járó gazdasági fellendülés csak emelhetett, de a külföldi kereskedelem cikkeire kivetett vámpok a pénzverés, a vámmonopólium, a só és a vásár jog forrásai jelentékeny új jövedelemhez is juttatták a királyt. Mikor III. Béla megkérte Fülöp Ágost, francia király nővérének kezét, az tájékozódást szerzett a magyar uralkodó jövedelmeiről: 241.000 márka ezüstöt tett az ki, ami körülbelül 17 millió aranypengőnek felel meg, amely összeg akkori értékéről fogalmat alkothatunk magunknak, ha tudjuk, hogy egy hold föld ára vidékenként 3 és 8 aranypengő közt váltakozott. Béla leggazdagabb kortársának, Oroszlán-szívű Richárd angol királynak is csak körülbelül 10%-kal volt nagyobb a jövedelme.

A RENDI TÁRSADALOM KIFEJLŐDÉSE

A 12. század végién és a 13. században azokban a német-római birodalomtól keletre eső országokban, ahol nem fejlődött ki a hűbéri-ség, nagy társadalmi átalakulás indul meg, amely végeredményében a rendi osztályok megszületésére vezet vagyis olyan társadalomnak a létrejöttére, amelyben az egyesnek a jogait és kötelezettségeit nem a saját egyéni helyzete határozza meg, hanem az, hogy melyik osztályba tartozik; az egyén több lesz, mint azelőtt volt, olyan csoportnak a tagja, amelyet érdekek tartanak össze. Az átalakulás tulajdonképpen kiegyenlítődés, amely mint minden ilyen fejlődés, egyesek süllyedésével és mások emelkedésével jár. A 13. század elején társadalmi viszonyaink még kaotikusok: a szabadok, félszabadok és szolgák a jogoknak és köteleességeknek csak a legváltozatosabb mértékével mérhetők, amelyekből eredő társadalmi helyzetükre féltékenyen vigyáznak és abba mást bebocsátani nem akarnak. Viszont a 14. században már csak két nagy társadalmi osztály van: a nemesség és a jobbágyság, s a társadalomnak ez a dualizmusa aziután lényegében többé nem változik a 19. századig.

Arról, hogy az átalakulás mikor és hogyan indulj meg⁷ biztosat nem tudunk; lassan és úgyszólván észrevétlenül történhetett ez, mint a legtöbb társadalmi átalakulás. A 12. század még nagyon szegény olyan írásos emlékekben, oklevelekben, amelyek a jogi és társadalmi viszonyokról fölvilágosítást ad-

hatnak; inkább csak a fejlődés eredményeiből és más országokban végbement hasonló átalakulásból következtethetünk a változások okaira és mikéntjére. Legbiztosabb útmutató az egységes szabad osztálynak két reánk maradt neve: a *királyi szolga* (*serviens regis*), amely ma is használatos a szolgabíró szóban és a *nemes*, vagyis valamely nemhez vagy nemzetséghez tartozó.

A változás felülről, a királyi hatalomból, annak támogatásával vette kezdetét s az okai alighanem honvédelmiiek voltak. A hadi technika haladása a 12—13. században, a harcban használható katona, a lovag felszerelésének viszonylagos drágasága, a páncélos nehézlovas gyakorlottságának, katonai szaktudásának nehéz megszerzése, ami csak tornákon mehetett végbe, lehetetlenné tették a régi hadiszervezet fönntartását. Ha királyaink a görög császár páncélos seregeivel akartak harcolni, ha dinasztikus vagy hódító háborúkat akartak viselni, alkalmazkodniok kellett az ellenfélhez. A szabad magyarok katonászkodása két okból nem elégíthette ki az uralkodót: azok nem szívesen mentek a külföldre harcolni s már II. István idejében megtagadják az engedelmséget az ellenség előtt; elterjed köztük az az egykorúan másutt is meglévő fölfogás, hogy a szabad ember csak az ország határait tartozik védelmezni támadó ellenséggel szemben, a dinasztikus politika érvényesítése a király dolga. Aztán meg a honfoglaló szabad magyarok utódai a tmiegszálláskor birtokukba került föl és a rajta lévő szolganép gyakori megosztása révén az egymást követő nemzedékek során elszegényedtek. Hiszen a 11. század közepe óta, hogy

hódító ellenség nem járta az ország földjét, a belső nyugalom pedig, amelyről az erős királyi hatalom gondoskodott, lehetővé tette a szabad magyarság utódainak viszonylagos elszaporodását, gazdátlan földet foglalni viszont nem lehetett, mert az (mind a királyé volt. Kevesen lehettek már a 12. század végén a honfoglaló magyarok utódai közül olyanok, akiket számos falvuk és sok szolgájuk képe-sített arra, hogy a lovagi felszerelést megszerzvéen, megfelelő kísérettel indulhassanak a király szavára a háborúba; a legtöbbször alig maradhatott a számos „osztály“ után annyija, hogy gazdálkodva, egy-két szolgával meg tudjon élni. Aki pedig gazdálkodik és nincs módjában hadakozni, maga is könnyen szolgá-sorba süllyed. A 13. század elejéről több esetet ismerünk, amikor királyi szolga-népek közöttük, falujuk határában élő sza-bad embereket maguk közé vonni iparkod-nak, bizonyára abból a célból, hogy szolgálá-tuk terhét többre viseljék is így az könnyeb-bed jék.

A király tehát kény telem hadjárataiban idegenekre támaszkodni; óriási patrimoniá-lis birtoka megadja rá a módot. Ezek az ide-genek részben zsoldosok, fizetett katonák; a görög háborúban ilyenekkel vívja a magyar király az ellenséges várakat; részben pedig jónevű idegen lovagok, akik otthagyván nyugati hazájukat, eljönnek a keleti orszá-gokba fegyverüket följánlani, hadi kalandot keresni és főleg birtokot, vagyont szerezni. Freisingeni Ottó kiemeli, hogy ilyen idege-nek, akiket a magyarok előkelőknek (princi-pes) neveznek, alkotják a királyi hadsereg színéjavát s ezek a király oldalán harcolnak.

Önkényes uralkodók, minők a magyar királyok voltak, különben is szívesen vették magukat körül idegen fegyveresekkel és például a besenyők, majd a 13. században a kunok, királyaink mindig felhasználható harcosai voltak, persze könnyű fegyverzetű lovasok. Ezek az idegen lovagok, részben már megérkezésükkor, ha vagyont hagytak ott, túlnyomórészen azonban csak szerzett hadiérdemek jutalma fejében birtokokat kapnak a királytól s itt letelepedve, nagyhírű családok megalapítói lesznek, leszármazóik a vagyonszerzőt, mint nemzetségi őst tisztelik, lovagi sisak díszét használják, amely őket mások leszármazóitól, a többi nemtől megkülönbözteti. A 14. században a bíróság is elfogadja az egyforma sisakdísz (a címer) használatát, mint a közös leszármazás bizonyítékát. Nem szólva a Hont-Pázmán- és Gut-Keled-nem hatalmas családairól, amelyek már a 11. században telepedtek itt meg, egész sorát ismerjük ilyen 12—13. századi bevándorolt lovagoktól leszármazó magyar családoknak: pl. a német eredetű Korogyiak, Gilétfiak, a Búzád- és Hahót-nem, a francia Rátold, Kökényes-Renold, Becse-Gergely, a spanyol-származású Nagymartoniak, de tudunk cseh, lengyel, morva és görög lovagokról is, akik magyar családok őseivé lettek. Hasonlóképpen helyezkednek el német lovagok Csehországban és Lengyelországban is.

Az idegen lovagok lehettek a királyi hadsereg legelőkelőbb része, de annak zömét mégsem ők, hanem azok a szabad magyarok alkották, akik szintén a király szolgálatába léptek. Freisingeni Ottó megemlékezik a királyi vitézekekről, akik nem merészelnék csak a leg-

súlyosabb okból otthon maradni hadjárat esetében: Ezek hadi érdemeket szereznek, aminek fejében a király bőven adakozik nekik is, illetőleg családjuknak, ha a háborúban elesnek. Az adomány nemcsak hálából történik, hanem hogy a hűségi kapcsolatot az adományos és családja részéről a királyhoz szorosabbra fűzze s azt újabb szolgálatokra biztassa. Abban a korban, amikor az idegen hatás a legerősebb, a 12. század végén és a 13. század elején, elterjed nálunk a hűbérjogi lovagi hűség fogalma, amely amiként külföldön hűbérurat és vazallust, nálunk a királyt és a szabad embert, a király szolgáját összekapcsolja. Az első alkotmányfölfogás a királyt az ország urának tekinti, akinek a többiek szolgálattal tartoznak. Egyebütt, így Angliában is, főhűbérúrnak tekintették a királyt. Létrejön hát szabad osztály, amelynek megkülönböztető jele az ország többi lakosától, hogy a király zászlaja alatt harcol s mint ilyen csak az ő, illetőleg helyettesei bíraskodásának van alávetve: a királyi szolgák osztálya, akiket a 13. század folyamán neveznek el nemeseknek. A szabad magyaroknak az a rétege, mely vagyonát még meg tudta őrizni, összeolvad az adományos nemességgel s az említett fölfogásnál fogva lassanként kivész annak a tudata, hogy az ősi nemesi birtoknak más eredete is lehet, mint a király adománya, hogy másként is lehetett a honfoglalás idejében hozzájutni, nemcsak a királynak, a koronának tett szolgálatok alapján. A 14. században már olyanok is, akiknek mivel nem adományból bírták jószágaikat, arról bizonyítékuk nincs, iparkodnak adománylevelet szerezni, mintha a birtokot most kapták volna a király-

tói, — avagy adománylevelet hamisítatnak maguknak.

AZ ADOMÁNYRENDSZER kifejlődésének természetes következménye volt, hogy a királyi vármegye nem állhatott fenn többé; ha a király eladományozta a várhoz tartozó gazdaságokat, a megye nem lehetett többé gazdasági szervezet, népei a földdel együtt másoknak rendeltettek alá: az adományos nemességnek. Régebben is történtek adományozások, már Szent István idejétől kezdve, de ezek nem rendíthették meg annyira a királyi megyerendszert, mert a királynak bőven állottak rendelkezésére még 1 akatlan terület; a gyeplővel telepítésekkel pótolhatta veszteségét. A megyék katonáskodó lakossága, a várjobbágyok a foszladozó várbirtokokból szintén szereznek maguknak. A királyok a 13. század folyamán tömegesen nemesítik meg a régi várjobbágyokat, nekik adva azokat a birtokokat, amelyeket régi idő óta bírtak a várszervezeten belül.

A KIRÁLY NAGY HATALMÁNAK gazdasági alapjai tehát recsegték-ropogtak éppen olyan intézkedés, az adományozások révén, amelyek a király hadi erejét voltak hivatva megerősíteni. Mivel az adomány nem kötelezett állandóan hadi szolgálatra, lényeges vesztesége ez a királyi hatalomnak, amelyet ugyanakkor jogaiban amúgy is kezdett korlátozni a nemesség, az ország jogainak kifejlődése.

Az új nemesség ugyanis abban különbözött a régi szabadok rétegétől, hogy bizonyos, a királytól is írásban elismert jogokat szerzett magának, amivel a királyi önkényt korlá-

tozta. Ez is csak lassankint ment végbe s előidézője elsősorban a műveltség emelkedése volt.

Annak, hogy a jogok írásos biztosításának vágya elterjedjen, előfeltétele elsősorban az írás tekintélyének elterjedése és megerősödése volt. A nagy társadalmi változások megindulásával egyidejűleg kezd nálunk, miként nyugaton is, kétségtelenül egyházi hatás alatt az írás megbecsülése terjedezni. Kimutathatólag még a 12. század végén is kötöttek nálunk szerződéseket, történtek ajándékozások a király részéről is, anélkül hogy erről írást, oklevelet állítottak volna ki. Még közjogi vonatkozásban is csak III. Béla nyitott utat rendszeres írásbeliségnek, amikor elrendelte, hogy a jelenlétében tárgyalt ügyekről írásbeli bizonyítékokat állítsanak ki s ez a francia (műveltségű királyunk állított fel először az udvarban előforduló írásbeli munkák végzésére hivatalt: kancelláriát. Azelőtt történtek tehát királyi intézkedések anélkül, hogy arról írást állítottak volna ki. Az egyház, a legnagyobb birtokos kívánja meg elsősorban birtok jogainak írásbafoglalását. De az egyház másképpen is hozzájárult az írásbeliség előmozdításához; egyházi testületek: káptalanok és szerzetesházak konventjei kezdenek nálunk a király mellett pápai rendeletre a 13. század elején pecséteket használni és mivel nagy a tekintélyük és megbízhatóságuk a laikusok szemében, hozzájuk, a „hiteles helyekhez“, mint memsokára nevezik őket, fordulnak szerződéskötések, peregyezkedések alkalmával írásbeli bizonyíték kiállítása céljából. Az eddigi tanúbizonyság már nem elégíthetett ki, amikor mindenki mohón gyarapítja

földbirtokát, társadalmi állásának alapját és azt biztosnak akarja látni. Nem véletlen, hogy akkor, amikor az írásbeliség megbecsülése elterjed, felébred a vágy, hogy az ország, azaz a nemesség jogait a király írásával, pecsétje alatt biztosítsa magának, amint magánjogi viszonyában is rendelkezik már írásbeli bizonyítékokkal.

Az új műveltséget, amely a clunyi mozgalommal indult meg, a sokféle idegeim lovag és pap megismertette a magyarsággal is. A keresztesháborúk korában mindenütt tágult az emberek látóköre és az egyéni öntudat felébred az előkelőbb társadalmi rétegekben. Nem csodálatos, hogy mindenfelé előáll a kívánság biztosítékok iránt, amelyek megakadályozzák az uralkodók zsarnokságát. Nálunk is kívánnák olyan szabadságokat és jogokat, amelyek a nyugati országokban már megvoltak, vagy éppen írnegvalósultak. Csak az egyetemes középkori műveltségre, amelyet elsősorban az egyház béke és igazság iránti követelése befolyásolt, vezethető vissza, hogy egyszerre mindenfelé hasonló követeléseket érvényesítenek a szabad emberek az uralkodók hatalmának korlátozására.

Legelőbb az egyház szerzett nálunk is kiváltságos helyzetet. Mindenütt így volt ez, hisz az egyháziak mögött a császárokkal szemben győztes Róma állott, amely éppen ekkor volt hatalmának tetőpontján a lelkek fölött is, amikor a keresztesháborúkba küldi transzcendentális cél szolgálatában a népeket és a királyokat. Az egyház nemcsak magát biztosítja a zsarnokság ellen, hanem a küzdők élén áll az általános szabadság kiharcolásában is. Hogy a szabadságokért és a benne

biztosított jogok érvényesítése érdekében folyt harcokban nálunk is mennyire az előtérben állott, azt az alábbiakban látni fogjuk. Az egyháziak szerzik meg maguknak, miként ez nyugaton is már réges-régen megtörtént, legkorábban a teljes joghatóságot birtokaik felett: oda a király ispánja vagy más tisztviselője be nem teheti a lábát igazságszolgáltatás vagy adószedés végett. Nyomon követik őket a világi nagybirtokosok, hogy azután nagy társadalmi megmozdulás, ma úgy mondhatnók: forradalom kényszerítse a királyt, hogy elismerje a személy- és birtokszabadságot a királyi szolgák tömegei részére is.

A NAGY VÁLTOZÁS drámai eseményei, amelyek az ősi patriarchális despotizmust alapjaiban rendítették meg, II. András (1205—1235) korában folynak le. Részleteit nem ismerjük eléggé, itt is jobbára csak az eredményekből következtethetünk az előzményekre. II. Andrást a régi történetírás könnyelműen t'kozló operett-királynak mutatta be, aki cél nélkül elherdálván.' atyai vagyonát, nagy megalázásoknak volt kitéve. A rendiség korában benne látták a magyar alkotmány megalapítóját. Ma inkább az első magyar politikai és társadalmi reformátornak tekintjük őt, aki azonban megérte terveinek bukását.

II. András, akinek uralomvágyát bátyja, Imre (1196—1204) csak fegyveres erővel tudta legyőzni, mivel számos hadjárata folytatására hadseregre volt szüksége, kezdte meg a várbirtokokat nagy arányokban örök-birtokul azért eladományozni, hogy az új

nagybirtokososztály katonáival szolgáljon neki. Ezeknek az adományoknak nagyrészt az András első nejével bejött idegenek voltak az élvezői, és a magyar urak kisebb kör ej közülük kerültek ki az udvar főtisztviselői is, akiknek zsarolásairól és telhetetlenségéről ebben az időben hallunk először. A nagybirtok mingyárt megalakulása után öncélúvá lett; II. András egyénisége nem volt alkalmas a nagybirtokban rejlő hatalmi források kihasználására. Az adományrendszer és a nagybirtok később is, energikus uralkodók alatt a honvédelem biztos eszközei, gyenge egyéniségek alatt pedig az államhatalom megbénítói voltak. így volt ez különben másutt is; a középkorban nem volt az államhatalom intézményesen biztosítva s minden az uralkodók személyes tulajdonságaitól függött.

AZ ADOMÁNYOZÁSOK révén megcsapantak a várjövödelmek, pedig a királyi udvannak ép ebben az időben nőtt a pénzszükséglete; az udvartartás a keresztesháborúk idejében megváltozott életformák folytán pompásabbá, a hadjáratok költségesebbekké váltak, pedig II. András atyja ígéretének beváltására a Szentföldre készült (1217) lovagsereg élén. Már jó száz éve állottak a kereszteshadjáratok a nyugati világ érdeklődésének középpontjában. Velük a keresztény aszkézis világhódító útra indult. „Férfiak elhagyták feleségüket és családjukat, fiúk szüleiket, vazallusok kiléptek hűbéri kötelezettségeikből, jobbágyok szolgálatukból, hogy a szent háborúban harcolhassanak.“ Az emberek hihetetlen szenvedéseket vállaltak hosszú

éveken át magukra, hogy Isten ellenségeivel harcolhassanak és ott imádkozhassanak, ahol Krisztus élt és szenvedett. Nincs tudomásunk arról, hogy a keresztesháborúk gondolata Magyarországon is tömegeket mozgatott volna meg. A kereszténység és aszkézis nem vert oly mély gyökereket a magyarság szélesebb rétegeiben, hogy tőlünk is elindultak volna sokan a harcba, amelyben a küzdők jutalma, mint III. Ince pápa mondta: nem „mulandó korona és időleges dicsőség, hanem elmúlhatatlan korona és örök dicsőség“ volt. A II. András vezette kereszteshadjáratban (1217) vettek ugyan részt nagyobb számmal magyar főpapok és lovagok, de összetételében túlnyomóan nemzetközi volt a magyar király vezette hadsereg, amely tulajdonképpen semmi eredményt nem ért el; András célja nem is annyira a Szentföld meghódítása, mint inkább a konstantinápolyi latin császárság (megszerzése) volt.

Az elvesztett patrimonális jövedelmeket, amelyeket a hadjáratoknál különösen nélkülözött a király, inasképpen pótolta. II. András kezdett először szükségadót kivetni háborús célokra, de egyébként is, mint azt ugyanabban az időben a szomszédos uralkodók is tették, s mint arra a hűbérurak hűbéreseikkel szemben általában fel voltak jogosítva. Az első felmentések a rendkívüli adó fizetésének kötelezettsége alól ép a keresztesháború idejéből valók.

A pénzbevétel másik forrása a pénzrontás volt: a király minduntalan bevonatta a pénzt és újabbat, kevesebb ezüsttartalmút mint egyenértékűt hozott ismét forgalomba. Ennek következménye nemcsak az alattvalók káro-

sodása, hanem a kereskedelem megbénítása és az lett, hogy az idegen, jobb pénz kiszorította a királyi pénzt a forgalomból. Még több panaszra adott okot, hogy a pénzverés, só- és egyéb jövedelmeket bérbeadta, a bérlők pedig zsarolták az ország lakosságát.

De a hatalmi visszaéléseknek hosszú sorát állapíthatjuk meg az azok orvoslására hozott intézkedésekből, anélkül hogy tudnók, hogy II. András idejében jöttek-e azok divatba, vagy a régi patrimoniális királyi hatalomnak voltak az örökségei. Miként más országokban, nálunk is a patrimoniális uralkodó magát nem csekély mértékben minden jószág birtokostársának tekintette. Beutazza az országot nagy kíséretével, magának és udvarának ellátást kíván; emberei: lovászai, solymárai, pecérei és fuvarozói megszállnak a királyi szolgák birtokain, falvaiban és ingyenesen láttatják el magukat. Közmunkák végzésére: gyepűk vágására, árkok ásására, sőt még a királyi épületeken és kertekben való munkára is a nemesek embereit rendelte ki a király. Mindez a kisbirtokosokat bizonyára súlyosabban terhelte, mint a nagyobbakat.

HA ESETLEG RÉGI SZOKÁSON alapultak is az elmondottak, nem férhetek össze a szabadabb felfogással, amely nyugat felől terjedezett és forrongást idézett elő. „A ropant sokaság“ nyomásának hatása alatt, amelyet különben néhány úr vezetett, írja Honorius pápa, a király elbocsátotta gonosz tanácsosait, a gyűlölt, kapzsi urakat és aranypecséttel ellátott oklevélben „megerősítette az ország nemeseinek és országa többi lakosainak Szent István király adta és engedélyezte,

de némely királyok által hatalmasul megrontott szabadságát (1222).

Részen régi általános, eddig még nem formulázott nézetekből, részben kikényszerített új engedményekből áll ez a nagy szabadságlevél, amelyet az angolok Magna Chartájával szoktak összevetni; a kettőnek legfeljebb az a rokonsága, hogy mindkettő az eddigi viszonyokkal való szembeszállásnak köszöni létrejöttét, mindkettőnek célja a királyi hatalom korlátozása. A megformulázott rendi szabadságok valami egészen újat jelentettek. Mint hogy azonban a középkor a jogra mint régi, öröklött erkölcsi rendre tekintett, felruházta ezeket az új szabadságokat a régiség köntösével, és a mytihikus szent törvényhozótól, Istvántól származtatta őket. A mindenkitől érzett hiányok a középkori ember szemében a régi erkölcsi rend feledésbe ment hiányai voltak, ezért is az uralkodók önkényével szemben a reformálás, az elképzelt régi rend visszaállítása hozza meg az orvoslást. Aranybullánk bevezetése szerint a cél, igazi középkori nyelven kifejezve, a Szent István adta, de később veszendőbe ment szabadság visszaállítása.

Az aranybulla jelentősége nem abban rejlik, hogy belőle fejlődött ki a magyar alkotmány, hisz alkotmányosságról, vagyis arról, hogy az ország lakossága maga is résztvesz saját sorsának intézésében, egy rövid epizód-tól eltekintve, még sokáig, több mint másfél évszázadig nem volt szó; fontossá azért vált a királyi szóval és pecséttel biztosított szabadságlevél, mert benne vannak először megerősítve a nemesi jogok: a közvetlen kapcsolat a királlyal, a nemes személyes szabadsága,

adómentessége és az úgynevezett ellenállás joga. Ezzel elismertették és véglegessé lett a rendi társadalom kialakulása. Méltán hivatkozott tehát később a nemesség a rendi alkotmány, a rendiség korában az aranybullára és kívánta királyaitól újból és újból megerősítését. Az országos nemesi jog kifejlődése és megerősítése az aranybullában biztosítékot adott a kisebb birtokosoknak, hogy szabadságukat megőrizhették a király közvetlen védelme alatt s nem kellett magukat a nagybirtokosok védelme alá helyezni.

Alkotmány fejlődés szempontjából mindennél legtermékenyebbnek az ellenállás joga bizonyult, amely hozzánk nyugati hatások alatt jöhetett be, mint a hűbéri világból való intézmény és abból állott, hogy a király elismerte alattvalóinak azt a jogát, hogy amennyiben ő vagy utódai megsértenék az aranybullában engedélyezett szabadságokat, azok és utódaik összesen és egyenként ellenállhatnak a királynak, anélkül hogy a hűtlenség vétkébe esnének. Mivel az ellenállás mikéntje az aranybullában megszervezve nem volt, ennek a jognak különösebb fontossága mindaddig nem is mutatkozott, míg azt a 16. században Verbóczy Hármaskönyve be nem vitte újólaga a köztudatba; ekkor, a Habsburg-uralom idejében lett e jog a nemzeti felkelések elvi alapjává.

AZ ARANYBULLÁVAL a királyi hatalom visszaélései nem szűntek meg, sőt azok az egyháziak birtokait is nem csekély mértékben terhelték. A legelső rend, az egyházi kelt tehát a pápa támogatásával a nemesi jogok védelmére. Az egyház kényszerítő nyomása

alatt a király 1231-ben újból kiadta a törvényt, az első bullának nem egy pontját körülírva. Eszerint a székesfejevári törvénynapokon, ahol a királlyal évente egyszer, Szent István napja körül, Összejöhetnek alattvalói, meg fognak jelenni a püspökök is „a szegények panaszának meghallgatására és megsértett szabadságuk megvédésére“. Az egyház tehát átveszi az alattvalók jogainak védelmét, de más módon is garantálta azokat. Az egyház a kiátkozás fegyverével volt feljogosítva megszüntetni a megszállás jogával űzött visszaéléseket, valamint az egész törvénynek s így a nemesi szabadságoknak most már nem az ellenállás joga, hanem, az annál könnyebben alkalmazható kiátkozás volt a biztosítéka. Az első bulla kiadatása után kilenc évvel tehát már nem tartották szükségesnek ennek az évszázadok múlva oly fontosnak felismert jognak a megerősítését. Az egyház élt is rövid idő múlva a kiátkozás súlyos büntetésével az ígéreteit meg nem tartó királlyal szemben.

AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK

II. András fia, IV. Béla (1235—1270), aki már atyja életében nem értett egyet annak politikájával, megpróbálta a patrimonialis királyi hatalmat, illetőleg annak gazdasági alapját, a királyi várbirtokszervezetet visszaállítani. Már atyja uralkodása alatt megkezdte annak felhatalmazásával a felesleges adományok visszavételét s ezt a teve-

kenységet trónraj utasa után még nagyobb erővel folytatta. Országszerte kiküldött bizottságok vizsgálták felül az adományokat és vették vissza azokat olyan arányokban, hogy trónralépte után három esztendővel már megelégedetten írhatta a pápának, hogy „országát már visszahelyezte a kellő állapotba“. Nem csekély keserőséggel állapíthatták meg a nemesek, mint egykori idegen szemlélő írja, hogy azelőtt, ha ők vagy elődeik a rutének, kunok, lengyelek, vagy mások ellen hadjáratban vettek részt és valamelyikük bármi módon ottveszett, a királyok rokonaiknak jutalmul falvakat és birtokokat adtak örök tulajdonul. „Ez pedig nemcsak nem adott semmit, hanem azt is., ami kinek-kinek jogába és tulajdonába ment át, a maga teljességében visszavette. Ez a fájdalom, ez a kard, amely a magyarok szívét átdöfte. Mert akik gazdagok és hatalmasok voltak és féktelen sokasággal rendelkeztek, most magukat is alig bírják fenntartani.“ A magyar király hatalmát tehát régi formájában gyakorolta újból IV. Béla, amikor váratlan katasztrófa söpört végig az országon: a tatárjárás.

A MONGOL BIRODALOM az utolsó volt a nagy nomád államok közül, amelyek a középkorban az európai műveltséget megsemmisítéssel fenyegették. Páratlan katonai szervezettel, következetesen kegyetlen hadvezetéssel sikerült Dzsingisz kánnak és utódának, Ogotájnak, a 13. század első évtizedeiben a legnagyobb területű birodalmat felállítani, amely valaha létezett s amely India kivételével egész Ázsiát és Európa keleti nagyobb részét magában foglalta.

E hatalmas birodalom terjeszkedésének útjába került Magyarország akkor, amikor egyrészt a királyi hatalom reakciója miatt nem volt meg az egyetértés az uralkodó és alattvalói közt, másrészt a kunok betelepítése élezte ki még jobban az ellenteteket és idézett elő egyre növekvő zavarokat. Béla a fajrokon kunoknak nagy vereség után a tatárok elől menekülő népét 1238-ban befogadta országába, hogy személyes hatalma a kún fegyveresek támogatásával megnövekedjék és bizonyára azért is, hogy a tatárokhoz hasonló fegyverzettel harcoló kunokat az összecsapásnál fölhasználhassa. A nomád életet élő kunokkal azonban a letelepedett magyarság sehogy sem tudott megférni és a nemesség közt nem szűnt meg a panasz a kunok kártételei és amiatt, hogy a király a kunokat kedvezésben részesíti a magyarság rovására. A rokon, de a műveltség nagvon különböző fokán álló két nép közt az ellentét közvetlenül a tatárokkal vadó összeütközés előtt robbant ki, amikor a magyarok a kunok fejedelmét megölték, azzal vádolván őt és népét, hogy a tatárokkal egyetértésben állnak; a vádnak az volt az alapja, hogy a tatár seregnek egy-két kún harcosát fogták el, akik a kunoknak abból a mépréséből valók voltak, amely kénytelen volt meghódolni a mongolok gyors hódításainak, s amelyet a tatár hadsereg ősi módon elővédül használt fel. Fejedelmük meggyilkolása után a kunok pusztítva vonultak ki Magyarországból dél felé s így a királynak nélkülöznie kellett fegyvereiket.

A tatárok 1241-ben négy hadsereggel törtek az országra; a főszereg a vereckei szoroson át, a másik három pedig Erdély felől támadt.

Mivel a gyepük eltorlaszolásával nem voltak feltarthatok, seregeik hihetetlen gyorsasággal özönlötték el a Tisza-vidéket. Béla lovassereggel indult ellenük: a Sajó mellett, Mohi falu közelében volt az egyetlen nagyobb ütközet. Harcmódban és fölszerelésben körülbelül az volt a különbség a magyarok és a tatárok, mint a kalandozások idejében a nyugati népek és a magyarok között. Míg a magyar katona fegyverzetében és harcmódjában a nyugati népekhez alakult át, addig a tatárok megtartották a régi nomád török népek fölszerelését és taktikáját; a magyar nehéz lovassággal szemben állott a tatár könnyű lovasság. Az ütközet a magyar sereg pusztulásával végződött; a király öccse, Kálmán a csatamezőn szerzett sebeiben halt meg és maga IV. Béla is csak nehezen menekült meg a magyarság szerencséjére, mert eleste a végső pusztulást jelentette volna. A vereség következménye az volt, hogy a Dunáig az egész ország a kiszámított rendszerességgel kegyetlenül pusztító, sem kort, sem nemet nem kímélő ellenség kezébe került. A magyar sereg azonban csak néhány hónapig tudta védeni a Duna vonalát. A beállott kemény télen a Duna befagyván, a mongolok az országnak ezt a legműveltebb részit is végigpusztították, habár korántsem olyan rendszeresen, mint a keleti országrészt. Esztergom ősi városát felprédálták, de a jól megerősített helyek néhány hónapig tudták magukat tartani, míg a mongol áradat visszavonult. A király Dalmáciába, Trau szigetére menekült az üldözők elől. 1242 tavaszán vonult vissza Batu kán az országból, hogy magát a meghalt Ogotai fokán utódává választassa

meg. Csak véletlennek volt köszönhető, hogy az Árpádok egész kulturális munkája teljesen meg nem semmisült.

Béla a nagy pusztulás idejében hiába fordult támogatásért IX. Gergely pácháoz és II. Frigyes, német-római császárhoz; az utóbbinak még hűbéri hódolatát is fölajánlotta. A két világhatalom az egymásközi harcot fontosabbnak tartotta az egész Európát fenyegető veszély elhárításánál. Európa uralkodói sajnálkoztak s borzalommal hallották a mongolok kegyetlenségéről érkező híreket, de a keresztény szolidaritás a barbár pogányokkal szemben semmikép sem jutott szóhoz. A nyugati közvélemény jórésének hangja hallszik egy bajor krónikás feljegyzésében: „Magyarországot ebben az évben háromszázötvenévi fennállás után a tatárok megsemmisítették.“

A NAGY KATASZTRÓFA után mutatkozott igazán IV. Bélában az ősi dinasztia nagy politikai és szervezőtehetsége: országának újjáalapítója lett. Az első szempont a király intézkedéseiben a honvédelmi volt. A tatároknak csak várak és jól megerősített városok tudtak »ellenállni és hogy az ellenállás egyetlen veszített csata után teljesen lehetetlen volt, az éppen annak a körülménynek volt betudható, hogy az országban kevés ilyen megbízható védelmi pont volt. Ebből le kellett vonni a tanulságot és Bélának nagy erdeime, hogy megértette, hogy eddig követett politikáján változtatnia kell. Mivel kővárak építéséhez, városok megerősítéséhez csak nagybirtokok urainak volt elég gazdasági erejük és robotmunkára felhasználható népük, Béla is kény-

telén volt nagy uradalmakat adományozni és a nagybirtokosokat várépítésre buzdítani. Adományozás folytán főleg a várak építésére alkalmas erdős-hegyes vidéken, a perifériákon alakult ki a nagybirtok, amely azután a király engedélyével a telepítést is végezte. A telepítés emelte a nagybirtok hasznát és szaporította a védelem eszközeit.

Ismert dolog, hogy a középkorban a támadó hadieszközök fejlődése mennyire elmaradt a védelem technikája mögött. Aki jól megerősített hellyel, várral rendelkezett, aránylag csekély hadierővel is lényeges tényezővé vált és gyakran a környék zsarnokává. Akinek vára volt, az egész környéken uralkodott. Aki pedig egymástól nem messze fekvő birtokain több várat is tudott építtetni, nagyobb terület valóságos urává lett és nem nagyon különbözött a szomszéd országok hűbéruraitól. A várúr könnyen kiterjeszthette hatalmát a szomszédos gyengébb birtokosokra, akik később prédái lettek, ha a királyi hatalom nem volt képes megvédeni őket. A magánbirtokban lévő várak rendszere nagyon alkalmas volt ugyan a honvadász biztonságának emelésére erősakarátú, nagytekintélyű uralkodó alatt, de biztos támpontot nyújtva a nagybirtoknak, veszedelmessé válhatott a királyi hatalomra és az ország belső békéjére abban az esetben, ha gyengébb uralkodó kerül a trónra. Oligarchikus nagybirtok keletkezését előmozdította az is, hogy a nagybirtokos családokból kerültek ki az udvar jól jövedelmező tisztségeinek viselői; éppen ez különbözteti meg a nagybirtok tulajdonosát a kisebb birtokú nemestől. A nagybirtokos bejáratos a királyi udvarba, a király tanácsában részt-

vesz az országos ügyek megbeszélésében, bíraskodik a király és helyettesei: a nádor, az országbíró mellett; ámbár személyes szabadságai ugyanazok, mint bármely kis nemesnek, a mögötte álló nagy gazdasági és katonai hatalom messze kiemeli őt az egyenrangúak közül, !

A HONVÉDELEM eszközeinek gyarapítására és az elvesztett királyi jövedelmek pótlására Béla nagymértékű várostelepítést kezdett. Mivel a magyar sohasem volt városalkotó elem, főleg német iparosokat és kereskedőket hívott be a király és ettől az időtől kezdve lesz a német elem az uralkodó városainkban mindenfelé. A városok alkotmányformája és jogélete nálunk német formák szerint alakult. Számos ilyen idegen telepekből keletkezett város, község alakult, illetőleg gyarapodott új lakossággal ebben az időben. Közülök azok virágoztak fel, amelyekbein; püspöki vagy éppen királyi székhely volt, de főleg amelyeknek előnyös volt a földrajzi fekvésük; itt volt igazán élénk a városi vásártér vagy vásárucca, minden fontosabb város gazdasági életének a központja. Hogy a bejött idegenek saját jogaik szerint élhessenek, Béla, valamint királyaink általában, kivették Őket a megyei igazgatás alól, önkormányzatot adtak nekik: maguk választják bírójukat és tanácsukat, és így kezdettől fogva bírói és közigazgatási önállóságot élveztek, ami nagy mértékben hozzájárult német jellegük megőrzéséhez. A nagyobb helyek kereskedelmi kiváltságok élvezetében meggazdagodván, fallal vették magukat körül. Béla egész sorát osztogatta a városi pri-

vilégiumoknak, többek közt Trencsén, Korpona, Besztercebánya, Késmárk, Lőcse, Beregszász, Budavár, Szeged, Körmend, Zágráb részére.

A Duna és Tisza közének területére Béla a kibékített kunokat hívta vissza, a Duna-Száva vonalától délre is megszervezte a védelmet bánóságok felállításával. Szerbia és Bosznia északi részei, amelyek már régebb idő óta elismerték a magyar fenhatóságot, ekkor lesznek a magyar honvédelem előretolt védőbástyái: a macsói, sói és ozorai bánóságok. Az Alduna kapujához, az Alduna és Olt közé, ameről szintén betört egy tatár sereg, a Johannita lovagrendet telepítette le védelmül.

IV. BÉLÁNAK rövid néhány év alatt sikerült az országot honvédelmi szempontból biztosítani s ezzel külpolitikai síítyát visszaszerezni. Már 1246-ban felléphetett szomszéd;] a, az osztrák herceg ellen, aki a magyar király szorult helyzetét kihasználva, még a tatárjárás idejében hódított a nyugati határszélen és Bélát legszorultabb helyzetében zsarolta meg. A harc ugyan nem járt magyar győzelemmel, de a Babenberg-család utolsó férfisarja, Frigyes herceg elesett. Ennek a következménye az volt, hogy a beállott zavarokban az elesett herceg egyik tartománya, Stájerország, néhány évre magyar fenhatóság alá jutott, amire nézve Béla II. Pf emysl, más néven Otakár cseh királlyal megegyezett egy hadjárat után. A cseh királynak, aki igényei megerősítésére 24 éves létére az utolsó Babenberg 46 éves nővérét vette el, Alsó- és Felső-Ausztria jutott. A stájer nemesség azonban sehogy sem volt imegelégedve a magyar kor-

mányzással, feltámadván tehát a magyar uralom ellen, felajánlotta a hódolatot a cseh királynak, aki azt el is fogadta. Az ebből keletkezett háborúban a magyar sereg vereséget szenvedett a csehek ellen (1260); a békekötés Otakár és IV. Béla között teljes volt: IV. Béla Anna leányának az orosz Ratiszláv herceggel kötött házasságából származó unokáját, a szép Kunigundát, nőül adta a cseh királyhoz, miután a pápa felbontotta ennek első, gyermektelen házasságát. Néhány év múlva Otakár Karinthia (hercegségét is megszerezte s így hatalma Brandenburgtól az Adriáig terjedt. A nagy birodalom, amelynek két részét csak a király személye kapcsolta össze, tulajdonképpen inkább német jellegű volt; hosszabb ideig tartó fennmaradása, abban az időben, amikor a németet bevándorlás oly nagyarányú volt Csehországban, mint azt a modern cseh történetírás hiszi, inkább a szlávok elnémetesítését, mint nagy szláv birodalom állandósulását vonta volna maga után. Jellemző különben Otakárra, hogy a német lovagrend megsegítésére a pogány szláv poroszok ellen keresztes-hadjáratot viselt, amivel a pápai széket is lekötelezte, amely őt azután hatalmi törekvéseiben támogatta. A város, amelyet e hadjárat nyomán, a poroszok fékentartására építettek, az ő tiszteletére kapta „Königsberg“ nevét.

Nem is a szláv birodalmi törekvések elleni küzdelem, hanem az Árpád-házban örökösen megújuló családi viszály idézte elő az újabb összeütközést Otakár és IV. Béla fia és utóda, V. István (1270—1272) között, amelynek eredménye az volt, hogy Otakár a Vág völgyéig terjesztette ki ideig-óráig országa határait. A cseh király szerencséje azonban nem sokáig

tartott és csak a német birodalomban uralkodó zavaros viszonyok tették lehetségessé, ahol nem volt általánosan elismert uralkodó. Hiába törekedett szerzeményeinek biztosítása végett Otakár a német királyi koronára, Habsburgi Rudolfot, a csaknem teljesen ismeretlen grófot választották meg a német választófejedelmek királlyá. Ez, hogy egészen jelentéktelen családi vagyonát gyarapítsa s így a birodalomban tekintélyre tegyen szert, felszólította a cseh királyt a jogtalanul elfoglalt hűbérek, az osztrák tartományok kiadására. Mikor a cseh király nem engedelmeskedett, hadjáratot vezetett ellene, amelyben szövetségese: V. István fia, IV. László (1272—1290) volt, aki szüleitől örökölte a családi gyűlöletet a cseh király ellen. A magyar seregnek, amelyet maga a király vezetett, oroszlánrésze volt abban a döntő győzelemben, amelyet Rudolf a Morva mezején a csehekén aratott; Otakár a csatában elesett, halálával országát a legnagyobb zavarokba döntve. Rudolf tehát a magyarok segítségével vetette meg családi hatalmának alapját, a későbbi Habsburg-birodalom magvát a Közép-Duna mentén; az osztrák tartományokat Rudolf, mint császár, fiának adta hűbérül. A győzelem kiaknázását László teljesen átengedte Rudolfnak, seregét a csata után visszavezette Magyarországra.

EZT A KÖNNYELMŰ fiatal király tehetlensége mellett az ország belső állapota is magyarázza, amely az utolsó Árpádok alatt elkeseredett pártharcok és az ököljog uralmának torzképét mutatja. Már Béla öregkorában nagybirtokos oligarchia alakult ki, amelynek fejlődését nagyon előmozdította az

a versengés, amellyel atya, és külön udvart tartó fia, István, „az ifjú király“, akinek atyja toény telén volt országának keleti felét átengedni, s akivel fegyveres harcokat is viselt, egymás illataimat felülmúlni törekedtek. Mindketten iparkodtak a harcokra adományokkal híveket szerezni maguknak. Tetézte azután a bajt, hogy a kiskorú IV. László anyja, egy kún főember leánya, Erzsébet révén teljesen a kunok befolyása alá került.

A fiatal király anyjának szenvedélyes természetét örökölte; szívesen felejtette el magát a kún leányok és menyecskék között, kún módra öltözködött, legszívesebben a kún vitézekre bízta és velük vette körül magát, miért is „Kún“ Lászlónak nevezték. Feleségével, Anjou Izabellával nem törődve, pogány módra maga mellé vett egy kún nőt, aki mellett azonban más kún ágyasokat is tartott, kún szokás szerint. Mivel a főpapság a bajok orvoslásához a pápa segítségét kérte, az legátust küldött az országba, Fülöp fermói püspök személyében. Befolyására megállapodás jött létre, hogy a kunok megkeresztelkednek, állandóan letelepednek és elhagyják kárt okozó szokásaikat (1279). A király el is fogadta a legátus közvetítette egyezményt, de azután imegtasradta a végrehajtását, hogy kunjainak kedvében járjon, mire a pápai követ kiátkozta őt. A király elfogatta erre a legátust, aminek viszonzásául a magyar nagyurak, akik attól tartottak, hogy Róma azt hiszi, hogy ők is helyeslik a király eljárását, fogságra vetették a királyt. A kibékülés ugyan megtörtént és László javulást ígért, amit megint nem tartott meg. Végre is éppen

kedvelt kunjai közt esett gyilkosságnak áldozatul.

A politikai hatalom túlsúlya néhány a nyugati nagy hűbérurakra emlékeztető nagybirtokos családra szállt, amelyek a király és egymás ellen is hadakoztak és hajlandók voltak az államérdekek teljes mellőzésével különleges érdekeiket érvényesíteni. Ezek a nagybirtokosok, akik, mint ez a szomszédos országokban dívott, úri, „bárói“ osztállyá kezdtek kialakulni, az Abák, Csákok, Gutkeled-, Kőszegicsalád stb. folyton egymást váltották fel a nagyobb jövedelmet hozó udvari állásokban és mivel a királyi hatalom nem gátolta őket, IV. László alatt birtokaikat, területüket rendkívül megnövelték. A királyi tekintély lényeges Csökkenése nálunk is előidézte a partikularizmust. Nem csekély hatással lehettek erre a fejlődésre a niémet és nevezetesen a szomszédos osztrák viszonyok, ahol ez a kor szintén a rablólovagok és az önző birtokszerzési vágyak féktelen érvényesülésének kora. Az országos nemzeti érdekek itt is, ott is teljesen háttérbe szorultak, ami érthető: a középkorban a királyi és állami hatalom azonosak voltak és a királyi hatalom leromlása az államot is alapjaiban rendítette meg.

A SZABAD KISBIRTOKOSOK egy része, hogy legalább személyes szabadságát megmenthesse és ne essék tehetetlenül valamelyik nagyúr szolgaságába, kénytelen volt sok esetben önként valamely nagybirtokos szolgálatába lépni. Ugyanazok a viszonyok kezdenek nálunk megvalósulni, mint nyugaton évszázadokkal előbb. A gazdaságilag gyengébbek az erősebbek védelme alá he-

lyezik magukat, mert az államhatalom nem tudja »megvédeni őket. Földjüket, amennyiben még volt, nem adták ugyan át „uruknak“, hanem csak fegyverük támogatását ajánlották fel. Az ilyen szolgáló nemes úrnak katonája, aki őt eltartja: ruhával, élelemmel látja el és akit hadakozásaiban állandóan kísér, az úr zászlaja alatt, annak csapatában harcol, vagy pedig ura gazdasági egyikének vezetését bízta rá, mint megbízható emberére. A királyi hatalom is elismerte ezt a szerződésen alapuló viszonyt, s ha tehetett, legfeljebb azt iparkodott megakadályozni, hogy a nemes embert kényszerítsék ilyen szolgálat elvállalására. A 13. század végén már a nemes ember „természetes szabadságához“ tartozik, hogy bárkinek a szolgálatába léphet. E szolgálatért a miagybirtokostól saját vagyontörvényének védelmét, ügyeiben pedig támogatást kapott és hogyha az úr szolgálatában a harctéren kitüntette magát, annak pártfogásával a királytól adományt is remélhetett. Ily módon jött létre a 13. század második felében a kisebb-nagyobb magánosapatoknak egész raja, amelyek uraikat magánérdekeik fegyveres megvédésére és a rablásra, birtokfoglalásra tették képessékké, de a honvédelem céljaira is fel voltak használhatók: a magyar bandériális hadrendszer alapjai, amelynek csirái különben már a régebbi századokban is megtalálhatók.

NEM KELL AZONBAN azt gondolnunk, hogy a nemesség országszerte nem tudta megőrizni a nagybirtok mellett önállóságát. Egy-egy királyi vár körzetében az ottlakó nemesség a király engedélyével már a tatárjárás előtt

kezdt tömörülni érdekeinek védelmére. A régi királyi megyék szabad és félszabad birtokosai, mivel a király már nem tudta őket megvédeni, maguk szervezkedtek a hatalmasok túlkapásai ellen és maguk választották a megyékben bírúkat: a négy szolgabúrót. Évente összegyűltek a megye egy fontosabb helyén, hogy igazságot szolgáltatssanak a hatalmaskodók ellen. A megyék önrendelkezési törekvéseit az utolsó Árpádok előmozdították, bizonyára azért, hogy a kifejlödő nagybirtokosságnak az ellensúlyát megteremtsék. így alakult ki csaknem százéves fejlődés után, a 14. század elején a nemesi megye, amely már nem királyi gazdasági és katonai célok szolgálatában állott, hanem a szabad nemesség * szerve volt. A megyékben egyesült nemesség ellensúlyozta az oligarchiát és akadályozta meg a hűbériség teljes kifejlődését azzal, n^gy jogilag magát a nagybirtokos arisztokráciával egy rangba állította és ezt megyei szervezetével meg is tartotta. A nemesi megyének autonómiája igen csekély, hisz bíróságában is királyi tisztviselő, az ispán helyettese elnököl és tulajdonképpen csak az alsófokú bíraskodásra szorítkozott; szélesebb önkormányzatát csak évszázados fejlődés hozta létre. Ez a királyi gazdasági megyéből a nemesi közönség megyéjére való átalakulás igen gyorsan mehetett végbe azokon a területeken, ahol nagyobb számban éltek a honfoglaló szabadok és a királyi vitézek utódai, így különösen a Dunántúlon. A tatárjárás előtt tíz esztendővel ismerjük Zalából az első példáját a nemesi közönség bíraskodásának és már IV. Béla alatt az egész országban, illetőleg annak sűrűbben telepített

részében megyénként gyakorolja a nemesség jogait.

NEMESI OSZTÁLY kifejlődésének, amely birtokaitól távol az udvarban, vagy a harmezőn szolgálta királyát, mindenütt előfeltétele volt olyan osztály, amely mezőgazdasággal foglalkozva, a biztos jövedelmet szolgáltatva a távollévő tulajdonosnak. A feudális hatása alatt nyugatom kialakult földesúr-jobbágy társadalmi viszony nálunk is megállapodott a 13. században. Jobbágyaink ugyan nagyrésztben az előző korszak nem szabad és félszabad elemeiből fejlődtek ki, de sokan voltak közöttük azok az eredetileg szabad falvakban letelepített idegenek is, akiket királyaink, mint láttuk, szívesen fogadtak be, akár nyugatról, akár keletről jöttek is hozzánk, sőt mint mindenütt, olyan szabadok is, akik a osaládi birtok elaprózódása után elvesztve minden földtulajdont, mások földjén telepedtek le.

A jobb gazdasági eredmények, amelyeket a birtokosok a szabadokkal elértek, kellett, hogy hassanak is a szolgálkakkal szemben való magatartásukra. A szolgálk viszonyát kezdik hát a szabad telepések viszonyai szerint rendezni, akik terményeik bizonyos részének beszolgáltatása mellett személyükre nézve szabadságot élveznek és kötelezettségeik teljesítés után el is távozhatnak a földről. Hogy a mezőgazdasági munkásság nálunk elnyerte a szabad költözködés jogát, az bizonyára épúgy a német telepítésű falvak példájára ment végbe, mint a szomszédos szláv országokban, hisz Szent István kora óta egymást érték nálunk ezek a szabad bérlet-rendszerű telepítések.

Az egységesítést még más körülmények is előmozdították: elsősorban az egyre jobban kifejlődő pénzgazdaság. Mikor a falu tulajdonosa már nem akarja összes szükségleteit az ő földjéni élők szolgáltatásaival kielégíteni, hanem a vásári piacokon pénzért szerzi be, amit városaink, vásárhelyeink elszaporodása és az ország bekapcsolódása a külföldi forgalomba lehetővé tett, nem volt többé értelme annak, hogy a személyekhez, egyes családokhoz szigorúan kapcsolt kötelezettségek fenn-tartassanak. Még a 13. század első évtizedeiben ugyanazon község különböző családjainak különbözők, mégpedig nagyon változók a terhei, de már a tatárjárás előtt egyre jobban előtérbe nyomul a tartozások közül a pénzbeli szolgáltatás, az idegen, szabad telepeseknek a birtokos részére régtől fogva kívánatos földbére. A pénznek pedig m'agy szerepe volt a szabadság kivívásában; aki pénzzel adózott elsősorban, nincs már bizonyos meghatározott foglalkozáshoz kötve, hanem nagyobb önállóságot élvez gazdasági viszonyaiban. A pénzbeli tartozás mellett munkaszolgáltatás vagyis robot, mégpedig nem súlyos mértékben és az ajándékok legkülönbözőbb fajtái szerepelnek azokban a feljegyzésekben, amelyek a földesúr és alattvalók viszonyáról reánk jutottak. A rabszolgaság a tatárjárás után lassanként eltűnik.

Továbbá az a körülmény, hogy a 13. század második felében már minden birtokos megszerzi a bíraskodás jogát, nagyban hozzájárul a birtokon élők viszonyainak, jogi helyzetének az egységesítéséhez. Ámbár még vámnak különféle árnyalatok a birtokon lakók gazdasági kötelezettségei között, de valamennyit

összeköti az alárendeltség köteléke: szilárdan megállapított jövedelemnek, pénzbeli adónak megfizetése és robotszolgáltatás. Az egységsítés tulajdonképpen a föld megosztásában'jut kifejezésre. Míg a 13. század elején is bizonyos számú és foglalkozású egyén cserélt gazdát az ajándékozásnál, eladásnál vagy másféle elidegenítésnél, addig a tatárjárás után mindinkább bizonyos számú telekről van szó ilyen alkalmakkor, olyan földdarabról, amely egy faluban vagy a falvak nagyobb csoportjában is egyforma nagyságú és bizonyos számú holdban van kifejezve. A holdak száma nem volt persze mindenütt egyforma, hanem a középkort a mértékeknél különben is jellemző változatosság szerint a helyi és a telepedési viszonyoknak megfelelően más és más. Mihelyt ez az egységes mértékű föld alapítja meg a földesúr és az alárendelt viszonyát, a jobbágy osztály tulajdonképpen kialakult: egy faluban minden telken ugyanaz volt a teher, s akinek csak fél vagy negyed telke volt, annak a terhe is csak felényi, vagy 'negyedrésnyi. Mindazok a kötelezettségek, amelyeket a faluban levő jobbágy telkek viselnek, *úrbéri* (a régi német *Urbar* szóból) terhieknak neveztettek.

A földesúr még azt a jogot is élvezte, amely a nyugati hűbéri világban is megtalálható, hogy jobbágysait a rendes úrbéri kötelezettségeken kívül még rendkívüli adóval is megterhelheti sürgős szükség esetében. Valószínű, hogy ez a jog nálunk is egyeseknek adott királyi engedélyek mintájára lett általánossá; a királynak le kellett mondania a rendkívüli adó szedés érői a földesurak javára.

Ez a rendszer szabadabbá tette nemcsak a

régi szolgálót, hanem a földbirtokost is. Nincs már többé arra kényszerítve, hogy rab-szolgái körében élje le életét, hanem valamelyik birtokán, kúriájában, vagy a nagyobb birtokos kővárába vonulhat vissza, jobbágytelkeiből származó biztos jövedelmeire támaszkodva, Megszűnik a személyes kapcsolat a földesúr és alárendeltjei között; a földesúr birtokán csak gazdatisztjét hagyja, aki nagyobb körzetben jövedelmeinek beszedője és az igazságot szolgáltatja az ő nevében. Ez a birtokszervezet, a jobbágytelekből, mint jövedelmi egységből húzott biztos járadék magyarázza meg, hogy a nemes nyugodtan élvezhette a tulajdonában levő telikek jövedelmét, ha azok niem egy helyen, hanem szétszórt falvakban is voltak. Az a körülmény, hogy a földnek az értékét rendszeren úgy állapították meg, hogy jövedelmét tízzel megszorozták, mutatja, hogy a birtokkezelés és a jövedelem egyforma lehetett és a föld értéke meglehetősen állandó maradhatott. Ez az állandó földjáradék, amely nem a birtokos gazdasági közreműködése mellett jön létre, teszi lehetővé nemcsak rokonoknak, unokatestvéreknek, hanem egymástól távolálló személy éknek is közös birtoklását: egyiknek sem volt szorosabb személyes vonatkozása a földhöz. így lesz a jobb ágyteleik a gazdagoknak „úgyszólván használatos valutája“ és társadalmi harcainak tárgya.³ Aki csak tud, vásárlással, az udvar adományával, házassággal vagy bármilyen módon iparkodik akármilyen apró birtokrészhez jutni, jobbágytelkeinek számát gyarapítani. Különösen alkalmuk: van erre az udvar főtisztviselőinek, a királyt helyettesítő nagybíróknak, akik állandó, az ország megyéit be-bejáró végrehajtókat tartottak azoknak a

birtokrészeknek, egyes jobbágytelkoknek a lefoglalására, amelyek uruknak a perek folyamán igen gyakran kiszabott, de ritkán megfizetett bírságok alapján, avagy mint a perben elvesztett ingatlanok bírói része, jártaik.

IV. LÁSZLÓ halála után Árpád családjának már csak egy férfisarja volt életben: Velencei András, II. András unokája. Leszármozása nem volt megtámadhatatlan. II. András ugyanis idős korában, mint özvegyember, fiainak nem nagy öröme, harmadszor is megházasodott és elvette a fiatal Estei Beatrixot. A király csakhamar bekövetkezett halála után teherben maradt özvegyét IV. Béla hűtlenséggel vádolta s a fiatal özvegy Ausztriában hozta világra utószülött fiát, Istvánt. Ez a herceg, akit a család uralkodó ága nem ismert el, kalandos *élet* után Velencében talált új házat ISI ott az egyik legelőkelőbb család sarját, Morosini Tomasinát vette nőül. Ebből a házasságból származott III. András (1290—1301), aki Velencében nőtt fel. Az urak és nemesek túlnyomó többsége elismerte természetes urának és királyának.

Minden igyekezete és komoly tehetsége mellett is csak árnyékkirály volt, a hatalom anyagi forrásai nélkül, akinek rövid, nehézségektől folyton súlyosbodó uralma alatt nem állott módjában a királyság igazi tekintélyét s ezzel az ország külpolitikai súlyát helyreállítani. Állandó küzdelemben töltötte el uralkodását az oligarchákkal szemben, akiknek egyike hónapokig fogságban is tartotta, de a trónkövetelők is sok bajt okoztak neki. Hogy az ország tekintélye Kún László végzetes uralmától fogva mennyire lesüllyedt, semmi

sem bizonyítja jobban, mint hogy ugyanaz a Habsburgi Rudolf, aki családi hatalmának megalapítását a magyaroknak köszönhette, Magyarországot, mint császári hűbért, fiának, Albertnek adományozta és az mint trónkövetelő fel is léphetett, Nyugat-Magyarországon nem csekély területeket hódított meg. Andrásnak az egész nemzet támogatásával sikerült kivernie a hódító szomszédot.

A királyi hatalom alatta már nem érezte magát eléggé erősnek törvények hozatalára. A szabad birtokos nemesség részt kér az ország dolgainak intézéséből és összegyűl a király meghívására tanácskozni a törvényekről; mivel pedig észrevette, hogy a legfontosabb, ha a király tanácsára befolyást gyakorol, állandó választott tanácsosokat rendel melléje (1298). Ez azonban inkább csak óhajlás maradt és korántsem lehet ennek révén felelős miniszterekről beszélni. A törekvés csak a királyi tanács összetételének befolyásolására terjedt ki, amivel a műveltség előrehaladásával egyidejűleg másutt is találkozunk.

Andrással kihalt a nemzeti dinasztia, amelynek a magyarság annyit köszönhetett (1301). Az Árpádok alkottak a nomád pásztor-népből nemzetet, alapították meg erős királyi hatalmukkal az egységes magyar államot, építették ki azt okos politikával és mozdították elő — számolva a megváltozott viszonyokkal — a rendiség keletkezését, amelyet a nemzeti egység védelmének érdekében fejlesztettek ki és vetették meg tartós alapját a kereszténységnek, amelynek megszilárdulását az Árpád-házból való szentek egész sorozata tanúsítja. Mint az egykorú nádor írja: „Mikor András, Magyarország királya, az isteni kegyelem

hívására eltávozott a világból, letört Szent István, Magyarország első királya ivadékának, törzsének és vérének utolsó aranyágacskája“; az ország főpapjai, urai és mindenrendű nemesei, mikor „megértették, hogy igaz és természetes uruktól fosztattak meg, Rachel módjára siratva halálát“, végtelen szomorúsággal és gondok közt keresték, „hogyan találhatnak jövőendő urat a szent király véréből“.

AZ ANJOUK MAGYARORSZÁGA

A trón betöltésébe a nemzet eddig nem szólhatott bele, nem is volt oka rá; a „szent király“ valamennyi leszármazottját az ország lakossága szemében születése, a család hagyományos hivatottsága alkalmassá tette az uralkodásra; a családi viszályok fegyverrel való elintézése után a győztest elismerték királyuknak, természetes uruknak. A hagyományos szokás, a középkori élet legerősebb eleme olyan erős volt, hogy most is csak arról lehetett szó, hogy a leányágon leszármazók közül kit ismerjenek el uruknak. Irányadók persze aj nagyurak voltak, az ország katonai (hatalmának parancsolói.

Az Anjouknak a francia Capet-dinastiából kiszakadt és a pápák támogatásával Nápolyban uraldmira jutott ága már III. Andrással szemben iparkodott trónigényeit érvényesíteni. Ezek azon a házasságszerződésen alapultak, amelyet Anjou Károly és V. István politikai számításból kötöttek: a magyar király leányát, Máriát, elvette a ná-

polyi trónörökös, II. Károly, míg Izabella nápolyi királyleány Kún László szerencsétlen felesége lőn. Mária királyasszony trónigényei fiára, Martel Károlyra, majd amikor ez fiatalon elhunyt, unokájára, Károly Róbertre szállottak. Mivel II. Károly a gyermek Károly Róbertet atyjának öccse érdekében, hűbérura, a pápa beleegyezésével kizárta a nápolyi trón örökléséből, a szentszék mindent elkövetett, hogy a magyar trónt megszerezze neki, fölújítva VII. Gergely pápa elméletét, hogy Magyarország a szentszék hűbére. VIII. Bonifác azonban nem tudott eredményt elérni, a francia-olasz befolyásnak csak a Délvidéken, Horvát-Szlavonországban voltak hívei, míg az ország túlnyomó része a cseh-német összeköttetéseket kereste; hozzájuk tartozott a magyar egyházfők túlnyomó része is. Ezek II. Otakár fiához, IV. Béla dédunokájához, II. Vencel cseh királyhoz fordultak, aki maga helyett fiát, a tizenkétéves Vencelt küldte be az országba és akit itt a szokásszerinti megkoronázás után az urak túlnyomó része elismert királynak (1301—1305). Okleveleiben a magyar László nevet használta, igényei megerősítésére III. András egyetlen leányát, Erzsébetet jegyezte el. A pápa külön követe nem tudott semmit sem elérni vele szemben. Mikor azonban rövid idő múlva Vencel főtámaszia, János kalocsai érsek meghalt, a pápa Vencelt ítélőszéke elé idézte Károly Róberttel együtt, hogy kettejük között döntsön. Mikor Vencel nem jelent meg, a pápa pártfogoltját jelentette ki a magyar trón jogos örökösének és kiátkozás terhe alatt szorította az ország lakosságát arra, hogy engedelmeskedjék neki. Sokan, különösen az egyháziak, a pápa jelöltje

mellé állottak.

A pápa erélyes támogatásánál is döntőbb jelentőségű volt, hogy Albert német király is fellépett a Premyslidák ellen, akik Lengyelországban is uralkodván, fenyegető súllyal nehezehettek a Habsburgok nemrég szerzett osztrák tartományaira. A kitört háború folyamán az öreg Vencel meghalt és a kibékülvén Alberttel, elhagyta az amúgy is ingó magyar trónt, hogy atyja örökébe lépjen; az árpádházi Erzsébetet is faképnél hagyta, aki azután kolostorban végezte életét. Vencel magával vitte a szent koronát is és azt trónigényeivel Witte] sbaöhi Ottó bajor hercegre, IV. Bélának szintén női ágo'n való unokájára ruházta (1305—1307). Ez be is jött az országba, de ámbár egyházi hívei megkoronázták, csak a Kőszegi-család és a budai német polgárság állt igazán melléje. Mikor Erdélybe ment, hogy trónja megerősítése céljából az ottan csaknem fejedelmi hatalmat gyakorló Kán László vajda leányának kezét megkérje, ez őt, miután a pápa koronázását érvénytelennek jelentette ki, elfogatta és a nála levő szent koronát hatalmába kerítette.

V. Kelemen pápa ügyes diplomatájának, Gentilének sikerült ekkor Károly Róbertet az egybehívott nagygyűlésen megjelent urakkal és nemességgel elismertetnie „Magyarország királyának és természetes urának“. Az egybegyűltek nem hagyták ellentmondás nélkül a bíbornok beszédjét, amelyben a pápák jogát fejtegette a magyar trón betöltésére, amire Gentile azzal felelt, hogy ő csak a főpapok, bárók és nemesek kérésére erősítette meg Károlyt, akié különben az ország származásánál fogva is.

MIVEL A SZENT KORONA a vajda birtokában volt, egy zsinat egyházi tilalom alá vette, hogy ne lehessen vele esetleg ellenkirályt koronázni. Károlyt tehát más koronával koronázták meg (1309). Mint a legtöbb országban, nálunk is kifejlődött már az a meggyőződés, hogy igazi király csak az, akit az elődök állandóan használt koronájával az elődök koronázási helyén az ország első főpapja koronáz meg. Különösen szüksége volt a szokásos hagyományokon alapuló koronázásra annak, aki mint új dinasztianak első tagja ült a trónra. Azért is I. Károly (1308—1342), hogy legitimitásához a kétség árnyéka se férhessen, miután sikerült a szent koronát a vajda kiátkozása útján visszaszerezni, mégegyszer megkoronáztatta magát (1310).

Károly jól látta, hogy az önző nagyurak teremtetten káoszából csak nagy küzdelem árán építheti fel újból az 'államot. Helyzetét és politikájának eredményeit leginkább Szent Istvánéival lehet összehasonlítani. A királyság és ezzel az állam hatalmi forrásai teljesen az oligarchák, a „kiskirályok“ kezében voltak, akik közül Csák Máté, László erdélyi vajda és az Aba-nembeli Amadék voltak a leghatalmasabbak és legveszélyesebbek.

Tizenöt évig tartó nehéz és gyakran kétes küzdelemben sikerült neki azoknak az osztályoknak a támogatásával, amelyek saját érdekében szívesen látták a királyi hatalom növekedését, az oligarchákat megtörnie. Óriási birtokaikat azonban nem tartotta meg a koronának, amelyre a hűtlenek vagyona mindig szállott, hanem arra használta fel, hogy részben a kíséretéhez tartozó idegeneket, részben a hozzá hű magyar családokat megajándé-

kozva, új nagybirtokososztályt létesítsen. A Druget, Gilétfi, Kanizsai, Széchenyi, Bánffy és más családok gazdagságának ő vetette meg alapját. Károly először használta fel a magyar adományrendszert személyéhez hű új arisztokrácia létesítésére, amelyről személyes kapcsolatainál fogva feltehető, hogy támasza lesz haderejével trónjának 'és családjának. Utódainak, mivel a magyar adományrendszer a hűséget semmikép sem biztosította, újból és újból küzdeniök kellett az elődök teremtette arisztokráciával, hogy azután maguk is újat teremtsenek saját híveikből. A hűségnek a kapcsa ugyanis gyakran már a legközelebb következő nemzedékekben feloldódott és az adománnyal jutalmazott utódai isemmikép sem érezték magukat lekötve az adomány révén.

Az új nagybirtokosoknak és a főpapoknak a maga személye iránt mutatózó áldozatkészségét felhasználta: szolgálatukba állt vitézeikkel, famíliájukkal vonultatta be őket a hadba saját címeres zászlajuk (banderia) alatt. így nyeri az utolsó Árpádok alatt meglevő hadrendszer, amelyet Károly tovább épített ki, a banidériális hadrendszer inévét és lesznek az eddigi famíliáikból bandériumok. Hogy egy „zászlós úr“ mennyi katonát tartozik magával hozni, ezt már Nagy Lajos idejében a kifejlett szokás állapította meg.

Ehhez járult védelmi háborúkban az egész nemesség, amely a főispánok vezetése alatt személyesen volt köteles felkelni, továbbá a kiváltságos területek, a kunok, székelyek és szászok csapatai. A hadbahívó parancsot a király a imiegyei közönséghez intézi és a megye hatósága köteles annak végrehajtását ellenőrizni. A régi várkatonaság szervezetét tehát a bir-

toktól függő hűbéres hadsereggel helyettesítette.

A birtok hadi kötelezettségével szemben az államháztartást a többi néposztályok terhére rendezte. A királyi magánbirtok jövedelme már nem lehetett elég az alkum szükségleteinek fedezésére és ezért a felségjogokból eredő jövedelmekre, regálékra kellett építenie. A városi polgárság adózását jobban igénybe vette és külkereskedelmi vámokat léptetett életbe. Azt az évszázados visszaélést, amellyel királyaink alattvalóik lényeges megkárosításával évente új és mindig kevesebb nemesfém-tartalmú, tehát rosszabb pénzt hoztak forgalomba, megszüntette, ehelyett azonban egves adót vetett ki és a nemeséreforgalmat királyi monopóliummá tette. Az új jövedelmi ágak fokozása érdekében előmozdította a bányászat és a külkereskedelem fejlődését. Egész sor városunk, mint Sopron, Bártfa, Kassa, Rózsahegy, Deés és Kolozsvár Károly Róbertnek köszönik kiváltságait. A Felvidék városi élete és külkereskedelmi forgalma ekkor élénkült meg. Ugyancsak kereskedelmi szempontból az akkor legjobb valutájú Csehországgal egyetértve rendezte az állandó pénzrontás folytán tönkrement valutát és mint Európa aranyban leggazdagabb országának ura, először veretett aranypénzt.

KÜLPOLITIKÁJÁT IS a gazdasági szempontok befolyásolták. Cseh- és Lengyelország szövetségében lerázta azt a gyámkodást, amelyet Bécs, kedvező földrajzi helyzetét kihasználva, a nyugati kereskedelem közvetítésének monopolizálásával gyakorolt. Károly Róbert gazdasági politikájának eredményét, a

külkereskedelem, fellendülését észak és északnyugat felé kiegészítette Nagy Lajos (1342—1382) az erdélyi városok, a szászok kereskedelmi összeköttetéseivel kelet és délkelet felé. Károly a déli tartományokban is helyreállította a magyar királyok tekintélyét, ahol az utolsó Árpádok és az interregnum alatt az nagyon mélyre süllyedt. Igaz, hogy Dalmáciát nem tudta háborús áldozatok árán sem visszaszerezni Velencétől, de a Duna-Száva vonalát védő bánóságok megint az anyaország megbízható bástyaivá lettek. Nem mondott le trónigényeiről szülőhazájában, Nápolyban sem. Hogy nagybátyja halála után utódainak biztosítsa a királyságot, a középkornak kulturális és gazdasági fejlődésben egyik elsőrendű országát, második fiát, Andrást, Johannával, nagybátyja, Róbert, unokájával és örökösével házasította össze; saját királysága és Nápoly egyesült erejével utódainak a hegemonia a Balkán felett is biztos lett volna.

AZ ANJOUK alatt több mint két emberöltőn át tartó belső nyugalom és a kitűnő pénzügyi politika nagy anyagi jólétet teremtett. A lakosság jelentékenyen gyarapodott. A színmagyar kis falvak nagy számban lepték el az Alföldet és a betorkoló völgyeket ott is, ahol ma csak tót, szerb és román lakosságot találunk. Az Alföld déli részében a tatár pusztítás nyomai csak ekkor tűntek el véglegesen, hogy egy század múlva újabb dúlások vonuljanak végig rajta. A Duna-Tisza közén a kunok letelepedése szintén csak most valósul meg s ezzel beolvadásuk is megindul a nyugati keresztény műveltségű magyarságba. Itt is kialakul a „szálláskapitá-

nyokból“ a földesúri bíraskodást gyakorló felsőbb birtokosréteg, amely katonáskodik és nem fizet adót. Azok, akik szabadságukat ily földesúri hatósággal szemben meg tudták óvni, a 15. században székekben tömörülnek. Legfőbb bírójuk a király helyett a nádor.

A 14. és 15. században a betelepedett erdélyi oláhok társadalmi viszonyaiban is változás, a magyar viszonyokhoz való átalakulás megy végbe. A királyok, hogy a harcos kenézek és családjaik hadiszolgálatát a magyar nemességhez hasonló módon biztosítsák, eladományoznak nekik tulajdonul telepés falvakat, amelyek felett eddig is bírói hatalmat gyakoroltak. Az oláh kenézekből magyar nemesek lesznek, akiknek nyelve és műveltsége is megváltozik a magyar birtokos családok tagjaival kötött házasságok révén; az eredetileg szabadabb telepések helyzete pedig, akárcsak az anyaországban más idegeneké, a jobbágyságával lett egyenlő. Ilyen kenéz-eredetű magyar nemesi családok hosszú sorát ismerjük.

A BELSŐ BÉKE az uralkodók személyes kiválóságának, energiájának, az állam megerősödése pedig az új erőre kapott királyi hatalomnak volt köszönhető. Az állami életbe az Anjouk uralkodása egyébként kevés új szint hozott. A király újból maga hozza a törvényt országa egyházi és világi előkelőinek, a királyi tanácsnak a meghallgatása után. Hogy a törvény tartalma tisztán az ő akaratától függ, kitűnik abból, hogy egyik-másik intézkedését kibocsátása után rövid idővel meg is változtatja. Országgyűlést többé nem tartottak; annál jobban megnőtt a tanács -szerepe, az állami élet minden terére ki-

terjed tanácsadó működése. A király nemcsak az adományozási jogot gyakorolja tanácsának meghallgatása után,- hanem így aplja ki rendeleteit, ad bérbe állami jövedelmeket, vet ki adót, ad kereskedelmi és ipari kiváltóságokat, bíraskodik, gyakorolja kegyelmezési jogát, rendel el felkelést, engedélyez vár építést. E fontos szervnek összetétele még mindig egészen határozatlan, mint a régi patriarchális kormányzás alatt: az udvari tisztviselőkön kívül az egyházi és a világi uraknak van oda szabad bejárásuk. Az ügyeket valamelyik előkelő tisztviselő vagy írástudó megbízottja, jegyzője adja elő; szakminiszterek nincsenek, úgylátszik, bárki pártfogásába vehet a tanácsban valamely ügyet, illetőleg személyt; a főispánok rendszeren megyéjük nemesi ügyében tesznek javaslataikat, a tárnokmester meg a városok dolgaiban. A tanácstagok felelősségének nyoma sincs az Anjouk alatt.

A király az igazságszolgáltatás legfőbb forrása és őre. A vidéken még patriarchálisán megy végbe a gonosztevők kiirtása. Ha a király arról értesül, hogy valamely vidéken elszaporodtak a bűncselekmények, elküldi oda nádorát törvény látás végett. A szomszédos megyék nemesi közönsége össziegyül hatóságaival a szabad ég alatt a király megjelölte napon és esküdteket választ a nádor mellé. Ez azután megkérdi őket, hogy jelöljék meg, kiket tartanak a környéken tolvajoknak, rablóknak — még mindig ez a legfőbb bűn —, pénz- és okmányhamisítóknak stb., mire az esküdtek jegyzékben átadják az elítélendők névsorát, a nádor meg elfogadva a közvélemény bizonyosságát, a megnevezetteket halálra ítéli; ki hol találja, megölheti őket bántódás nélkül

és jószágaikat lefoglalják. Ugyanebben a büntetésben részesül az is, aki az ilyen halálfiat rejtegeti. Tavasztól őszig járja a nádor így az országot. A birtokperek az udvari bíróságok előtt folytak.

Az igazságszolgáltatás minden^ mozzanatában, kezdve az idézéstől a bírói ítélet végrehajtásáig, a kiküldött királyi vagy bírói megbízott, egy megyei nemes ember mellett ott vannak az írásos bizonyság kiállítása végett a káptalanok és szerzetes-rendházak, a hiteles helyek emberei. Előttük kötnek minden szerződést, országszerte egyforma módon; ők biztosítják a jogélet egyöntetűségét. Nagy Lajos királyi felügyelet alá helyezte őket; ő állapította meg, hogy mely testületeknek szabad hiteleshelyi jogokat gyakorolniuk. Működésük megbízható és rendkívül gyors; a Visegrádról kiadott királyi parancsra hat-nyolc héten belül befut a jelentés még Gyulafehérvárról is. Ők az egész országban a „közigazság őrei“, akikben mindenki megbízik.

A megerősödött királyi hatalom biztosítja a nemesi szabadságokat és a központilag, a királyi udvarban megszervezett jogszolgáltatás, amely előtt mindenki egyforma, az egyenlőség érzését tartja fenn a nemességben. A rendi szabadságok alapját a nemesek az aranybullában látják s ezért kérik külföldi hadjáratokban szerzett érdemeik jutalmául annak megerősítését, amit Nagy Lajos teljesít is (1351) és amit utódainak is meg kellett ismételniök. Kivette azonban a király az aranybulla pontjai közül azt, amely szerint a nemesember szabadon rendelkezhetik vagyona felett, ha nincsen fiúutóda, ami különben nem érvényesülhetett amúgy sem az élet-

ben, a rokonság öröklési jogával szemben. Nem hozott be e téren semmi újítást, hanem a régi jog változatlan fennállását hangsúlyozta, amely azelőtt is megvolt: a nemes öröklött, vagyis ősi birtokaiban, ha nincsenek fiúntódai, mindazok örökölnek, akik vele együtt valamely közös őstől származnak s azokon a birtokokon valaha osztozkodtak (*az ősiség*); ha nincs ilyen „osztályos atyafi“, akkor sem rendelkezhetik a királyi adománybirtok felett az utolsó tulajdonos, hanem az a koronára száll vissza, azaz a mindenkori királynak áll rendelkezésére. Ez a korona visszaháramlási joga, *a fiscalitas*. Mindkettő ősi jogfelfogás eredménye és utóbb mint megingathatatlan hagyomány súlyosan nehezedett, Imint látni fogjuk, a gazdasági fejlődésre.

Nagy Lajos rendelte el 'ugyancsak 1351-ben, hogy! a nemesség t ezután az ő i példájára, a birtokán élő jobbágyoktól szedje be termésük kilencedrészét, vagyis mivel az egyház egy tizedet már Szent; István ideje óta szedett, a második tizedet. Nem látjuk világosan, mi volt ennek az intézkedésnek a célja; alighanem annale a megakadályozása, hogy a jobbágyok gyakran változtassák urukat, ami sokféle gazdasági kárral járt volna; a jobbágyok viszont, hogy személyes sérelmek esetében segíthessenek magukon, megtartották továbbra is a szabad költözködés jogát. A közös teher, a kilenced, csinált a jobbágyokból végleg egységes osztályt.

A RENDEZETT belső viszonyok, a jó hadsereg és a tele kincstár arra képesítették Lajost, hogy kifelé hódító politikát folytasson.

öccsének, Andrásnak, alattomos meggyilkolása, ami feslett életű nejének, Johannának tudtával történt, két bosszúálló hadjáratra ösztönözte. Miután átvonult Olaszországon, el is foglalta Nápolyt és megbosszulta magát testvére gyilkosain, de Johanna idejében elmenekült (1347—50). Tartóssá azonban a magyar uralom nem lehetett Dél-Olaszországban, mert a szentszék és Velence meg tudták gátolni, hogy a magyar király a német-római császárok módjára veszélyeztesse politikai függetlenségüket. Lajos ugyan belátta törekvései hiábavalóságát és fölhagyott terveivel, de a büszke köztársaságot, Genuával szövetkezve, megalázta és az Adria keleti partját szorosabban a magyar koronához kapcsolta. Dalmácia városai mindig örvendtek, ha a magyar király eléggé hatalmas volt arra, hogy őket Velencétől, a legfélélmesebb versenytárustól (függetlenné tegye. Három győzelmes hadjáratot viselt Velence ellen olasz szövetségeselek támogatásával; végül is a turini békében (1381) a köztársaság lemondott Dalmáciáról és hadi kárpótlás fejében évi adó fizetésére kötelezte magát.

Lajos a Balkánon is jóval előretolta a magyar birodalom határait. A balkáni hadjáratokat a magyar király nemcsak politikai, hanem vallási okokból is folytatta; a római hit érdekében, a schismaticusok és a mindjobban terjedő (eretnek bogumil felekezet ellen. Nagy Lajos késői típusa a középkori, mélyen vallásos meggyőződésű lovagkirálynak, aki mint a 12. század keresztesvitézei, a hit érdekében viselt háborúkat, jóllehet ép a szentszék nem részesítette támogatásban. Lajosnak sikerült hatalmát az egész északi Balkánra kiterjeszteni.

Szerbia, Moldva és Oláhország urai elismerték a magyar király fennhatóságát. A kis hűbéres államok egész sora vette tehát körül délen az országot. A hűség szorosabb szálai azonban sohasem fűzték ezeket a területeket az országhoz, mivel állandóan féltették vallásukat a római egyháztól, amelynek érdekében Lajos fegyverrel is térítgetett. Azért is, amikor néhány évtized múlva a török megrohanta e kis országokat, különösebb ellenállásra nem talált, mivel a schisimával és a Balkánon már III. Inee kora óta elterjedt bogumilizmussal szemben türelmesebb volt a magyar királyoknál.

Ugyancsak a hitvédő szerepét játszotta Lajos a lengyelek szövetségében a pogány litvánok és a déloroszországi tatárok elleni harcaiban. Ezekben szerzett érdemei hozzájárultak ahhoz, hogy anyai nagybátyja, Kázmér lengyel király halála után a lengyelek is elismerték királyuknak (1370). Ennek a perszonális uniónak, amely Lajos halálával fel is bomlott, csupán múltó dinasztikus jelentősége volt.

A RENDI ALKOTMÁNY KIFEJLŐDÉSE

Különféle kiváltságokkal, szabadságokkal felruházott társadalmi osztályok kifejlődése még nem jelenti a rendiséget. Egyes csoportok politikai befolyásának ideiglenes megnövekedése, mint az uraké nálunk az Árpád-ház kihalása utáni trónbetöltéseknél, még nem rendi alkotmány. Ilyenről csak akkor lehet beszélni,

amikor már van szerv, amelynek útján ezek a társadalmi osztályok állandóan gyakorolhatják befolyásukat az egész ország lakosságát érdeklő ügyekben, amikor már van rendi gyűlés,;mdnt tartós intézmény. A 13—14. században kezdik az uralkodók mindenfelé, amikor adóemelésről vagy hadi áldozatok elvállalásáról van szó, összehívni a kiváltságolt birtokos osztályokat, hogy ezekhez beleegyezésüket adják s az országgyűlésen való megjelenésük révén, ahol tudatosan az egész országot képviselik, lesznek ezek a kiváltságolt osztályok rendekké. Elősegítik a rendek befolyásának kifejlődését a trónviszályok és főleg a dinasztiai kihalása. Ilyenkor a rendek politikai jogaikat olymódon tágítják, az anyagi és szellemi emelkedés folytán egyre kívánatosabb befolyást úgy szerzik meg, hogy feltételeket szabnak a megválasztandó királynak, amelyek elfogadásával „régii“ jogaikat és szabadságaikat biztosítják, a megválasztaadó királynak teendő hűségesküjüket, hódolatukat engedményektől teszik függővé.

A rendi alkotmány nem régi demokratikus jogok alapján, hanem felülről tett királyi engedményekkel jött létre. Belső és külső politikai tényezők, ugyanazok, mint másutt, idézték elő nálunk is a 14. század végétől kezdve a rendi alkotmány kifejlődését és épügy, mint másutt, nem folyt ez le szerves fejlődéssel, az „alkotmányos jogok“ állandó »gyarapodásával, hanem hullámszerűen. A gyakori országgyűlések alkotmányos színezetű korát olyan követi, amelyben mintha visszatérnének a rég elmúlt állapotokra, hogy azután gyengébb uralkodó alatt megint alkotmányosabb idők következzenek.

Még olyan jog is, mint az adómegajánlás joga, a 16. század elejéig nem tud megállapodni mint tisztán országgyűlési tárgy. Még a 16. században is előfordul, hogy a király országgyűlés nélkül, csupán tanácsa megkérdezése után vet ki adót.

LAJOS FIÚUTÓD nélkül halt el (1382), csak két leány maradt utána: az idősebbik, Mária a magyar, az ifjabbik Hedvig a lengyel koronát örökölte. Máriát atyja halála után minden nehézség nélkül megkoronázták; a lengyel rendekkel Lajos megállapodott a női öröklésre vonatkozólag, de hasonló egyezményről a magyar trónra vonatkozólag egyáltalában nem tudunk. Míg III. András leánya a trónbetöltésnél szóba sem jöhetett, addig az Anjouk tekintélye oly nagy volt, hogy Mária az öröklés és születés jogán léphetett atyja trónjára (1382—1395). A tizenkétéves gyermek helyett anyja, a szerb Erzsébet kormányzott.

Az ország déli részének nagyurai azonban egy-két év múlva az Anjou-ház legközelebbi férfitagját, Durazizói Kis Károlyt léptették fel vele szemben trónkövetelőnek. Mivel nagyobb ellenállásra nem talált, királlyá is koronáztatta magát (1385), hogy azután két hónap múlva a királynő egyik párthíve, Forgách Balázs lekasabolja. Amikor aztán a Dráván túl erre újabb lázadás tört ki és a két királynő Szlavóniába ment annak lecsillapítására, a lázadó urak fogságába került, akik az özvegy királynét megfojtották. Az ország urainak egy ligája ezalatt Mária férjét, a luxemburgi házból való Zsigmondot, IV. Károly császár és cseh király fiát ismerte el királyul (1387—1437). Mária visszatérése

után a király és a királyné békésen uralkodtak egymás mellett.

EZEK A BELSŐ ZAVAROK, a trón körüli küzdelmek tették szükségessé az országgyűlés gyakrabbi összehívását Mária alatt. A rendek a királynő fogsága idejében maguk is összeülnek és hoznak törvényt, esküvel szövetkeznek, hogy az ország vagyis a maguk javát, ha kell, a király ellen¹ is megvédik és mint az már másutt is megvolt, a királyi tanács tagjait esküvel akarják maguknak kötelezni. Zsigmond meg uralkodása első éveiben a török elleni háborúk miatt volt kénytelen adómegszavazásra és a vagyoni viszonyokkal arányos katonai terhek elvállalására országgyűléseket tartani. Ezeken az országgyűléseken a nemesi közönség már megyénként követekkel képviseltette magát; a rendi és az országos érdekek védelmezője azonban még mindig nem az ország gyűlése, hanem a király tanácsában résztvevő nagyurak, akik a királyi hatalommal űzött visszaélések miatt a királyt magát is fogságba vetették néhány hónapra (1401) és helyette a királyi jogokat is gyakorolják, vele pedig szabadonbocsátása előtt szerződést kötnek.

Az urak hatalmát trónkövetelők, és különösen Kis Károly fiának, Nápolyi Lászlónak a fellépése is növelte, akinek a támogatására IX. Bonifác pápa mindent megmozgatott, követet küldött az országba, hogy a Zsigmondhoz hű főpapokat eltávolítsa székeikből. Miután Zsigmondnak a hozzá hű és bőkezűen megadományozott urak, részben idegenek segítségével sikerült Lászlót kiűznie az országból, akit különben az esztergomi érsek királlyá

is koronázott, a pápa ellen fordult, hogy boszút álljon a beavatkozásért. A pápa eddig, a 14. század óta, tetszés szerint nevezett ki Magyarországom főpapokat. A király is hozzá fordult kéréssel, ha valamelyik kedvelt emberét be akarta ültetni püspöki székre. Zsigmond ebben látta az egyháziak állásfoglalásának okát vele szemben. Elrendelte tehát, hogy ezután semmiféle „hullás“ ne merjen az apostoli szék hatalmából egyházi javadalmat elfogadni, hanem az adományozási jogot magának tartotta fenn; hasonlóképpen megtiltotta, hogy ezután bárki a szentszéktől közvetlenül bármely tartalmú iratot elfogadjon (1404). Maga Zsigmond isem tartotta azonban magát ehhez a rendelkezéshez, mivel nemsokára a császári koronát akarta elnyerni és szüksége volt a pápa támogatására.

A belső zavarok és trónviszályok eredménye a délnyugati tartományok, Dalmácia és Bosznia elvesztése és új oligarchia kialakulása volt, amelynek megerősödését nagyon előmozdította az, hogy Zsigmond, aki különben típusa kora kalandvágyó és szeretlen fejedelmeinek, mivel nagy politikai tervei végrehajtására, utazásaira és fényes udvartartására sok pénzre volt szüksége, a királyi birtokokat a nagyuraknak elzálogosította és eladta. Bár mint német királynak, majd római császárnak és Csehország királyának is, Magyarország volt hatalmi alapja, e rangjaival járó kötelességek nem engedték meg, hogy Magyarország ügyeivel megfelelően foglalkozzék; az egyházszakadás megszüntetésére állandóan külföldön tartózkodott és törekvései veszedelmet is hoztak az országra. Mikor az egyház egysége érdekében az angol

Wicief tanait nagy sikerrel hirdető cseh reformátort, Hus Jánost Konstanzban a zsinat határozata alapján máglyára küldötte, annak hívei évtizedeken át tartó guerilla-hálborút kezdtek és magukat nemcsak befészkeltek a Felvidék nyugati részének váraiba, hanem kapitányuk ez ország rész felett hosszú időn át rendelkezett és mint komoly politikai tényező szerepelt. A bosszúálló cseh szabad csapatok nemzeti ügyé téve Hus tanítását, kitűnő vezetés alatt elsősorban Magyarország, Zsigmond törzsországa ellen fordultak és dúlásaikkal igen nagy károkat okoztak. Semmi sem bizonyítja jobban a nagybirtokra alapított honvédelmi rendszer és a királyi hatalomnak a király örökös távolléte miatt bekövetkezett süllyedését, mint ez a tény. A középkori állam még ekkor sem tudta az erős királyi kezlet nélkülözni.

A GARAIK, Cilleiek, Újlakiak és más új féktelen nagybirtokos családok korszaka a 15. század első fele, amely különben Európaszerte, a pápai és az uralkodói hatalom lesüllyedése folytán, a rablás, gyűlölködés és viszály ideje volt. Nyugaton a királyi hatalomnak a feudális nagyurakkal szemben biztos támasza volt a gazdagodó városok feltörekvő, műveltebb polgárságában. Nálunk azonban a harmadik rendben a király sohasem talált megfelelő támogatásra, mert a városi polgárság nem rendelkezett Magyarországon azokkal az erőforrásokkal, amelyek súlyt adhattak volna politikai szereplésének. Városaink sohasem emelkedtek a gazdasági fejlődésnek arra a fokára, mint nyugaton és lakóik a legújabb idő-kig mint németek, nem élték a nemzet életét.

Annál jobban erősödött, mint a nagybirtokosok egyensúlya, a köznemesség, amely autonóm szervét, a megyéket mindjobban kiépítette és gyűlésein már az országos dolgokat kezdi megbeszélni.

Zsigmond nagyobb arányokban folytatta ezt a politikát, amelyet már az Árpádok megkezdték: városi privilégiumokat adott egyes telepeknek, amelyek azonban ezzel még nem lettek városokká; ahhoz még sok más gazdasági tényező volt szükséges. Az ily jogi kiváltsággal ellátott hely lakóinak gazdasági helyzete kedvezőbb lett azzal, hogy nem fizetik a kilencedet, hanem ehelyett bizonyos évi összeget, amely terhet a városi hatóság oiszt fel a lakosok közt. Ugyanilyen privilégiumokat adtak nagybirtokosok is népesebb falvaiknak, hiszen előnyös volt nekik, ha birtokaikon voltak jobbmódú, iparosok lakta helyek is, ahol a környék jobbágysága fedezhette ipari szükségleteit. Ilymódon a jobbágyságból való kiemelkedés nagyszámú hely lakosságának rvált lehetővé. I

A jobbágyság helyzete Nagy Lajos óta nem sokat változott: a pénzbeli tartozásokon és a kilenceden kívül az úrnak adott különböző ajándékok terhelték a paraszt termelését. A szabad költözés joga biztosítja ugyan személyes szabadságukat, de ez is támadásoknak van kitéve; bizonyítják ezt a törvények, amelyek a 15. században ismételten megerősítik ezt az előző korban még kétségbe nem vont jogot. A nemesség részéről a zavaros belső háborúk és a kezdődő török betörések idejében érthető az a törekvés, hogy a munkaerőt biztosan tartsa kezében.

Visszaélések a püspöki tizedjoggal, vagy a

szabad költözés megakadályozása meghozta nálunk is Erdélyben az első nagyarányú jobbáglázadást. Az oláh történetírók szerint ez oláh nemzeti mozgalom volt a magyar földesurak ellen, holott az igazság az, hogy a felkelés a Mezőségen kezdődött és folyt le tálynomórészben, amelynek akkor még nem is volt oláh lakossága; utóbb áterjedt a nyírségi és a szamosközi magyarságra is. Amikor a vajda nem tudta legyőzni a dúló parasztságot, elsőízben kötött egymással szövetséget a hét magyar megye, a székelyek és a szászok eddig különálló szervezete (1437). Ezt az első „uniót“ nemcsak a jobbágyság leverése, hanem a török elleni védekezés is szükségessé tette a magárahagyott országrésznek.

A Zsigmond halála után megismétlődő királyválasztások a rendek hatalmát megnövesztették. Már Zsigmond veje, az osztrák Albert (1437—1439) kénytelen volt megválasztása előtt a rendek kívánságait teljesíteni egyebek közt a honvédelem Ikiérdésében. Mindaddig, amíg a király saját erejével képes azi országot megvédeni, nem szabad a nemességet felkelésre szólítania, és ha ez szükségessé is válik, a rendek az ország határain túl nem tartoznak harcolni. Ezzel a honvédelem csaknem egyedül a király feladatává lett akkor, amikor a korona anyagi forrásai ugyancsak megcsappantak. Magyarországot éppen akkor érte a rendiség katonai szervezetének mindennütt bekövetkezett bomlása, amikor fennállása óta először jutott katonai alapokon nyugvó, hódításra berendezett hatalom terjeszkedésének útjába.

A HUNYADIAK

Már Nagy Lajos összeütközött balkáni harcai közben egy török sereggel (1366) és győzelme után Bulgária rövid időre magyar uralom alá került. A török telleei harcban azonban nem ért el döntő eredményt, ámbar Nagy Lajos gondolt már arra, hogy a kereszténység új ellenségét kiűzi Európából. Vele támadásai ugyanis arra ikényszerítettek, hogy az Adriánál védje a magyar érdekeket; így azután nem sikerült a magyar birodalom déli határait mentesíteni a hódító török hadsereg nyomása alól, amelynek a veszedelmét Európa különben sem ismerte még fel. Már Lajos életében elfoglalta Murád szultán Szerbiát és Bulgáriát, néhány évvel halála után meg már veszendőbe megy, néhány vár kivételével, Magyarország egész déli védőöve a Duna-Száva vonalon túl.

A kereszténység hathatós összetartására a törökkel szemben nem lehetett gondolni akkor, amikor a nagy schisma szakította ketté az egyházat és már negyedszázada két pápa közt oszlanak meg a hívők, szenvedélyesen eretnekséggel vádolva egymás követőit. (Moldva és Havasalföld megvédésére, amelyek szintén többnyire a magyar királyok fenhatósága alá tartoztak, IX. Bonifác pápa támogatásával sikerült Zsigmondnak kereszteshadsereg élén a török ellen vonulnia, amelyben angol, olasz, német, cseh és lengyel lovagok is voltak ugyan, de a zömét fényes francia sereg alkotta János burgundi herceg vezetése alatt. Ez a nemzetközi sereg, háromszáz évig az utolsó, amely közös európai érdekből harcolt a török ellen, nagy vére-

séget szenvedett Nikápolynál (1396).

A nyugati ügyekkel való állandó foglalkozás és különösen a sehisuna megszüntetése érdekében kifejtett fáradozás nem engedte meg Zsigmondnak, hogy a délszláv dinastiáknak számottevő segítséget adjon. A török már a Duna vonalának utolsó erősségeit is megtámadja és részben el is foglalja, sőt már bebetör a magyar területre, főleg Erdélybe. Dél-Magyarországon már ekkor megkezdődött a magyarság elszéledése. Albert még kevésbé érhetett el sikert a rendelkezésére álló gyengébb eszközökkel és imár a 15. század első felében áldozatul esett volna Magyarország, ha nem támad kitűnő vezére Hunyadi Jánosban, aki hadvezető tehetségével pótolta a hadi 'szervezet hiányait. Világtörténelmi jelentőségű győzelmei hetven éven át visszatartották a törököt a pártharcok dúlta országtól.

Hunyadi, aki oláh kenézekről jeredő kisenemesi családból származott, tipikus példája a rendi magyarság beolvasztó képességének. Már Albert életében kitüntette magát a török elleni harcokban, amiért Szörényi bánná tette a király; utóbb Nándorfejérvár (Belgrád) kapitányává és erdélyi vajdává nevezte ki és így tulajdonképpen az egész déli határ védelme rá volt bízva. Albert halála után csupán az ő hadvezéri képességein és nagy családi birtokaiból folyó erőforrásokon nyugodott az ország védelme, mialatt az országot a trónbetöltés miatt megint belső viszály dúlta.

Albert halála után az ország többsége és a nagytekintélyű vajda is Ulászló lengyel királyt akarta a trónra megnyerni, hogy Lengyelország támogatását biztosítsák a török elleni küzdelemben. Miután I. Ulászló (1440—

1444) azokat a feltételeket, amelyeket megválasztásához fűztek, elfogadta, királlyá választották meg. A 15 éves ifjú király és Albert 31 éves özvegye között házasságkötésen is fáradoztak, de az özvegy, amikor négy hónappal férje halála után fiút szült, mindenáron az utószülött Lászlónak akarta biztosítani atyja országait. Még mielőtt Ulászló Budára érkezett, őt az esztergomi érsekkel, miután egy udvarhölgye titokban elhozta a szent koronát Visegrádról, királlyá koronázta meg. A királyavatás régi egyházi szertartása, a rendi osztályok politikai jogainak kifejlődése óta már közjogi koronázássá változott, amelynek nem az egyházi felkenés, hanem a rendek hozzájárulása adja meg lényegét. Az Ulászló koronázására nagyszámban összegyűlt nemesség nem ismerte tehát el Lászlónak titokban végbement koronázását és mivel Erzsébet a szent koronával fia nagybátyjához, III. Frigyes osztrák herceghez és német-rómiai császárhoz menekült, Ulászlót is megkoronázták egy más koronával, ráruházva erre az igazi koronának azt az erejét, amelyből a közhit szerint egyedül folyhattak királyi jogok. Az ország nyugati részében voltak hívei Erzsébetnek, aki érdekei védelmét a Felvidék jelentékeny részét megszállva tartó Giskra János cseh zsoldosvezérre bízta, míg az ország túlnyomó része Ulászló mellett tartott ki.

Hunyadi csaknem egyedül, saját bandériumaival és a legközelebről érdekelt délmagyarországi nemességgel nemcsak megvédte a határt, hanem támadásba menvén át, a Balkán-hegységig nyomult előre, miután több török sereget megvert (1443). A zord

hegységen kemény téli időben azonban a magyar hadsereg nem tudott átkelni és a hadjáratnak semmi tartósabb eredménye nem volt. A magyar sereg visszavonulása után a török újból megszállta azokat a tartományokat, amelyekből elűzték. Hunyadi hadvezéri képességei most már egész Európa előtt ismertek voltak és különösen a pápa részesítette támogatásban a török kiűzésére irányuló törekvést. Követeinek rábeszélésére Ulászló, a többfelől ígért támogatásban bízva, ámbár előnyös békét kötött egy Magyarországra küldött török követséggel, 1444-ben újabb hadjáratot vezetett a Balkánra, hogy meglepje a szultánt. A török hadsereget genuai gályák szállították át Várna vidékére, hová a magyar hadsereg eljutott, hogy ott megvárja a megígért segítő hajóhadat. A kifejlődő ütközetben az ifjú király halálát lelte.

Hunyadi győzelmeivel szerzett érdemei és nagy családi hatalma magyarázzák meg, hogy Ulászló eleste után, mivel a kiskorú, eddig csak a legitimistáktól pártfogolt, de most már mindenkitől elismert V. László nem volt az országban, a tényleges hatalmat, míg ez el nem foglalhatta a trónt, Hunyadi mint az ország kormányzója gyakorolta, a köznemességre és saját birtokaira támaszkodva. Az országgyűlés, amely megválasztotta, csekély megszorításokkal az összes királyi jogokat ráruházta. A gazdag oligarcha családok, a Cilleiek, Garaiak, Újlakiak csak a jövevényt látták benne, hatalmát irigyelték, fegyveresen is szembeszálltak vele. Teljesen magára hagyva és csak a szentéletű ferencesbarát, Capistrano Jánosnak a köznépből hirtelen összegyűjtött kereszteshadai

segítségével kellett a török legnagyobb támadását is kivédnie, amelyet az Konstantinápoly elfoglalása (1453) után a legfontosabb végvár, Nándorfehérvár ellen intézett. A kereszténységnek Hunyadi ez alkalommal aratott teljes diadala fölött érzett örömét csak a nagy hadvezér halálának híre zavarta meg (1456).

A SZERENCSEJTLEN V. LÁSZLÓ, akinek kiadatását és trónralépését gyámjától, Frigyes császártól Hunyadi az osztrák és cseh rendek szövetségében fegyverrel erőszakolta ki (1452), csakhamar követte őt a sírba. Most először állt elő az az eset, hogy nem volt senki, aki öröklés révén igényt emelhetett volna a trónra. Az előző királyválasztásoknál döntő volt az a körülmény, hogy a megválasztott női ágon vagy házasság révén közel állott a királyi elődökhöz. Hunyadi János fia, Mátyás (1458—1490), megválasztásakor nem kellett a rendeknek senkire sem tekintettel lenniük. Az apa érdemeit is jutalmazta a Szilágyi Mihály vezette köznemesség, amikor a leggazdagabb oligarcha család sarját ültette a trónra abban a reményben, hogy sikerülni fog a nagyurakkal szemben helyreállítania az ország nyugalmát és a köznemességnek az eddiginél nagyobb politikai befolyást biztosítania. Mátyás megválasztásakor Prágában volt fogságban, ahová V. László őt, bátyját, Hunyadi László kivégzése után menekülve, magával vitte.

Mátyás helyzete nem sokban különbözött Károly Róbertétől. Trónraléptekor a királyi hatalom ugyancsak lesüllyedt, a korona pénzügyi és hadi erőforrásai minimálisak vol-

tak. Mátyás volt az utolsó nemzeti királyaink sorában, aki a királyságnak olyan súlyt tudott biztosítani, amely egyedül volt alkalmas a rendi alkotmány mellett az egész nemzet érdekeinek megvédésére. A rendek, akiknek befolyása az utóbbi évtizedekben gyakran tartott országgyűlésekkel megnőtt, mint szerződő fél állnak a királlyal szemben és a király rovására minél nagyobb előnyöket akarnak maguknak biztosítani. Még mindig nincsenek biztosítékai annak, hogy az így kötött 'szerződést a felek megtartják; a királyért nem egyszer vállalnak felelősséget, de, persze csak pusztán szóval és pecsétjükkel, a körülötte tartózkodó urak, az ő lívei. Az alkotmány a szilárd intézményeket még nem ismeri.

Mátyás a hatalmas oligarchákat, akik idegen uralkodókat, így III. Frigyest is, ellenkirálynak játszolták ki, letörte és hogy tekintévt az urakkal szemben megszilárdítsa, nagy áldozatok árán megszerezte Frigyestől Szent István koronáját, amely még Erzsébet királynétól került a császár kezébe, és (megkoronáztatta magát (1464). Mátyásnak, aki semmiféle öröklési jogra sem hivatkozhatott, különösen nagy szüksége volt a szent koronával való megkoronázásra. A korona visszaszerzése érdekében az ország adót vállalt magára a váltságdíj előteremtésére, a király pedig elismerte, amennyiben törvényes fiúutód nélkül halna el, a Habsburgok öröklési igényeit.

A régi arisztokrácia helyébe azonban Mátyás alatt is új lépett, amelynek tagjai a köznemességből kerültek ki, amely Mátyást trónra emelte és mindvégig támogatta. A feudális világ gondolkozásából folyt, hogy a király

legbiztosabbnak érezte magát, ha néhány nagyhatalmú, lekötelezett, hozzá hű családra támaszkodhatott. Így Mátyás is, ámbár uralma már félre nem ismerhető átmenetet jelent az állami berendezés új centralisztikus módjához, amely nyugatról kiindulva, a következő században alakította át csaknem mindenütt a fejedelmi hatalom túlsúlya javára a rendi államokat.

Mátyás a katonai szervezetnél már eltért a hűbéri formáktól, belátván azt, hogy hűbéri hadsereggel messzetörekvő politikai céljait nem érheti el. Fekete seregének magvát azok a cseh-morva lovas zsoldosok alkották, akik a felsőmagyarországi huszita kapitány, Giskra meghódolása után kerültek szolgálataiba. Kiegészítette őket azokkal a zsoldosokkal, akik Kázmér lengyel herceggel, mint trónkövetelővel jöttek az országba, hogy azután uruk veresége után gazdátlanul maradjanak. Ezzel a sereggel, amelyet könnyű magyar lovasság és dunai flotilla egészített ki, különböző hadivállalataiban egészen belátása szerint rendelkezhetett.

A KÜLPOLITIKÁBAN új utakon haladt a király. Uralkodása elején harcolt a törökkel Bosznia felmentése céljából és hadjáratának eredménye Jajcának, ennek a Horvátország védelme szempontjából fontos várnak a visszaszerzése volt; csakhamar belátta azonban, hogy Magyarország erejével nem tud döntő csapást mérni a török birodalomra és visszaállítani a magyar szupremáciát a Balkánon. Ezért a törökkel szemben csak a védelemre szorítkozott és nyugat felé követett hódító politikát. Célja volt Közép-Európában

nagy dunai birodalmat alapítani, melyhez a magyar és cseh korona országai, valamint az osztrák tartományok tartoztak volna. Nem tudjuk, de lehetséges, hogy ha tervei sikerültek volna, egész Közép-Európa erejével fordult volna a török ellen. Ilyen birodalom pusztá fennállása is már elég védelmet jelentett volna Magyarország számára.

III. Frigyes császár harca Podjebrád Györggyel, a csehek nemzeti királyával, akinek leányát, Katalint, Mátyás Prágából szabadulva feleslegül vette, kedvezett terveinek. Különösen a pápa biztatta a huszitizmusra támaszkodó cseh királlyal szemben, hiszen a cseh király, akit a csehek egyik legnagyobb uralkodójuknak tartanak, tárgyalásokat kezdett a vezető európai uralkodókkal, hogy szövetséget hozzon létre a keresztény államoknak a pápa fennhatósága alól való felszabadítására. Frigyes csalárdul ígérgette Mátyásnak, hogy megválasztatja német-római császárnak, ha a huszitákon győzedelmeskedik; a cseh korona országainak, különösen Sziléziának katolikus nemessége is hívta a kiátkozott cseh király ellen a hódításra, mivel elégedetlen volt a demokrata szellemű huszita uralommal. Mátyás megtámadta tehát Podjebrádot, aki viszont a lengyel királlyal kötött szövetségben talált támaszt és 1471-ben bekövetkezett halála előtt Kázmér lengyel király fiát, a fiatal Ulászlót választotta meg cseh királynak. A hosszú háború alatt (1468—1476), amely a csehek ellen indult meg, ide utóbb főleg a lengyel szövetséges seregei ellen folyt, Mátyás hadvezéri tehetségének nem egy bizonyítékát adta, így főképpen, amikor a hozzá különösen hű Bo-

roszlót védelmezte a lengyel hadsereg ellen. Kitűnő zsoldosseregét Sziléziában németekkel is kiegészítette s azzal többszörös túlerővel szemben is állandó fölényben maradt. A háború, amelynek költségei súlyos adókkal terhelték meg az országot, azzal végződött, hogy Mátyás megszerezte magának a cseh királyi címet és haláláig a cseh korona gazdag tartományait: Sziléziát, Lausitzot és Morvaországot. Még a béke megkötése előtt Mátyás Frigyes ellen fordult, akinek nem csekély része volt abban, hogy a magyar király uralma nem valósult meg Csehország felett. Két győzelmes hadjáratban Mátyás Bécset is elfoglalta és Alsó-Ausztria, valamint Stájerország is hatalma alá jutottak.

Mátyás nagyszabású politikája élénk diplomáciai tevékenységet is vont maga után, amelynek szálai Franciaországtól egészen Perzsiáig fonódtak.

A hadsereg, valamint fényes reneszánszudvara költségeinek fedezésére sem családi vagyona, sem a királyi regálé-jövedelmekből folyó eszközök nem voltak elégségesek, miért is Mátyás az államháztartást a szigorúan behajtott évi adóra építette fel és a meg-megnyilvánuló ellenállást fegyveres erővel küzdötte le. A király és a rendek dualizmusában, amely a kifejlett rendiségnek mindenütt lényege, hadseregére és nagy külpolitikai sikereire támaszkodva, a király jutott túlsúlyra. Országgyűlést oly sűrűn tartott, mint azelőtt sohasem, mert — mint mondotta — azt, „ami a közjóra vonatkozik, méltán keli mindenkinek tanácsával tárgyalni és eldönteni“. Az országgyűlések az adóelvállalás vak eszközeivé lettek, amelyekkel a király akaratát

viszi keresztül, azért a rendek maguk kérik Mátyást: kímélje meg őket országgyűlés tartásától; előbb egy, majd öt évre kérnek felmentést, sőt a megyei gyűléseik felfüggesztését is (1471 és 1478). „Alkotmányos jogok“ gvakorlása a politikai vezetés nélkül álló lakosságnak akkor nem feküdt annyira szívében, mint azt későbbi korok nézetei alapján hihetnők, hisz a városok, amelyeket a 15. század közepe óta hívtak meg országgyűlésre, szintén nem siettek ezzel a joggal élni és szívesen képviseltették magukat egymás köveivel.

A magyar alkotmányt Mátyás uralkodásának vége felé, a sok országgyűlés mellett is, a nemesi szabadságok pusztulása jellemzi. A rendek az adó megszavazása fejében legalább legelemibb személyi és birtok jogaikat akarják biztosítani a királlyal; szemben, aki nemeseket egyszerű panaszra elfogott száműzött, nemesi birtokokat elfoglalt és zsoldosaival önkényeskedett. Hadserege, amely túlnyomóan idegenek vezetése alatt állott, biztosította a belső békét s így a jobbágyság súlyos adókötelezettség mellett is élvezte a királyi hatalom védelmét, úgyhogy az „igazságos“ Mátyás emléke évszázadok múlva is élt benne. Az ország azon az úton volt, hogy modern nemzeti állammá fejlődjék, amelyben a feudális nagyurakat a királyi hatalom a polgárságból eredő bürokrácia segítségével törli le. Állapotát leginkább Mátyás kortársa, XI. Lajos Franciaországgal hasonlíthatnók össze.

Nem hasonlórangúak, hanem udvaroncok, hízelgő humanisták, írók és művészek vesznek körül a királyt. Ebben Mátyás korának

igazi gyermeke. Mint több olasz kortársa, szép könyvtárt alapított, amelynek — Mátyás címeréről, a hollóról — Corvináknak nevezett könyveit korának legelőkelőbb olasz másolói díszítették. Az olasz hatás Mátyás korában, a reneszánszban általában delelőj ét érte el nálunk. Már Zsigmond idejében megkezdődött a festészetben; először olasz művészek mimikáit hozták be, majd itt működnek a 15. század derekától fogva másodrendű olasz művészek, akik magyar motívumokat szőnek műveikbe, II. Ulászló idejében pedig már olasz mesterek hazai segédei és tanítványai a reneszánsz festészet hazai változatát alakítják ki, akik azonban nem kiforrott egyéniségek, hanem az olasz műhelysegédekkel tehetők egy sorba. A reneszánsz műformái a 16. században terjednek el a Felvidékre az ottani leggazdagabb és legműveltebb városokon át s ott & késői gótikával összevegyülve, sajátos kevert stílust hoznak létre. Az olasz hatások hozzánk nem Firenze, hanem Siena, Ferrara és Umbria iskoláiból jutottak el.

Mátyás udvara pompás budai palotájában különösen Ferdinánd nápolyi király leányával, Beatrix-szal kötött házassága (1476) után öltött teljesen olasz jelleget. Udvarában eleinte csak hazai, klasszikus, műveltségű egyháziak, humanisták voltak, akik olasz egyetemeket látogattak és ott szereztek összeköttetéseket olasz humanistáikkal. Ezek azután egyházi javadalmak élvezetében maguk is olasz művészeti emlékekkel ékesítették palotáikat, mint Vitéz János, aki már Hunyadi János kedveltje volt, Janus Pannonius, Váradi Péter, Nagylucsei Orbán és mások. Úgy látszik, hogy Mátyás udvara az egyházi

humanisták révén lett ismertté Olaszországban, ahonnan azután nagy számban érkeztek hozzá a klasszikus műveltség hívei és művelői. Ezek közül Tadeo Ugolettóra hízta könyvtárát és természetes fia nevelését, míg Antonio Boiü'fini udvari történetírója lett. Az újlatin nyelvű humanista irodalom, amely e mozgalomból kisarjadt, nem maradt hatás nélkül az irodalmi nyelv és műveltség kialakulására sem és utóbb érezte megtermékenyítő erejét. Nem kell hát azt hinnünk, hogy a humanista mozgalom a nagy király halálával nyomtalanul eltűnt.

A BOMLÁS KORA

Mátyásnak ugyanaz volt a tragédiája, ami Nagy Lajosé: nem volt örököse, nem tudott dinasztiát alapítani, hogy az a megkezdett munkát, a rendi állam modernizálását folytassa. Podjebrad Katalinnal, aki a házasság után rövid idő múlva meghalt, valamint a nápolyi király leánnyal, Aragóniái Beatrixszal kötött házassága magtalan maradt. Egy boroszlói polgárleánytól származó természetes fia, Korvin János, akinek a hatalmi eszközöket biztosította, nem volt eléggé erélyes arra, hogy atyja akarata szerint a trónralépést kieroszakolja, miként az a reneszánsz udvaroknál eléggé gyakran elő forait. Az ország legelőkelőbb méltóságai, akik gazdagságukat és hatalmukat Mátyásnak köszönhették és akikben ő legjobban megbízott, összefogtak ellene, hogy olyan királyt válasszanak, aki az oli-

garohia érvényesülésének nem képes akadályt vetni, akit „üstökénél tarthatnak“. Így került a teljesen tehetetlen cseh király, II. Ulászló (1490—1516) a magyar trónra s így omlott össze rövid időn belül Mátyás egész alkotása, miként az Anjouké. Mátyás özvegye is támogatta trónigényei megvalósításában, mert azzal hitegették, hogy az új király majd háziasságra lép vele.

A rendek a választási föltételekben visszaállították a Mátyás előtti állapotokat, sőt a királyi hatalmat sikerült az Alberténál is alacsonyabb -színvonalra süllyeszteni. Meg kellett az új királynak mindent ígérnie, amit a rendek Mátyás kényelmetlen örökségének! eltörlése érdekében kívántak. Lemondott a nagy adókról és írásban ígérte meg, hogy az országot érdeklő fontosabb elhatározásokhoz a főpapok és a zászlósurak hozzájárulását kéri ki. A következmény az ország pénzügyeinek; állandóan válságos helyzete és Mátyás kitűnő hadseregének szétzüllése volt. Az oligarchák hadserege nyílt csatában verte szét maradványait (1492). A régi hadi szervezet a bandériumokkal és a modern hadászathoz semmit sem értő nemesség fölkelésével újból helyreállott.

A KIRÁLY és vele az ország helyzete évről évre válságosabb lett a tehetetlen Jagellók alatt. Ulászló és fia, II. Lajos udvaruknak költségeit is — családi vagyon hiányában — csak a legnagyobb nehézségek közt tudták előteremteni. A magyar királyok legdúsabb jövedelmi forrását, a felsőmagyarországi bányákat kénytelenek voltak bérbeadni. Míg II. Lajos udvarát a szükséges élelmicikkekkel

is alig tudta ellátni, a magyar rézbányák bérlői, a Fuggerek, a 16. században Közép-Európa leggazdagabb kapitalista családjává lettek. De a magyar oligarchák is hihetetlen gazdagságra tettek szert. Magyarország primása, Bakócz Tamás, a reformáció előtti kor lelkiismeretlen egyházfőinek típusa, nem kevesebb, mint 26 egyházi javadalmat töltöttbe és amikor II. Gyula pápa halála után mint bíboros a pápaválasztásra megérikieziet, kíséretének hallatlan pompájával még a rómaiakat is elkápráztatta. A dölyfösség, a feudalizmus és a hierarchikus társadalom vétke, valamint a kapzsiság a középkor utolsó századában hihetetlenül lábrakapott, s a hatalom magát pompa kifejtésével fitogtatta. Mindebben a korbéli magyarországi egyházi és világi urak egyformák voltak külföldi társaikkal. Nem sokkal maradtak el Bakócz mögött a lelkiismeretlen vagyonszerzésben utódai: Szathmáry György és Szalkay László érsekek sem. Magas egyházfők még az egyházi rendeket is vonakodtak fölvenni, hogy féktelen életükben semmi se gátolja őket. Nem voltak különbek a világi nagyurak sem. A nádort, Báthory Istvánt, aki mindig borittas volt, az ország védelmére beszedett hadiadó elsikkasztásával vádolták meg; az erdélyi vajda és a horvát bán a hazaárulásig mentek egyéni érdekeik szolgálatában. Bakócz Velence szolgálatában állott, de különben az ország első főpapjairól és világi urairól általában írja a velencei követ: „nincs az az igazságtalanság és méltánytalanság, amelyet el ne követnének, ha három-négyszer pénzt csúsztatnak a marukba“.

Ép e szomorú jelenségek hatása alatt mu-

tatkoznak ezidőben a politikai pártélet első erősebb jelei. Mintha a visszasságok váltanák ki a köznemesség politikai szervezkedését az első ismert nagyhatású szónok és pártvezér, Werbőczy István alatt. A köznemesség tömegei eddig szokatlan heveséssel iparkodnak az öntudatos vezetés alatt befolyásukat növelni és féltelenségükben nean ismernek háttart. Mivel minden nemesnek a jogai és szabadságai egyformák, mindenki résztvesz az országgyűlésen, hogy politikai jogait gyakorolja, Ezrével jön össze a fegyveres¹ köznemesség és pártjuk szigorú törvényekkel biztosítja a tömegek megjelenését. El lehet képzelni e műveletlen és politikailag iskolázatlan tömeg gyűlésezését és tárgyalásait! Egykorú leírások nem egy ízelítőt adnak belőle. Soha annyi törvényt nem hoztak azelőtt, mint ebben a korban és a rendek a királyi jogkör egyre nagyobb részét sajátítják ki maguknak. Csak most sikerült, ami másutt már jó egy évszázad óta megvolt, elismertetni véglegesen azt az elvet, hogy adót csak az országgyűlés szavazhat meg, de annak fölhasználását a köznemesség nem tudja intézményesen ellenőrizni. A köznemesség annak a tudatában, hogy a király állandó tanácsa nagyobb politikai befolyást gyakorol, mint az országgyűlés, mindenképpen iparkodik a maga embereit oda bevinni és túlsúlyba juttatni. A törvények egész sora szól erről Mohács előtt, mások meg a tanács tagjait az országgyűlésnek felelősekké akarják tenni. A küzdelem a politikai túlsúlyért nem egyszer vezet erőszakos fellépésre a királlyal szemben is; főúri bandériumok és köznemesek közt fegyveres összecsapásra is sor kerül, az urak

érdekeik védelmére ligákat, szövetségeket kötnek és hadi, valamint anyagi túlsúlyuknál fogva meglepő fordulatokkal szokták a lármázó ellenpárttal szemben akarataikat megvalósítani. Így 1525-ben kényszerítették a köznemesség lázongó tömegei a királyt, hogy bocsássa el a nádort, Báthory Istvánt és helyébe Werbőczit választották meg, akit a király is megerősített. A következő évben a főnemesség szövetségese a nemesség megvesztegetése után nemcsak elcsapta Werbőczit, hanem mint a királyhoz, hűtlent fej- és jószágvesztésre is ítélte. Az ítélet végrehajtása alól csak ineneküléssel sikerült a köznemesség vezérének kivonnia magát.

Legnagyobb volt az ellentét a két párt közt a trónöröklés kérdésében; az urak az udvar politikáját támogatták, amely a Habsburgoknak akarta juttatni a trónt, ha Ulászlónak nem lenne fia; a köznemesség, amely előtt a német dinasztia nem volt népszerű, a csak Mátyás alatt fölemelkedett Zápolyai István nádor fiát, Jánost tartotta legalkalmasabbnak a trónra és már 1505-ben határozatot hozott, amelyet azonban a király nem hagyott jóvá: ha Ulászló férfitudó nélkül halna el, idegen fejedeleimi nem választható meg utódául. Ez a határozat azonban nem akadályozta meg Ulászlót abban, hogy a Habsburgokkal, akiknek trónigényeit mingyárt trónralépte után elismerte, házassági szerződést ne kössön (1506); leányát, Annát, akinek kezét Zápolyai hiába akarta elnyerni, Ferdinánd főherceggel, Miksa császár unokájával jegyezte el. Hogy a kérdés miatt összeütközésre nem került a sor a király, illetőleg az őt támogató, a Habsburg-uralommal rokonszenvező udvari

párt és a Zápolyai mögött álló köznemesség között, az annak a körülménynek tulajdonítható, hogy Ulászló neje 1506-ban fiút szült, II. Lajost, akinek jogosultságát a trónra a régi magyar felfogás értelmében mindenki elismerte. Atyja, hogy biztosítsa neki a trónt, már kétéves korában megkoronáztatta,

MIALATT A FŐ- ÉS KÖZNEMESSÉG a politikai hatalomért folyton megújuló küzdelmet vívott egymással, a legalsó osztály, a jobbágyság helyzete egyre rosszabbá vált. Nekik kellett a nagyurak fényűzésének és a folyton megismétlődő hosszú országgyűléseknek költségeit előteremteni. A kort jellemző kapzsiság minél nagyobb jövedelmet akar előteremteni a birtokból, ami csak a jobbágyság növekvő megterhelésével volt lehetséges; a robotszolgáltatás nőttön-nőtt, a terhek egyre nehezebbek lettek és amellet nem volt hatalom, amely a földesúri önkénnyel szemben megvédte volna a jobbágyot; élete az állandó kiszípolozás, rablás, gyakori pestisjárvány miatt a legnagyobb nyomorban telhetett el. Elégedetlen elemekben amúgy sem volt hiány a gazdasági viszonyoknak a politikai helyzettel együtt járó romlása miatt. A Mátyás király uralkodása idejében nagy lendületet vett marhakivitel megtiltásával ezernyi hajcsár vesztette el kenyerét. Ehhez járult, hogy a telhetetlen oligarchia kívánságára törvény rendelte el (1492), hogy városi szabadságlevéllel felruházott helyek is fizessék ezután a kilencedet, a fallal körülvett városok polgárainak kivételével, akiknek követői már ott voltak állandóan az országgyűlésen s így nem lehetett őket a jobbágyság színvonalára

lesüllyeszteni. Az alföldi tősgyökeres magyar nagy faluvárosok lakói tehát helyzetükkel époly elégedetlenek voltak, mint a kis jobbágycözségek. Mikor aztán Bakócz Tamás a pápai tiara helyett a török ellen viselendő keresztesháború engedélyével tért vissza 1514-ben Rómából, a keresztéseknek felcsapott parasz-
tok fegyvereiket a török helyett uraik ellen fordították. A szabadalmas városok lakói az Alföldön: Cegléd, Mezőtúr, Békés,[^] Dévaványa, Nyírbátor, Nagylak stb. előjáróik és papjaik vezetése alatt tömegesen fogtak fegyvert régi szabadságuk kivívására. Nemcsak Bakóczokat és Szalkayakat, hanem a tömegek nyomorát átérző, azon minden eszközzel 'Siegíteni akaró papokat is adott itehát 'ez az általános züllést mutató kor.

A Dósa György vezette lázadásnak, amelyet a nemesség vezére, Zápolyai fojtott vérbe, az lett a következménye, hogy ugyanaz az országgyűlési, amelyen Werböczi a rendek jogainak eredetét fejtegette, tette teljesen jogtalaná a „nyomorult adózó népet“, megfosztván még attól a jogától is, hogy urát változtathassa. Törvény állapította meg a heti egynapi ígásrobotmunkát, a jobbágyok pénzbeli tartozásait és a földesúrnak rendszerint adandó ajándékait: csirkét, libát, disznót és ezeket a terheket az alföldi nagy helyekre nézve is általánosakká tette, így azok a kánokkal és a jászokkal együtt teljesen jobbágyság életszínvonalára süllyedtek. A jobbágyság terheinek ez a súlyosbodása különben a gazdasági viszonyokkal összefüggő jelenség e korban egész Közép- és Kelet-Európában.

A NEMESI TÁRSADALOM és a jobbágyok jogviszonyait a kor nagyszabású politikai vezére, a meglepően művelt Werbőczy István foglalta össze e nemzetsorvasztó korban. Munkáj a, a Hármaskönyv, amelynél nagyobb hatásút nem termett magyar elme, kimagasló alkotás a magyar műveltségi viszonyok között, a középkori jogi tanító könyvek egyik utolsó példánya. Három részre osztva ismereti az eddig sem törvénykönyvben, sem valamely szakember által tudományosan össze nem gyűjtött magyar jogot, amelyet évszázadokon át a szokás, főleg a bírói gyakorlat hozott létre. A jogi és bírói műveltségnek, bár elég késői, nagyarányú fejlődéséről tanúskodik e könyv, amely nem jött volna létre érdeklődő olvasóközönség nélkül. Szerzője politikai pártállásának megfelelő közjogi álláspontját is beleszövi nem mindig rendszeresen, sokszor ötletszerűen haladó előadásába és először fejti ki a szent korona tanát, mint a nemesek közti egyenlőség kifejezőjét. Tanításának alapvonásait ugyan Werbőczy a rendi alkotmánynak másutt is megtalálható felfogásából vette, de az ő egyéni, politikai szemzőgéből megfogalmazott formájában lett az a magyar nemesi jog egyik alaptételévé. A szent korona, az állam jelképe, minden jog forrása. A koronázás útján nyeri a király a jogot a nemesség- és jószágadományozásra. A király és a nemesség e kapcsolata folytán a nemesek a szent korona tagjai és a királlyal együtt gyakorolják az országgyűlésen a törvényhozás jogát. A szent korona az állami egységnek jelképe és innen származnak e kifejezések: „a szent korona országai“, „a szent korona területe“. Mivel minden nemes

egyformán a szent korona tagja, nincs különbség jogokban köznemesség és főnemesség között, hiszen mindegyik jog közvetlenül a koronától ered. Werbőczy, aki a király megbízásából készítette munkáját, azt az 1514. évi országgyűlés elé terjesztette, amelynek egy bizottsága rövid idő alatt hozzá is járult, úgyhogy ennek talapján a király is megerősítette. Törvényerőre azonban nem emelkedett, mert II. Ulászló, nem tudni milyen okból, nem hirdettette ki, illetőleg nem küldte meg, mint az az elfogadott törvényeknél szokásban volt, a megyéknek kihirdetés végett. Werbőczy azonban maga kinyomatta a Hármaskönyvet (1517), amely azután még a 16. században 11, utóbb még 45 kiadásban jelent meg. Mint a magyar jog egyetlen közhasználatba került gyűjteménye, amelyen kívül addig mást nem is ismertek, megtámadhatatlan tekintélyre tett szert és a nemesi gondolkodásnak megmásíthatatlan kánonává lett.

A LEGHEVESEBB TÁRSADALMI és politikai ellentétek folytán leromlott rendi Magyarország ép »akkor vált nagyobb pénzügyi és katonai erő kifejtésre képtelenné, amikor a külpolitikai helyzet is lényegesen megváltozott Magyarország kárára és a török birodalom egységesen szervezett katonai hatalma halálos csapásra készült ellenie¹.

Mátyás halála után egészen új külpolitikai helyzet alakult ki. A Jagellók alatt az ország teljesen a Habsburgok érkörébe került, akik házasságkötésekkel családi hatalmukat rohamosan emelték. A szerződéseknek, amelyeket Ulászló helyzetének biztosítására Miksa császárral kötött, az országot előbb-utóbb a

Habsburgok birtokába kellett hozni ok. Amikor II. Lajos Habsburgi Máriát, I. Ferdinánd nővérét, I. Ferdinánd viszont Annát, Ulászló leányát vette nőül, a Habsburgok túlsúlya tőrhetlenné vált, hiszen V. Károly és fivére birtokában voltak már: Spanyolország a gazdag amerikai gyarmatokkal, Nápoly, Szicília,, az egész Németalföld, Franche-Comté, az osztrák tartományok és a családi birtokok Dél-Németországban, amihez 1519-ben a császári korona járult. I. Ferenc francia király kezdte el e túlhatalom ellen a küzdelmet, de vereséget szenvedvén, arra a gondolatra jutott, hogy a Habsburgokat török segítséggel támadja meg. Egyfelől Szül ej mán szultánnal szövetekezett tehát, másfelől meg nyugaton is nagy ligát hozott létre a Habsburgok ellen, amelyben a pápa, az angol király, Velence és Milánó vettek részt. Világossá vált tehát, hogy az európai helyzet első áldozata Magyarország desz, mert a szultán csak így támadhatta meg a Habsburgokat. Magyarország akkor lett az Európa sorsát eldöntő háborúk színtere, amikor a honvédelem a legalacsonyabb fokra süllyedt és a király pénzforrásai a rendek politikai túlsúlya miatt elapadván, még a végvárak védelmi állapotának fenntartására sem voltak elegendők.

A pillanatnyi veszély megrémítette ugyan a rendeket, de ícsak rövid időre 1 rázta fel lelkiismeretüket. Amikor 1521-ben Belgrád és Szabács elvesztésével a Duna-Száva régi védelmi vonala teljesen török kézbe került, a pártok közt egy pillanatra helyreállt az egység; nagy adókat szavaztak meg zsoldoscsapatok szervezésére. Amikor azonban a török szultán megelégedett az elért sikerrel

és a hódítást nem folytatta, senki sem gondolt többé az ország kapuinak visszaszerzésére. Az adók oly keveset hoztak a kincstárnak, hogy a királynak családi ezüstjét kellett elzálogosítani a legszükségesebb védelmi kiadások fedezésére. Méltán írta az ország megmentése körül szorgoskodó Burgio Antal pápai nunciusz: „Ha Magyarországot a veszélyek örvényéből három forint árán ki lehetne menteni, nem akadna három ember, aki ezt az áldozatot meghozná.“

Pedig a végzet gyorsan közelgett. A török jól tudta az előző évek harcaiból, hogy a régji magyar hadsereg főlbomlott és hogy a magyaroknak nincs is megfelelő hadvezérük, sem végvárrendszerük. Szulejman szultán 1525 őszén készült a nagy hadjáratra, amelyben Magyarországgal le akart számolni. A királyi udvarban erről idejében értesültek is s még jó félévnyi idő lett volna az előkészületekre; ami elég lett volna minden bandérium mozgósítására és zsoldosok fogadására. Komoly készülődés azonban magyar részről nem történt, mindenki csak a királytól várta az ország védelmét. Amikor a szultán 1526 júliusában Rácországban volt már, Tomory Pál, a vitéz, de hadvezéri tehetséggel meg nem áldott kalocsai érsek még csak 2000 lovassal állott a déli végeken. Ily körülmények közt sem a Száva, sem a még jobban védhető Dráva vonala nem volt a török 80.000 emberével és 200 ágyújával szemben megvédve. Végre a király Budáról elindult, gyéren csatlakoztak hozzá az urak csapataikkal: a magyar sereg összesen csak körülbelül 24.000 emberből állott, a tűzvonalban 53 ágyúval, de ami a legfőbb baj volt, megfelelő energikus vezetés nélkül;

fegyelmezetlen csapatok voltak ezek, amelyeknek vezetői folyton tanácskoztak s beleszóltak a hadvezetésibe. A királyt és Tomoryt, a hadsereg vezérét a hangosabbak úgyszólván belekényszerítették az egyenlőtlen küzdelembe, mielőtt Zápolyai János, az erdélyi vajda, a horvát-szlavón csapatok és a cseh-morva segítőcsapatok megérkeztek volna, ami lényegesen megjavította volna a két sereg számarányát. A magyar sereg vakmerően támadott 1526 augusztus 29-én és kezdetben volt is sikere, de a felderítés nélküli szembe-támadás végül is megtört a török tüzérségen és a janicsárokon. A vezetés is rossz volt és a fejetlenség nagy, különösen a csata második felében. A vereség teljes lett, a magyar hadsereg fele elpusztult az egész tüzérséggel és maga a király is menekülés közben sebzett lováról leesvén, a megáradt Csele-patak torolatánál a mocsárba fulladt. Meggyilkolásáról keletkeztek utóbb mesék, amelyek azonban teljesen alaptalan koholmányok. Az adott körülmények közt érthető az a katasztrófa, amely Mohács síkján érte a magyar államot. A felbomlóban lévő magyar állam ott került a két nagy európai koalíció ütközői közé és érte iel elkerülhetetlen sorsát.

A NAGY CSAPÁS sem tudta helyreállítani az ország egységét s éppen ezzel vált végzetszerűvé. A nagyobb nemzeti párt Zápolyai Jánost választotta és koronázta meg királlyá (1526—1540), a régi udvari párt pedig Ferdinándot (1526—1564), az osztrák főherceget, aki az Ulászlóval kötött családi szerződések alapján már cseh király volt. Tőle és bátyjától, V. Károlytól, a hatalmas spanyol

birodalom urától reméltek támogatást a török elleni harcban. A nemzetközi helyzet még jobban kiélesítette az ellentétet a két király között. János megválasztását Franciaország és pártja örömmel üdvözölték, mert új szövetségest láttak benne a Habsburgok elleni harcban. A szultán ezért János királyt különös oltalmába fogadta és támogatására több hadjáratot viselt. Már 1529-ben Bécs előtt is megjelent a török, de nagyobb sikert csak akkor tudott elérni Ferdinánddal szemben, amikor V. Károly maga is nehéz háborúba bonyolódván, nem tudta többé öccsét támogatni. A császár közvetítésével a két király kibékült egymással, úgyhogy egymást kölcsönösen elismerték és az ország területét János haláláig megosztották egymás között. A nagyváradi béke azonban (1538) nem hozta meg a kívánatos egyetértést. Ferdinánd nem volt képes az országot a békekötés miatt felbőszült szultánnal szemben megvédeni, miért is a keleti rész, a török pártfogása mellett, új állami életre rendezkedett be. Szülejmán szultán, állítólag János király fia érdekében, újabb hadjáratot is viselt és 1541-ben Budát elfoglalta — magának. Ezzel az Alföld és a Dunántúl jórésze török uralom alá került, a magyar állam egysége másfél századra megszűnt, az ország három részre oszlott.

AZ ORSZÁG FÖLDARABOLÁSA, A NEMZET PUSZTULÁSA

Buda eleste után sok emberöltőn át Magyarország csaknem szakadatlan nemzetgyilkoló harcok színhelye volt. A honfoglalás óta először történt, hogy a magyarság nem alkotott állami egységet é-s hogy nemzeti léte komoly veszélyben forgott. Másfél évszázadig tartott, amíg az egységet sikerült tengernyi vér és könny árán újból helyreállítani. Ez a cél állandóan ott lebegett a kor nagy magyarjainak szemei előtt, mint minden küzdés és elszánás végcélja. A tragikus a küzdelemben az volt, hogy a Habsburg - uralkodóház, amelynek a küzdelmet vezetnie kellett, az ország megosztása és a neki megmaradt rész gyengesége miatt idegen maradt a nemzettel szemben. A nemzet és a dinasztia nehezen tudták egymást megtalálni, az előbbit az egység helyreállításának természetes gondolata, az utóbbit meg, néhány kísérlet után, oly világpolitikai célok szolgálata foglalta le, amelyek mellett a magyarság tudatos nemzeti céljai vagy egyáltalában nem, vagy csak másodsorban jöhettek számba. A nemzet nem felejtette el régi nagyságát és önállóságát, a dinasztianak pedig csak kicsiny, jelentéktelen, a török kiűzése után meg elpusztult és teljesen kimerült terület jutott birtokába, amelynek erejét jóval csekélyebb források táplálták, mint egyéb országaiban. Mindez nem maradhatott káros hatás nélkül a magyar rendek és az uralkodóház viszonyára.

AZ EGYSEG ELSŐ HARCOSA, a horvát eredetű Fráter György, családi nevén Marti-

nuzzi-Utjesenics, János király jobbkeze volt, akire, mint kipróbált hívére, halála előtt csecsemő fiát, János Zsigmondot bízta. Buda eleste után Ferdinánddal szerződést kötött János özvegy ének, Izabellának, a lengyel királynak és fiának kártalanítása fejében, a török által meg nem szállt területek egyesítésére a Habsburgok alatt. Amikor azonban belátta, hogy (Ferdinándnak nincs *elég* ereje az országot a török ellen megvédelmezni és az egyesítés csak a török hódítás rohamos kiterjesztését okozná, az ország keleti részét és Erdélyt, ahol az önállóságnak már a nemzeti királyság idejében megvolt az alapja, külön államként rendezte be a szultán kívánsága szerint, aki ezt a területet védencének, egykori szövetségese fiának, János Zsigmondnak adta. Fráter György érdeme, hogy a magyarságnak kisebb, életképes állama alakult akkor, amikor a nemzeti egység fenntartása a török hódító irtózatossággal szemben lehetetlenné vált. A kis ország ugyan ' a török hűbérállama volt, de ha évi adóját megfizette, a porta oltalma alatt még külpolitikájában is nem egyszer önállóan cselekedhetett. Három nemzete, a magyar, a székely és a szász szabadon választották a fejedelmet, aki a töröknek letette ugyan a hűség esküt, de a Habsburg-anyaországgal is állandóan összeköttetésben állott. Az új fejedelemség területe nemcsak a középkori Erdélyből állott, hanem magában foglalta Kelet-Magyarországnak azokat a részeit is, amelyeknek az összeköttetése a török hódítás folytán a nyugati területtől megszakadt s amelyek csak addig maradhattak mentesek a sorvasztó török megszállástól, amíg a szultán hűbéresének alatt-

valói voltak. Arad, Csanád, Zaránd, Temes, Békés és Bihar megyék nemcsak Fráter György, hanem a későbbi erdélyi fejedelmek uralkodói hatalmának is legfőbb támaszai voltak viszonylagos gazdagságukkal. A „Részek“ jelentősége, amint azután ezt a területet nevezték, persze olyan arányban csökkent, amint a szultán közvetlen uralmát Erdély valamely a portán nem helyeselt politikai lépése folytán kelet felé kiterjesztette, megbízva egyik-másik basáját egy-egy vár és környéke meghódításával.

Az új államban a három, társadalmi fejlődésében egymástól eltérő és nézeteiben szét húzó nemzetet, amelyek már Mohács előtt önvédelmi szükségletből többször próbáltak „unióban“ egyesülni, az erős fejedelmi hatalom tartotta össze, amelyet Fráter György energiája és leleményessége szervezett meg. Az országgyűlés Hunyadi Mátyás idejére emlékeztető módon mindig kész eszköze volt a barátnak, illetőleg a fejedelemnek. Mellette a régi királyi tanács módjára határozatlan jogkörű fejedelmi tanács állott, amelyet akkor hallgattak meg, amikor akartak. Szervezetében hát az új fejedelemség a régi középkori magyar hagyományok folytatója volt.:

AZ ÚJ FEJEDELEMSÉG társadalmi szempontból is érezte átalakító hatását; a földesúr-jobbági viszony, amely különben a hét erdélyi megye területén teljesen úgy megvolt, mint az anyaországban, csakhamar meghonosodott a székelység körében is, mint az új állami alakulat ajándéka. Már a 16. század elején teljesen elveszett a régi jogi egyenlőség a székelyek között. A vagyoni különbségen és

az ebből folyó katonai szolgálaton alapuló és a 14—15. században kialakult három rend: főnépek, lófő székelyek és köznép, jogilag is elváltak egymástól. A gazdaságilag erősebbek itt is, mint mindenütt, győztek a gyengébbek felett; előbb a hivatalokból szorították ki a köznépet, amelynek azonban már a 15. század végén a személyes szabadsága is veszélyben forgott, mert számosan közülük elszegényedvén, a főnépek (primores) szolgálatába állottak és azok földjén éltek. Az új állami megalkulása után a központi szervek költségeinek előteremtése a székelység részére eddig ismeretlen adómegterheléssel járt, amely alól a birtokos székelyeik, a két első rend, a nemesiség módjára ki tudta magát vonni. A székelyek 1545-ben maguk vállalták el az íadónzést, de ez azután más gazdasági okokkal kapcsolatban a köznép további romlását és függő helyzetbe jutását idézte elő. A székelyek egyre lázonganak és 15624)en egy az egész székelységet magával ragadó lázadás tört ki a fejedelem ellen a régi székely szabadság visszaszerzésére, amelyet azonban János Zsigmond katonasága véresen vert le. Az eredmény az volt, hogy a köznép országgyűlési határozat alapján jobbágysorba süllyedt és a székelység elvesztette azt a privilégiumát, amely még a magyar nemestől is megkülönböztette; eddig a székely ősi birtokát hűtlenség folytán sem veszthette el, ez immár megszűnt. A fejedelem a magyar királyok módjára megkezdi a köznépnek eladományozását, mint jobbágyokat; féken tartásukra két várat építtetett: *Székely - támadt* Udvarhely székben és *Székely bán ja* a háromszéiki várbegyén, amelyek céljaira a két első rend birtokaiból is bőségesen konfiskált.

így lett állandó ellenségévé a fejedelmi hatalomnak a székelység, amely mindig kész volt idegen hódítóval is szövetkezni régi szabadsága visszaszerzésére.

Velük szemben a szászság megtartotta^ régi privilégiumait, sőt azok általánosakká váltak a legtöbb szász településre és miután Hunyadi Mátyás még azt is megadta nekik, hogy az eddig király küldötte grófjukat is maguk válasszák: és már Mohács előtt megszerezték a teljes egyházi függetlenséget is, a szász „univerzitás“, a nemzeti egység megvalósult. A lutherizmus és a német nemzetiségi érzés velejáró megerősödése még teljesebbé tette azt a fejedelmek alatt, akik különben komolyan sohasem fenyegették ezt a nemzeti különállást. A „nemzeti kisebbség“ teljes autonómiája, napjaink gondolata, középkori viszonyokból kisarjadva, itt, e magyar fejedelemségben valósult meg először. !

AZ ÚJ ÁLLAMSZERVEZETET a teljhatalmú Fráter György, mint a magyar államegység híve, hajlandó volt az első kedvező alkalommal Ferdinánd kezére játszani. Miután pápai biztatásra Ferdinánd és Izabella megbízottai, a királynénak és fiainak megfelelő kárpótlást nyújtó szerződést kötöttek, a barát 1551-ben át is adta Erdélyt Castaldónak, Ferdinánd igen kicsiny sereg élén beküldött megbízottjának. Mikor azután a török erre foglalásokat tett a temesi részekén és Erdélyt is fenyegetni kezdte, Fráter György elküldte az adót a portának és kereste az összeköttetést a török vezérekkel. A félénk Castaldo árulásnak magyarázva a barát lépéseit, őt megölette; a barát mint első tragikus hős pusztult el, a

magyar egység szolgálatában.

Ferdinánd, aki Magyarországon is csak nehezen tudott magának a töröktől békeséget szerezni, Erdélyben a porta ellenzése mellett csak ideig-óráig tarthatta magát. Ennek a keserves árát is a török újabb területi hódításaival fizette meg a magyarság. A török utasítására Izabella visszajött lengyel-olasz, udvarával, reneszánsz-erkölcseivel és uralmi módszereivel, halála után őt (1560) János Zsigmond követte.

MAGYARORSZÁG KÖZÉPSŐ, termékenyebb és gazdaságilag egykor legfontosabb része közvetlen török uralom alá jutott. Szulejmán, akit Ferenc francia király még a császárral fennálló béke idején is uszított, eleinte nem törődve Magyarország behódoltatásával, a Habsburgokat hatalmuk központjában akarta sújtani és 1532-ben újból Bécs ellen vonult, de Kőszeg kis várában Jurisics Miklós oly sokáig állott ellen a nagy török seregnek, míg az végre az őszi idő beálltával kénytelen volt hazatérni. Hiába kért és kapott nagynehezen Ferdinánd birodalmi segítő sereget; a 80.000 ember, aki nem messze, Bécsújhelyen táborozott, kardcsapás nélkül hazament, meg sem kísérelte Kőszeg felmentését; V. Károlyt nem érdekelte a török elleni harc, amelytől a magyarság jövője függött. Buda eleste azonban felrázta a németek lelkiismeretét is, mert most már a birodalmi területet is féltetni kellett és 1542 őszén nagy német birodalmi sereg állt Buda, a régi magyar székváros alatt, de még Pestet sem tudta elfoglalni és újból feloszlott, minden komoly hadi tett nélkül. A felelet erre Szulejmán részéről a következő

évben személyesen vezetett hadjáratban a Budát biztosító dunántúli várak és városok elfoglalása volt, amit észak felé a budai basa hódításai egészítették ki.

Ferdinánd belátva, hogy a német birodalomból, amelyet a reformáció elterjedése két táborra osztott, segítséget többé nem kaphat, békét kért a szultánól, aki átengedte Magyarországot még el nem foglalt részét évi 30.000 arany adó fejében a királynak (1547). Erdély átadásának megbosszulására Achmed boszniai és Ali budai basa tovább tolták ki a hódítás határait; amaz Temesvárt foglalta el, miután a magára hagyott Losonczy István hősiesség után szabad elvonulás ígérete mellett kivonult, de felkoncoltatott, emez pedig Veszprémet, a Szondi György maroknyi csapatától mindhalálig védett Drégelyt, számos más kis várral és Szolnokot hódoltatta meg. Egert azonban a két basa egyesült támadásaival szemben sikerült Dobó Istvánnak hősi küzdelemben, amelyben még a nők is résztvettek, megtartani (1552). De miután nemsokára Fülekk fontos vára is elesett, a török csaknem elérte célját Kelet- és Nyugat-Magyarországnak hódoltsági ékkel való elválasztását.

Az agg Szulejmán életét 1566-ban még egy Magyarország ellen viselt, immár hetedik hadjáratával fejezte be és nagy előkészületek után Szigetvár ellen vonult, amelynek kapitánya, gróf Zrínyi Miklós, korának legkitűnőbb magyar katonája, kisebb-nagyobb csatákban már nem egyszer ejtett csorbát a török fegyvereken. Mialatt Miksa király (1564—1576) hatalmas sereggel Győrnél táborozott is tisztjei az akkor általában szokásos halogató taktikát követve, nem engedték Szi-

getvár felmentésére indulni, Zrínyi társaival meghozta a vértanúság áldozatát, mint annyi ezer magyar és horvát e korban, hazája és a nyugati műveltség védelmében.

A török hódítás áradata az Alföldön és a Dunántúlon ezzel még nem ért véget és még egy jó évszázadon át a nagy hódító szultán után is háborúk és kisebb csatározások eredményeképp egyre nagyobb területet öntött el. Legnagyobb kiterjedése idejében, közvetlenül a visszafoglalás előtt, nyugaton már csak keskeny sáv választotta el az országhatártól, északon a középhegyvidék széléig, kelet felé pedig a mai Csonka-Magyarország határain is túl terpeszkedett,

A TÖRÖK BIRODALOMNAK magyar területen fekvő része ugyanolyan kormányzás alatt állott, mint a többi és előbb két, utóbb négy basa igazgatta, Élükön, mint a szultán* helytartója, a budai basa állott, aki a régi királyi várban mint valamely uralkodó tartotta udvarát. Feladata volt a katonai ügyek vezetése és az évi adó, a „tiszteséges ajándék“ beküldésének szemmeltartása, amelyeta magyar király követei hoztak ímeg, a basának és a fényes porta hatalmasságainak járó megvesztegető ajándékokon kívül. Mint egy uralkodó fejedelem levelezett magyar íródeákjai kezével a budai basa a „bécsi királylyal“ és a haditanáccsal, leveleire magyar választ várt és kapott. Az alája tartozó közigazgatás a nyomasztó adók behajtására szorított. A basák és a bégek kiszípolyozták a népet, hisz a szultántól fizetést nem kaptak, sőt hivatalbalépésük előtt a portán bizonyos összeggel kellett megváltani állásukat. Nem

cselekedtek a spáhik sem másként, a földesurak, akik háborús érdemeik elismeréséül az országban birtokot nyertek, amely azonban nem volt örökölhető. Az elnyomás következménye nagy területek elnéptelenedése volt, különösen a hódoltság határai mentén, ahol úgy^ a magyar, mint a török végvárok katonasága az ellenfél ellátását biztosító területet kölcsönösen dúlták, pusztították. Csak azok a községek voltak kivételes helyzetben, amelyek a szultán kincstáráé voltak, mert a porta mindaddig, míg adójukat rendesen megfizették, megvédte őket, miért is a lakosok nagy számmal menekültek a szultán jószágaira. Az ilyen községeknek jogukban volt a határukban levő lakatlan jószágokat bekebelezni, így keletkezett a középkori sok apró magyar falu telepedési képével szemben a magyar Alföld ma is jellegzetes külső képe: az óriási határu faluvárosok, mint Kőrös, Kecskemét, Halas, Cegléd, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Szeged stb., amelyeken kívül csak az újabb eredetű tanyák alkotják az; óriási területek lakosságát. Minthogy a nagy határok megművelésére nem volt elegendő munkaerő és mivel a háborús időkben a földművelés eredménye könnyebben esett pusztulás áldozatául és nehezebben volt menthető, az állattenyésztés foglalt a termelésben mind nagyobb tért. A török sohasem telepedett meg az országban. A földesurak, akik többnyire az izlámra tért Balkán-népek, rácok és görögök soraiból kerültek ki, a várakban éltek. Eltekintve a török csekély felszívóképességétől, a vallás és a kultúra óriási különbözősége magyarázza meg, hogy a mohamedán vallás nem

tudott nálunk híveket szerezni, mint a Balkánon.

Bizonyos összeköttetés a török hódoltság és a királyi Magyarország közt állandóan fennmaradt. A hódoltság szélén levő falvak számos esetben megfizették adójukat a királynak is és lakóik igazságukat gyakran keresték a királyi területre menekült megyei hatóságoknál.

A KIRÁLYI MAGYARORSZÁG a nyugati és északnyugati határon keskeny sávból és a Felföldből, összesen mintegy 20 kisebb megyéből állott. Mikor Ferdinánd a mohácsi csata után, uralkodása elején, Magyarország nagy részének ura volt, magyar tanácsosokkal vette magát körül és új országában tartózkodott, akár elődei, akik a magyar koronát viselték: Albert és László. Az ország legnagyobb részének elveszte és a megmaradtak földrajzi helyzete folytán, mivel Magyarország az örökös tartományoknak már csak keskeny védőszegélye volt, ezektől a nála immár gazdagabb országoktól, illetőleg a Bécsben levő udvari hivataloktól függésbe került.

Ferdinánd országai: az alpesi tartományok, Csehország és Magyarország igazgatására új kormány szerveket állított föl és Bécsben, székhelyén, ezeket összefogó és irányító központi hivatalokat. A nyugati mintára megalkotott új hivatalszervezet, a kezdődő bürokrácia célja az volt, hogy országainak segélyforrásai a megsokasodott állami föladaatok, elsősorban az udvartartás és a honvédelem szolgálatára minél szabadabban álljanak rendelkezésére. A középkori feudális közigaz-

gatás, amelyben fontos állami funkciók teljesítése korlátlanul és ellenőrzés nélkül bízott egyes nagyurakra és tőle magánjogilag függőkre, már nem felelhetett meg. A közigazgatás különböző ágait Ferdinánd idejétől kezdve csupán az uralkodótól függő hivatalnokok testülete látta el: *a dicasteriumok*, amelyekben gyakran szakképzett polgári elemeknek is volt terük.

Persze ez a közigazgatás nemzeti különérdekekre nem volt tekintettel, különösen nem pénzügyi szempontból. Az uralkodó a hadviseléshez és a közigazgatáshoz a pénzt a legkülönbözőbb forrásokból vette, bárhol álltak is azok rendelkezésére. Mivel Magyarország túlgenge volt arra, hogy megvédje magát, annyival is inkább más országok jövedelméből pótolta ezt a hiányt), mert egész Magyarország elbukása a közvetlen veszélyt az örökös tartományokra zúdította volna. Nem a magyar, hanem saját érdekeiket tartották sziem előtt ilyen eszközök igénybevételénél, hiszen jobb a szomszéd kigyulladt házának oltásában segédkezni, mint hagyni a tüzet a magunkén elharapódnai.

A magyar király bányá-, só- és vám jövedelmeit, a korona jószágait, amelyek különben eddig sem tartoztak a rendi országgyűlések ellenőrzése alá, a magyar kamara kezelte Pozsonyban. Két századon át ez volt a legfontosabb hivatal, amely körülbelül a mai pénz-, kereskedelmi és földművelési u minisztérium igazgatási körét látta el. Utóbb, mivel a török hódoltság miatt a keleti országgrésszel az összeköttetés Pozsonyból nehezen volt fenntartható, Kassán még egy kamarát állítottak föl. Ezekhez, miként többi országai kamarái-

hoz, a király udvari kamarája javaslatára intézi rendeleteit és ez terjeszti elébe nézete nyilvánításával a magyar kamara jelentéseit is, „mivel minden egy úrnak hatalmába tartozik“, amint az uralkodó udvari kamarájának adott utasításában mondja.

Voltak azonban a magyar királynak igen fontos bevételi forrásai: a felsőmagyarországi bányák és a marhakivitel folytán egyre növekedő nyugati vámhelyek jövedelmiéi, a harmincad, amelyek igazgatása az alsóausztriai kamara hatáskörébe tartozott. A magyar kancellária is a bécsi udvari hatóságok alá volt rendelve, amelyek az összes tartományok hatalmi ieszközei fölött rendelkeztek. A külpolitikai kérdésekben, de igen fontos magyar belügyekben is egy az uralkodó székhelyén lévő szerv, a titkos tanács (Geheimer Eat), hadi dolgokban pedig a haditanács (Hofkriegsrat) intézkedett, amely utóbbi az örökös háborús időkben a legnagyobb hatalmat jelentette Magyarországon. A törökkel fenntartott diplomáciai érintkezés és a békekötések ügye, amelyek tehát a legfontosabb területi kérdésekben rendelkeztek, szintén a haditanács ügykörébe tartoztak. Mindezekben a hivatalokban birodalmi németek, osztrákok, majd csehek és olaszok is ültek, magyarok csak igen későn jutottak be.

Egyébként a régi rendi alkotmány megmaradt. Adók megszavazására gyakran hívták össze az országgyűlést, ezen azonban rendszeren Nyugat- és Északnyugat-Magyarország rendjei jelentek meg. A király és a rendek régi dualizmusa is megmaradt s érdekellentéteikkel az országgyűlési határozatokban lépten-nyomon találkozunk, de mivel az ország

rászorul az uralkodó támogatására, s az örökös mérkőzésekben ez marad felül. A megyei nemesség a gyakran ismétlődő országgyűléseken a veszélyes háborús időkben nem jelent meg személyesen, hanem csak képviselőit küldte el, akiknek utasításai többnyire panaszokkal voltak tele azok miatt a visszasságok miatt, amelyek az idegen hatóságok intézkedéseiből keletkeztek. Az idők nagy változását, azt, hogy idegenek kezébe került a legfontosabb magyar ügyeik intézése, hamar észrevették a rendek, akik eziránt a középkorban is mindig érzékenyek voltak. Kérelmezték sokszor ennek a megváltoztatását, törvényeket is hoztak a magyar kamara és a kancellária függetlensége érdekében,, máskor meg, a rendi törvényhozást jellemző módon, belenyugodtak a változhatatlanba, hiszen ők maguk sem tudtak a pénzügyek igazgatására jobb megoldást ajánlani. A régi kincstárnoki álláshoz, amelyet mint visszahozandó alkotmányois intézményt emlegettek, gyakori sikkasztásaival visszatérni már nem lehetett.

A régi magyar alkotmányelvet, hogy a rendek nemcsak uralkodót, hanem vele együtt dinasztiaát is választanak, a Habsburgokkal szemben is elismerték a rendek (1547). Ferdinánd fiát és unokáját, Miksát és Rudolfot (1576—1608) ínég atyjuk életében megkoronázták (választás és különösebb 'alkotmánykiterjesztések vagy biztosítékok nélkül.

A rendi élet másik szerve, a megye is megmaradt, sőt ki is épült, az alispánt a 16. század óta már a rendek választják s így ő lett a megyei önrendelkezés képviselője. A megyei élet ee korban a rendiség politikai működésének súlypontjává kezd válni. Most, hogy

a központi szervek úgyszólván elérhetetlenek és sok tekintetben, így a jogszolgáltatás terén fölmondják a szolgálatot, szinte szükségszerűleg fejlődik ki a megyei önkormányzat; nőttön-nő hatásköre a törvénykezés és a közigazgatás terén és alkot jogszabályokat a hiányzó törvények helyett a mindennapi élet legkülönbözőbb vonatkozásaiban a Hármaskönyv kánonjait mindig szem előtt tartva.

A KIRÁLYSÁG hosszú határszélét a török felé a végvárok sora védelmezte; a király és a nagybirtokosok osztották meg fenntartásuk gondját. A 16. században az: uralkodó e célra jelentékeny összegeket kapott a németbirodalmi rendektől, hiszen a végvárok egész Közép-Európát védték. A nagybirtok szolgáltatója a katonát és az, élelmezést, az osztrák és a német adókat pedig a katonai fölszerelésre és az idegen meg a magyar zsoldosok fizetésére vették igénybe¹. Az utóbbiak azoknak a nemeseknek a soraiból kerültek ki, akiket a török elűzött birtokaikból és más földönfutó elemekből. A magyar és horvát őrségek, amelyek vitéz kapitányok vezetése alatt tudatában voltak feladatuk fontosságának, a katonai erények számos példáját adták. A harc a végeken sohasem szűnt meg, ha a törökkel létre is jött papíron a béke, mint 1568-ban a területi állapot kölcsönös elismerése alapján A végvárokból az őrségek állandóan betörték az ellenséges területre, meglepték a városokat, vásári sokadalmakat és jó váltságdíjjal biztató foglyokat ejtettek. A magyar huszárok és hajdúk vakmerő vállalkozásaikkal a török hódítót nem hagyták nyugalomhoz jutni. Mivel az állandó pénzügyi nehézségek

folytán, amellyel a bécsi hatóságok harcoltak, különösen a hivatalosan békés időkben az őrségek nemi kapták meg zsoldjukat, rabolni voltak kénytelenek, sőt az idegen zsoldosok a királyi területet is állandóan dúlták. Az országgyűlések nem győztek emiatt eleget panaszkodni. A védelmet a török ellen a nemesség felkelése egészítette ki, amely a környező megyékből az alispánok vezetése alatt sietett a fenyegetett terület védelmére és még katonákat is állított ki saját költségén. A magyar nemzet egész katonai ereje megcsonkult területéről, bármily nagyértékű volt is a csapatok harcértéke az állandó hadakozás folytán, nem volt elegendő a védelemre nagyobb támadó hadjárattal szemben, még kevésbé nagyarányú hadműveletek végrehajtására. A királyi hadsereg ilyenkor jórészt a német-római birodalmi és az örökös tartományok zsoldoscsapataiból állott, amelyek mellett a magyar katonák gyakran csak mint segédcapat szerepeltek.

A TÖRÖK URALOM eredménye már a 16. század végén, a magyar népesség óriási arányú pusztulása volt. Ezrével szállította a török a magyar rabszolgát a konstantinápolyi vásárokra, s egykorú leírások szerint Kis-Ázsia tele volt magyar rabszolgákkal és rabszolganőkkel. Nemcsak hadifoglyok voltak ezek, a török tömegesen hajtotta el a parasztlakosságot is és különösen a gyermekeket. Amit a rendes török csapatok meghagytak a lakoságnak, hogy adóját fizethesse, azt a krimi tatárhordák ismételt berontásai, amelyeket a nagyvezérek szabadítottak az országra, pusztítottak el. Az első tatárbetörés

1597—98-ban a Körös és a Szamos völgyének ősi lakosságát irtotta ki; az elhagyott kunyhókba az erdélyi hegyvidékről leereszkedő oláhok telepedtek. Alig maradt a török területen falu, amely ne pusztult volna el teljesen, hogy azután máshonnan jövő lakosság telepedjék meg benne. Különösen a hódítás előtt teljesen magyar délvidékről tűnt el a régi lakosság. A 16. századtól kezdve a rácok kezdenek oda beszállingózni. Letelepsznek az egykor szintiszta magyar községekben, aminők Zoímbor, Újvidék. Zenta. A Marostól délre egész csomó szerb község keletkezik. A magyar műveltség ősi területén nagy pusztaságok terjedeznek, amelyeken időről időre megjelenik egy-egy balkáni pásztorcsoport vajdája vezetése alatt, bizonyoságot téve a műveltség nagyfokú süllyedéséről. A hegyvidékről lejövő és a török pusztítástól semmit sem szenvedő oláh pásztorokat szívesen látják a török birtokosok, mert az ortodoxiához tartoznak. Nyugaton meg; a horvátokat nyomja észak felé a török: egyes telepeik az egész nyugati határvidéket ellepik, nagyobb tömegben a Kulpa mögött állapodnak meg; a középkori Szlavóniából ekkor lett Horvátország. Északkeleten meg a rutének foglalják el a hegyvidék felől az egykor magyar és német falvakat.

A 16. SZÁZAD VÉGÉN a hadi helyzet a törökkel szemben sokkal kedvezőbbé vált. Míg Magyarországon a kipróbált harcosokból könnyen lehetett volna hadsereget szervezni és Erdély jól felszerelt haderőt állíthatott föl, a török Perzsiában vívott hosszú háborúban harcos elemeinek javát veszítette el. Szülejmán

halála után a központi kormány és az egész közigazgatás megvesztegethetősége, valamint a hadsereg kezdődő lesüllyedése miatt a török birodalom hódítóereje megszűnt és belső gyengesége minduntalan ki-kitűnt. Magyarország fölszabadulásának ideje látszólag megjött. A század végén végbeli csatározásokból kitört tizenöt éves háború (1593—1608) azonban nem hozta meg ezt az eredményt, ámbar Erdély is a királyt támogatta a harc elején értékes haderejével. Már János Zsigmond utóda, Báthory István fejedelem, titokban hűséget esküdött a magyar királynak, majd amikor Lengyelország trónjára került (1575), ahol szintén tervezgette a török kiűzését, politikáját folytatta bátyja, Kristóf és ennek a fia, Zsigmond. Mikor a porta a kitört háborúban azt követelte, hogy erdélyi vazallusa csapataival csatlakozzék, a Magyarország ellen vonuló sereghez, Báthory Zsigmond szövetséget kötött Rudolffal és Vitéz Mihály oláhországi vajdával együtt a török nagyvezért Gyurgyevónál megverte (1595); a következő évben azonban az egyesült királyi és erdélyi hadsereg Mezőkeresztesnél szenvedett vereséget, amit Eger fontos várának török kézire jutása követett. Az erdélyi támogatás ezzel meg is szűnt, a háború ezután már csak várharcokból állott. Erdély maga fejedelmének lelki betegsége folytán, aki lemondván, az országot átadta Rudolfnak, de azután ismételten visszatért, véres belháborúk és idegen katonaság (Basta György) kegyetlen zsarnokságának színhelye lett; még azt is meg kellett érnie, hogy Rudolf beleegyezésével és az elégedetlen székelyek támogatásával tíz hónapig Vitéz Mihály oláh vajda uralkodott

rajta. A tragikus fordulatokban és véres drámákban bővelkedő évek a századfordulón a köznyomorúságig lesüllyesztették Erdélynek a század derekán virágzó jólétét.

A REFORMÁCIÓ ÉS ELLENREFORMÁCIÓ

A területi egység elvesztésének katasztrófáját még súlyosbította az, hogy egyidejűleg a nemzet szellemi életének egysége is megszűnt. A reformáció gyorsan terjedt el Magyarországon. Már a mohácsi csata előtt számos követőre találtak Luther tanai és az új hit különösen Mária királynő s német udvara támogatásában részesült. Az erdélyi szászok és a bányavárosok német lakói voltak a protestantizmus első követői. A mohácsi csata után a reformáció nagy haladást tett. A katolikus egyház vezetők nélkül maradt, mivel sok egyházfő elesett és a két király türelmes volt az új hittel szemben, hogy híveik táborát ne cseréljenek. A királyok maguk azzal könnyítettek imég a protestantizmus elterjedését, hogy az egyházi nagybirtokokat lefoglalták, az üres főpapi székek jövedelmeit hadi célokra, avagy párthívek szerzésére fordították. Szándékosan nem töltötték be a megüresedő főpapi székeket és így az alsó papság, tömegesen főpásztor nélkül maradván, könnyen elfogadta az új hitelveket. A *cuius regio illius religio* (a föld ura a vallás ura) elve nálunk is érvényesült. Ha egy nagyurat sikerült az új hitet valló udvari papjának megtéríteni, ez egész vidékek megtérését jelentette. Ehhez járult, hogy

a törökök is kedveztek a reformációnak, hívei azt hitték, hogy ezzel a Habsburgok hatalmát gyengítik. A török területen Calvin egyháza terjedt el, amelynek szervezete az ottani viszonyoknak jobban megfelelt, mint Lutheré. A 16. század második felében Magyarország túlnyomóan protestánssá lett. Erdélyben — a fejedelem áttérése folytán a reformáció közjogi elismerést is nyert, de amint a fejedelem négyyszer változtatta hitelveit, a négy vallás: katolikus, kálvinista, luteránus és unitárius békében élhettek egymás mellett, ami egyedül állott az akkori Európában.

Magyarországon is szabadon szervezhettek a protestánsok, míg a Spanyolországban nevelkedett Rudolf alatt az udvar megkezdte a bensőleg megújhodott katolikus egyház restaurációjának teljes erővel folytatott támogatását. Rudolf és tanácsosai abból az elvből indulva ki, hogy a király, mint a városok földesura, kötelezővé teheti a városokban vallását, először a teljesen protestáns Kassán vétette el Barbianoval, főkapitányával a dómot a protestánsoktól és tiltotta el a protestáns hit gyakorlását s ugyanakkor a Szepességben is hasonló eljárásba kezdtek. Ez a protestáns nemesség szenvedélyes ellentmondását annyival is inkább fölkelte, mert azt amúgy is elkésérítették azok a fiskális szempontból a kamara részéről egyes birtokosok ellen indított hűtlenségi perek, amelyek célja birtokok elkobzása volt; közülök a leghírhedtebb az egyik leggazdagabb protestáns úr, Illésházy István ellen viselt volt, amely elől az Lengyelországba volt kénytelen menekülni. A rendek mindezek miatt már az 1604. évi országgyűlésen mozgalomban voltak, ami a kirobbanásig

növekedett, amikor a prágai titkos tanács a király törvényszövegezési jogával visszaélve, az országgyűlés határozataihoz önkényesen függesztett egy nem is tárgyalta cikket, amelyben Rudolf megtiltotta, hogy a rendek valási ügyekről tárgyaljanak »és az összes régi, soha végre nem hajtott törvényt az „eretnekek“ ellen újra megerősítette.

Az ELÉGÜLETLENSÉG nyílt felkelésben tört ki, amikor Barbiano egy királypárti, már Báthory Zsigmond mellett ily irányban nagy szerepet játszó protestáns urat, Bocskay Istvánt, aki Rudolf prágai kormányzási módszerétől elkedvetlenedve vonult vissza birtokaira, bihari váraiban fegyverrel támadott meg. Bocskay Istvánnak sikerült a hajdúkat, ezt a földönfutó nemességből és parasztokból kikerült katonaelemet, akik eddig a király zsoldjában állottak, a maga részére megnyerni. Az általános elkeseredés az agyonsanyargatott Erdélyben és a magyar protestáns rendeknél biztosították a felkelés sikerét. Felső-Magyarország Bocskayhoz csatlakozott (1604), Erdély fejedelmévé választotta, a szultán pedig, akinek a császárral viselt háború idejében kapóra jött a felkelés, Bocskay nem nagy öröme, királyi koronát küldött neki. Bocskay azonban inem koronáztatta meg magát magyar királynak. Az ő szándéka csak a vallásszabadság és Erdély önállóságának biztosítása volt. Nézete szerint, amely az utána következő erdélyi fejedelmeké, de a Habsburg-párti nagy egyházfő, Pázmány Péteré is volt: Erdélynek, mint nemzeti államnak önállóságát fenn kell tartani, míg a török az ország középső részét megszállva tartja,

bogy a rendi alkotmányt és az önállóságot megvédje az idegen dinasztia és a katolicizmus törekvéseivel szemben, hogy „külön fejedelem alatt gócpontja legyen mindazon nemzeti és kulturális törekvéseknek, amelyek az anyaország hasonló törekvéseivel a közbülső török válaszfal miatt éppen nem, vagy csak alig olvadhatnak egybe. Majd eljő az idő, midőn a válaszfal leomlik s Magyarország egykori integritása helyreáll.

Bocskay, a magyar protestantizmus első nagy alakja, azoknak a hadjáratoknak sorát nyitotta meg, amelyeket az erdélyi fejedelmek utána már külpolitikai szövetségesek oldalán a magyar vallásszabadság érdekében és a rendek fenyegetett alkotmányos jogaiért viseltek. A kis, jól megszervezett erdélyi állam nélkül a magyar közjog könnyen a cseh sorsára juthatott volna, a fehérhegyi csata idejében azonban Bethlen Gábor zászlói a Felföld nyugati szélein lobogtak.

A HOSSZAS TÁRGYALÁSOK után a király és Bocskay közt létrejött bécsi béke (1606) biztosította a vallásszabadságot a protestáns rendeknek és a városoknak, érintetlenül hagyván a földesúri rendelkezést a vallási kérdésben, aminek utóbb a katolikus restauráció szempontjából igen nagy fontossága lett. Alkotmányos szempontból elérték ugyan a rendek, hogy a hosszú idő óta üres nádori szék ezután betöltessék az ő választásuk alapján, de a bécsi kormányzások befolyásának intézményes megakadályozásáról azért nem tudtak gondoskodni, mert nem tudtak mást állítani a királyi bürokrácia helyébe. Bocskay, Erdély elismert fejedelme, élte

végéig megkapta még Szatmár, Ugocsa és Bereg megyéket Tokaj várával. A felkelőkkel rokonszenvező portával is létrejött a zsitvatoroki béke a területi birtokállomány alapján, amivel megszűnt a magyar király évi adófizetése.

Mikor Bocskaynak mingyárt a békekötést követő halála után Eudolf magatartásával a hosszú vajúdas után megszületett béke végrehajtását veszélyeztette, Mátyás főherceg, aki már, mint bátyjának teljhatalmú megbízottja, a tárgyalások idejében is félszemmel a koronára sandított, a szövetkezett magyar-morva-ausztriai rendek élén Prága elé nyomulva, őt lemondásra kényszerítette. Az összehívott magyar országgyűlés Mátyást királlyá választotta és a bécsi béke pontjait, mint megválasztásának feltételeit, törvénybe iktatta s így feltámadt újból a királyválasztások rendszere, amely a hitlevéllel és a koronázási esküvel a rendi alkotmányt és ami akkor ezzel egyértelmű volt, az önállóságot újból és újból körülbástyázta a bécsi kormányférfiak támadásai ellen; közülük mint elsőt II. Mátyás teljhatalmú miniszterét, Khleslt kell megemlíteni.

A királyi Magyarország viszonyai lényegesen megváltoztak az ellenreformáció előhaladásával. Ami az idegen szoldateszkának nem sikerülhetett, azt elérte az egyházáért küzdő, páratlan szervezetű jezsuita rend és az ékesszavú érsek, Pázmány Péter. Ez a protestáns családból származó, minden ízében magyar főpap, aki előbb a jezsuitarendbe lépett s onnan emelkedett a primási székbe, a legmélyebb lelki műveltséggel rendelkező és életcéljának „a magyar lélek

katolikus szellemű kiművelését⁴⁵ tekintette; a katolikus restaurációt a lelkek meggyőzésével vitte keresztül, a hódítás biztosítására katolikus szellemű nevelőintézetekről is gondoskodott, ezért alapította a nagyszombati főiskolát is (1635), amelyet Mária Terézia helyezett át Budára, majd II. József Pestre. A főúri családok körében folytatott térítései következtében már az 1618. évi országgyűlésen katolikus volt a rendek többsége, akik hosszú idő után először választottak megint katolikust nádorrá. Mikor aztán a hitbuzgó II. Ferdinánd (1619—1637), aki az örökös tartományokban a protestantizmust kiirtotta, lépett trónra, a királyi Magyarországon is a katolicizmus került túlsúlyba és megkezdődött a magyarság nyugati katolikus, a dinasztiahoz hű és keleti protestáns, önállóságra törekvő részének ellentéte, amely a történeti eseményeket több mint száz éven át befolyásolta. A nemzet érzelmi megoszlásának következménye ugyan az volt, hogy a török elleni küzdelem több mint két nemzedéken át háttérbe szorult, de a rendi jogok és ezzel nemzeti önállóságunk fennmaradt.

BOCSKAY politikai felfogását vallották utódai is, az erdélyi protestáns fejedelmek. Bethlen Gábor (1613—1629) háromszor is fegyvert fogott a magyarországi protestantizmus biztosítására és Erdély fenhatóságának kiterjesztésére. 1619-ben, felhasználva a nagy vallásháború bonyodalmait, gyorsan megszállta Felső-Magyarországot és Pozsony is, a várban őrzött szent koronával együtt, kezébe került; a kor hadvezéreit jellemző habozása folytán azonban, amelyet ekkor tanúsított,

elmulasztotta a csehek támogatására sietni, ami Bécs elfoglalásával járt volna. A rendek királlyá is választották, de ő Bocskai példáját követve, nem koronáztatta meg magát. Nagy hadvezéri tehetsége csaknem kizárólag a mintaszerűen berendezett Erdély haderejével még akkor is sikert tudott elérni, amikor szövetségeseinek, a cseh rendeknek hadseregét, amelyet magyar lovasság támogatott, a fehérhegyi csatában tönkrevérték (1620). A külpolitikai helyzet változása folytán megkötött nikolsburgi békében (1622) II. Ferdinánd megerősítette az 1608. évi törvényeket, Bethlen élethossziglan megkapta a keleti vármegyét és két sziléziai hercegséget családi birtokul. Miután Ferdinánd elutasította kérését, hogy leányát hozzáadja nőül, már a következő évben újból támadt, de ebben, valamint harmadik hadjáratában tapasztalnia kellett hogy a katolikus hit új elterjedése miatt egyre kisebb támogatásban részesült a magyar rendek részéről. Nem is tudott magának újabb engedményeket szerezni. Bethlen Gábor és utódja, I. Rákóczi György (1630—1648), a harmincéves háborúban a Habsburg-ellenes párt komoly tényezői, Franciaország, Svédország és Brandenburg szövetségesei voltak. Rákóczi György a linzi békében (1645) újból elérte a vallászabadság biztosítását, mégpedig la paraszt számára is. Ezzel megszűnt a „cuius regio“ elve is, ami azonban a katolicizmus új elterjedése után már nem bírt nagyobb jelentőséggel. Rákóczi is megnövelte országainak politikai súlyát a Bethlen bírta hét megye megszerzésével. A kis államból Bethlen Gábor abszolút hatalmával és bölcs kormányzásával, amelyben a merkantilizmus

nyomai is megtalálhatók, virágzó és jómódú államot alkotott. Rendezett pénzügyeivel, harcrakész seregével a protestáns Erdély a vallásháború folyamán önálló külpolitikát folytathatott. Élénk diplomáciai érintkezésben állott a protestáns hatalmakkal és a franciákkal is.

A politikai fellendüléssel és az anyagi jóléttel Erdélyben a 17. század első felében a szellemi élet felvirágzása is járt, amelyet az élénk összehoztatás a nyugati protestáns országokkal, Hollandiával és Németországgal mozdított elő, ahol az erdélyi magyar és szász protestánsok teológiai tanulmányaikat végezték. Bethlen és a Rákócziak Erdélyének kultúrája főiskolaival, udvari életével, teológiai vitatkozásaival méltán állítható a nyugati kis proteistáns államok, Hollandia, Skócia vagy Brandenburg mellé és a protestantizmus kultúrájának hatását a csakhamar bekövetkezett nagy politikai változások sem tudták megakadályozni.

I. LIPÓT ABSZOLUTIZMUSA, AZ ORSZÁG FELSZABADÍTÁSA

A németországi harmincéves vallásháború Magyarországra nézve is komoly következményekkel járt. A dinasztia helyzete az örökös tartományokban megváltozott, mivel a cseh államiság megszűnt és az ellenreformáció teljes győzelmet aratott. A rendiség megmaradt ugyan formailag az osztrák tartományokban, de különösebb ellenállást a

kormány abszolutisztikus elveket valló kormányzási módszerével szemben kifejteni többé nem volt képes. Ausztriában megkezdődött az; alkotmányos életnek az a visszafejlődése, amely nem lehetett kényelmetlen I. Lipót és utódai minisztereinek. Az osztrák tartományok rendéinek nem is volt soha okuk a dinasztiaival fegyverrel is szembehelyezkedniök, hiszen anyagi jólétük, kis államaik politikai jelentősége a dinasztikus hatalom emelkedésével egyre nőtt és nemzetiségük a Habsburg-családi hatalom megerősödésével nemhogy fenyegetett helyzetbe jutott volna, hanem inkább hódításra nyert alkalmat; elég itt a cseh tartományokban megindult germanizálásra rámutatni.

Más volt a helyzet Magyarországon, ahol a Habsburgoknak szintén megvolt az a természetes törekvésük, hogy hasonló hatalmi állásra tegyenek szert és a rendi alkotmány ellenállásának megtörése után teljesen önkényesen kormányozzanak. A politikai erők megoszlásának a 17. század közepén bekövetkezett megváltozása biztos sikerrel kecsegtette a bécsi miniszterek abszolutisztikus törekvéseit. A protestantizmus az ellenreformáció nagy sikerei következtében lényegesen meggyengült és Erdély, a magyar rendiségnek egy fél évszázadon át hű védelmezője, nem volt többé számbavehető politikai tényező. II. Rákóczi György, aki megfeledezett arról, hogy állama csak addig és oly mértékben folytathat önálló külpolitikát, amíg az a porta céljainak és nézeteinek megfelel, elődei sikereitől félrevezetve, a svédek szövetségében nagyszabású dinasztikus politikát kezdett a törökkel ellentétben és hadjáratot indított a

lengyel korona megszerzése végett (1657). A császáron kívül a porta is a lengyelek pártjára állott az engedetlen hűbéressel szemben, akit X. Károly svéd király a dánok támadása miatt cserbenhagyott. A hadjárat megsemmisítő vereséggel végződött és az erdélyi hadsereg legnagyobb része a tatár kán fogságába került, akit a porta szabadított rá a fejedelemeire. Ez jó alkalmul szolgált a töröknek arra, hogy a már kellemetlenné váló hűbérországot megnyirbálja. Rákóczi könnyelmű vállalatáért trónjával és életével, Erdély, amelyet a tatár hordák ez alkalommal először pusztítottak végig, jólétével és az állami erőforrásai javát szolgáltatató keletmagyarországi területek elvesztésével fizetett (1660). Épp ebben az időben erősödött meg a portán albán nagyvezérek alatt a harcias szellem. Erdély túlságos gyarapodását és önállóságát már régien amúgy sem nézték jó szemmel. Fölhasználták hát az alkalmat arra, hogy lecsapjanak a hadseregétől megfosztott országra. Várad és Jenő török kézre kerültek s velük együtt nagy országrészek csatoltattak a hódoltság területéhez. Erdélyben is bekövetkeztek a török pusztítás minden kultúráját eltipró évei, amidőn a nagyvezér a tatárokat kíméletlenül bocsátotta a magyarság évszázados telepedési területére és tette pusztasággá virágzó falvak vidékét. Az utolsó fejedelem, Apaffy Mihály (1662—1690) már csak akaratlan báb volt a porta kezében és Erdély államiségének utolsó negyedszázada csak látszólagos önállóság volt.

ERDÉLY BETELJESEDETT SORSA a nemzetet újra figyelmessé tette arra a veszélyre,

amelyet a vallásháborúk idejében csak a nyugati katolikus magyarság nem vesztett el szeméi elől. Hiába iparkodott azonban Esterházy Miklós húszéves nádorsága alatt az udvart e célból magyar hadiszervezet kiépítésére bírni. A 17. század derekán a szigetvári hős dédunokája, Zrínyi Miklós gróf lett a török elleni harcnak és az ország egysége helyreállításáért folytatott küzdelemnek vezére tollal és fegyverrel. A szigeti veszedelemről írt eposzában (1651) a török elleni küzdelmet állította szent célul népe elé és prózai írásában fölszólította a magyar nemzeti hadsereg szervezésére, hogy ne idegenektől kelljen várni az ország felszabadítását. Intése hiábavaló volt; nemzeti hadsereg felállítása a dinasztia céljainak különben sem felelt meg. Ellenkezőleg, éppen ebben a korban züllött szét a végek magyar őrsége, amelyet nem fizettek, szélnek eresztettek és mindenütt idegen zsoldosokkal pótolták. A magyar rendek, miként az erdélyi fejedelmek magyarországi hadjárataikon tapasztalták, már rég nem tudták katonai feladatukat betölteni, amelyet egyebütt is állandó hadsereg végzett Ilyesformán szervezett magyar haderő tulajdonképpen már nem létezett.

A bécsi politika előtt a török elleni harc nem volt fontos, a Habsburgok nyugat felé fordították állandóan figyelmüket és hatalmuk alapjait ott keresték. Magyarország felszabadításáért, amelyet, különben sem tartottak könnyű feladatnak, különösebb áldozatot hozni már nem akartak. A nemzet hön óhajtott vágya és a központi kormány céljai így egyre jobban eltávolodtak egymástól. Hiába iparkodtak azonban Lipót miniszterei elke-

rülni a háborút, az erdélyi bonyodalmak, amelyek folyamán Kemény János fejedelem-sége mellett foglalt az udvar állást, a nagyvezér támadását s ezzel a bécsi miniszterek akarata ellenére háborút vontak maguk után. Miután Érsekújvár, a legfontosabb vár a Bécs felé vezető úton, 1663-ban az ostromló török sereg kezére jutott, a pápa, a spanyolok, a német államok, sőt XIV. Lajos is segílyt küldöttek az Európát újból fenyegető török ellen. A császári sereg vezérének, Moirteuccolinak katonái hősiessége Szent-Gotthardnál fényes győzelmet szereztek, az udvar utasítására mégis néhány hét múlva megkötöttek, mindenki álmétkodására a vasvári békét (1664), amely Érsekújvárt, Váradot és ! a hadjárat ideje alatt hadvezéri tehetségét csillogtató Zrinyi Miklós várát, Zerinvárat, török kézen hagyta. Ilymódoii a bécsi miniszterek ez oktan békével, hogy nyugat felé a már várt spanyol trónkérdés megoldásánál szabad kezük legyen, akkor hasítottak le újabb területeket az ország testéből és juttatták a hódoltságot legnagyobb kifejlődésre, amikor a török birodalom katonai erejének megroppanása napnál világosabb volt. Mintha a császár és tanácsadói, Portia, Lobkowitz, Hoher stb. a magyarság ősi ellenségével azért keresték volna a megegyezést, hogy a még jobban meggyöngített ország államiságát annál könnyebben megsemmisíthessék.

Ez a politika, a nemzeti célok mellőzése és a rendi alkotmány s ezzel a nemzetiség veszélyeztetése, ami Lipót tanácsosainak nem titkolt politikai törekvése volt, a katolikus magyar főurakat is elidegenítette az udvartól, az

ország első urai, leggazdagabb földbirtokosai, kivétel nélkül katolikusok, szövetkeztek fegyveres felkelés céljából Lipót kormányzati rendszere ellen. Franciaország bécsi követétől biztatást is kaptak, hisz XIV. Lajosnak érdeke volt, hogy a császári sereg egy része Magyarországon legyen lekötve. Szerződés azonban neim jött létre az összeesküvőkkel, a követ csak saját nevében ígérgetett és ezzel olyan reményeket keltett fel a magyar urakban, amelyek csakhamar illúzióknak bizonyultak. A Wesselényi Ferenc nádor vezetése alatt létrejött szövetkezés mögött már nem állt a régi Erdély szervezett erejével és azért csak összeesküvés lett belőle fegyveres küzdelem nélkül, amelynek vezetői azonkívül az erők megváltozott viszonyával sem voltak tisztában. Egységes vezetés nélkül, portai összeköttetések keresése közben a mozgalom kiderült és a vezetők — Wesselényi már korábban elhalt —: Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter, a már előbb elhunyt költő-hadvezér öccse és Frangepán Ferenc, hóhér kezére jutottak (1671).

I. Lipót minisztereinek ez a fronde nem remélt, kedvező alkalmat nyújtott tervük, a magyar rendi alkotmány letörésének megvalósítására. A nemesség százai kerültek fogságba, az összeesküvők vagyonát, a királyi Magyarország földjének tetemes hányadát elkobozták és az ország kormányzásának élére, az örökös tartományok mintájára, helytartóul Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét állították (1673). Az idegen generálisok, utasításaikhoz híven, nem ismertek kíméletet és Felső-Magyarország anyagi jólétét tönkretették a „vértörvényszék

kek“ ítéleteikkel. Mint a dinasztikus szempontból legkevésbé megbízható elem, a protestánsok sínylették meg legjobban a pacifikáló rendszabályokat. Sokan csak áttérés útján menekülhettek, papjaik közül a Pozsonyban működő rendkívüli törvényszék ítélete folytán sokan kerültek gályarabságba. Sorsuk nemcsak a magyarországi, hanem a külföldi protestánsok körében is mély benyomást keltett. A leplezetlenül fellépő és nemzetiségünket fenyegető abszolutizmus azonban újból fegyveres ellenállásra talált. Felidézte a több mint egy emberöltőn át tartó kuruc-labanc harcokat, amelyek már lényegesen különböztek az erdélyi fejedelmek zászlói alatt szervezett felkelésektől.

THÖKÖLY IMRE (1657—1705), majd Rákóczi Ferenc harcainak nem a vallásszabadság, hanem a nemzetiség, a magyarság védelme volt fő indító oka és érzelmi alapjuk a német elleni gyűlölet, amelyet a bécsi kormány és a vele tartó labanc magyarok növesztettek egyre nagyobbra, amint az a kor költészetében is visszhangot nyer.

Míg az ellenállás az államiságunkat fenyegető törekvésekkel szemben azelőtt egy szervezett állam anyagi erőforrásaira támaszkodhatott, amelynek külföldi szövetségek adtak a nemzetközi politikában nyomatókat, addig most a legkülönbözőbb elemekből verődtek össze a felkelő seregek, í kenyerüket veszített katonákból, földjükre elűzött bujdosó nemesekből, szegénylegényekből és az udvari politika miatt elkeseredett birtokosokból, összetételüknek megfelelőleg inkább csak a gerilla-háborúra voltak alkalmasak és ha

ideiglenesen érték is el sikert, azt inkább lelkesedésüknek, a kedvező politikai helyzetnek, az ellenállás gyengeségének, mint saját szervezettségüknek köszönhették. Rendes, jól fegyverzett hadsereget alkotni nem voltak képesek, amely nagyobb hadműveleteket hajthatott volna végre. A felkelők külföldi szövetségeseket is találtak. XIV. Lajos, aki 1672 óta háborúban állott a császárral, szerződésben évi segílyt ígért nekik és a portával egyetértésben [Erdélyt bírta rá támogatásukra. Az 1678-ban Teleki Mihály, Apafi főtanácsosa vezérelte sereg nem sok eredményt tudott elérni, de Thököly a kurucok élén elfoglalta a bányavárosokat.

A kuruc harcok korántsem; egyesítették az egész magyarságot egy táborban. A nyugati katolikus magyarság jórésze akkor is (hű maradt a nemzeti ideálhoz, az ország egységének visszaállításához, amikor Thököly a szultán támogatásával a királyi Magyarországi túlnyomó részét hatalmába kerítette. A Thököly sikerei és XIV. Lajos rablóhadjáratai miatt engedek ennyié vált udvar 1681-ben megszüntette a rendkívüli intézkedéseket és országgyűlést hívott össze Sopronba, amely teljesen visszaállította a rendi alkotmányt. Az országgyűlést a katolikus többség eddigi hódításainak biztosítására használta fel: tizenegy, név szerint felsorolt nyugati megyében a protestánsoknak ezután csak két-két helyen engedtetett meg templom, iskola és paplak tartása; a többi megyében nem voltak ilyen „artikuláris“ helyek és a szabad vallásgyakorlat továbbra is megmaradt. Az üldözés idejében elveszett templomok,

persze, nem kerültek vissza a protestánsok birtokába.

A NEMZET KÉT TÁBORBA oszlott, nagyobb része nyílt harcban állott az uralkodóval akkor, amikor csaknem váratlanul megvalósult régi vágya, állami és területi egységének helyreállítása. A török birodalom a 17. század utolsó negyedében a belsejében egyre jobban lábrakapó züllést külső sikerekkel, hódításokkal akarta orvosolni. Szüle j man politikáját akarták folytatni és a hódítás kiterjesztése lett újból a török politika célja. A török utolsó nagy támadásának veszélyét XI. Ince pápa ismerte föl; szívós diplomáciai munkával, amelyben ia Lipótot és minisztereit a török háborúra rábeszélő Buonvisi nunciusnak volt oroszlánrésze, szövetséget hozott létre Lipót és Sobieski János lengyel király között. Bécs falai alatt 1683-ban kiderült, amikor a keresztény sereg hirtelen támadása elsöpörte az ostromló török sereget, hogy a török birodalom ereje megroppant. Bécs felszabadításának óriási volt a hatása, XIV. Lajos a keresztény közvélemény hatása alatt éveken át nem merte Németországot megtámadni; Lipótot is egyszerre megnyerte a kereszténység felszabadítása tervének. A támadó háborúra az iniciatívát megint a pápa ragadta meg, aki a „szent ligában“ hozta össze a császárt, Sobieskit és Velencét; a hadjárat anyagi terheinek jelentékeny részét is a pápa viselte, amihez még más nagyszegű egyházi eredetű pénz is járult.

Még 1683-ban Lotharingiai Károly herceg Párkánynál aratott győzelmet, aminek gyümölcse Esztergom visszafoglalása volt. Ez

események hatása alatt Thökölyt elhagyták hívei, Felső-Magyarország újból a királyé lett és Thököly török fogságba került, a kurucok meg csatlakoztak a fölszabadító seregekhez. A keresztény szolidaritás is, látva Bécs komoly készülődését, felébredt és egész Közép-Európából seregek, nyugatról meg számos önkéntes sietett a császár zászlói alá. A brandenburgiaknak és a bajoroknak oroszlánrészük volt Buda visszafoglalásában 1686-ban Károly herceg alatt. A császári fővezér a következő évben Mohácsnál újból nagy csatában verte meg a törököt és utóda, Lajos badeni örgróf egészen a Balkán hegységig nyomult előre. Ekkor XIV. Lajos támadása a Bajnánál és az ebből kifejlődő háború mentette meg a töröknek európai birtokait, a császár a keleti harctéren csak csekély erővel harcolhatott, de Szalánkeménnél, a Tisza torkolatánál még így is tudott egy mindkét felet kimerítő győzelmes csatát megvívni.:A töröknek sikerült ugyan a Duna vonalát elérnie és tartania, de Savoyai Jenő herceg hadvezéri tehetsége Zeritánál (1697) megsemmisítő csapást mérvén a török seregre, a 16 éves hadjárat sorát véglegesen eldöntötte. A karlócai béke (1699) csak a Tisza—Duna—Maros szögét hagyta meg a töröknek, míg Lipót az egységes Magyarországgal együtt Erdélyt is újból egyesítette Szent István koronája alatt. Húsz évvel^ utóbb Jenő herceg a magyar terület utolsó darabját is fölszabadította a török uralom alól és Magyarország régi hűbéres országait, Szerbiát és Oláhországot is behódolásra kényszerítette (1718, Pozsarevác). Halála után ezek a területek csakhamar megint elvesztek és a természetes határ, a Duna vonala

lett a Habsburg-monarchia végleges határa (1739, Belgrád).

AZ ORSZÁG EGYSEGÉNEK visszaállítása kétségtelenül a dinasztia érdeme volt. Ez a^körülmény a rendekkel szemben tetemesen növelte az uralkodó hatalmát, ami már az 1687. évi országgyűlésen kifejezésre jutott, amikor az aranybulla ellenállási záradékát, amely a rendek felkeléseihez megadta a jogalapot, érvénytelenítették és a választó királyságot megszüntették azzal, hogy a Habsburgok férfiágában az örökösödést az elsőszülöttségi jog szerint állapították meg. Az örökös uralkodó csak arra volt kötelezve, hogy koronázáskor a rendi alkotmányt biztosító hitlevelet kiállítsa. Ugyanekkor a katolikus arisztokrácia az udvarnak tett szolgálatai jutaílmául jogot nyert hitbizományok felállítására.

A felszabadító háború irtózatos áldozatokat követelt a nemzettől, az adók szörnyen aoyomasztók voltak, a néhány megmaradt királyi vármegye pénzben 'és porciókban, a katonaság ellátásában többet szolgáltatott a hadseregnek, mint a gazdag örökös tartományok. Ehhez járult az idegen tábornokok kíméletlen zsarolása, ami mindennél többet tett egyes vidékek elidegenítésére a dinasztiaától. Valamennyin túltett Carafa Antal tábornok, aki Debrecen, városától annyit zsarolt, hogy azt a bécsi miniszterek is megsokallták. De ezt is felülmúlta eperjesi szereplése 1687-ben, ahol összeesküvés vádjának ürügye alatt nemest és polgárt egyaránt vérpadra küldött, hogy azután magának foglalhassa le vagyonukat. '

Az óriási felszabadult területet, amelyen a török időkben megmaradt csekély kultúrát a fel-

szabadító háború, az idegen zsoldosok garázdálkodása és a török segédc csapatok, a tatárok pusztítása csaknem teljesen megsemmisítette, mint fegyverrel szerzett új tartományt kezelték, Kollonics Lipót bíbornok és esztergomi érsek, a magyarság ellensége tanácsára. A magyar nemes családok csak akkor kapták vissza az új területen fekvő ősi birtokaikat, ha jogaikat arra okmányszerűleg ki tudták mutatni és ha a felszabadítás költségei fejében kiszabott taksát megfizették. Igényeik felett idegenekből álló bizottság, a *neoacquistica commissio* döntött.

Az udvar a néptelen Alföldön és a kucruk felkelések leverése után elkobzott birtokokból óriási területeket adományozott el idegen generálisok és más a dinasztia körül érdemeket szerzett egyének és kegyencsek jutalmazására, valamint tisztek és hivatalnokok hátralékos fizetésének és katonai szállítók ki nem fizetett követeleéseinek kielégítésére. Még többet vásároltak 'meg az udvarnak szolgálatot tevő magyarok és idegenek olcsó pénzen az udvari kamarától. A nagyfokú elnéptelenedés a középkor elejére emlékeztető viszonyokat teremtett, amikor nem a terület nagysága és minősége, hanem a rajta lakó munkaerő, a népesség adta meg a birtok értékét. A magyar Alföld és a Dunántúl egészségtelen és azóta meg-nem javított birtokviszonyai, amelyeket a másutt hasonló méretekben és arányban fel nem található nagybirtok jellemez, ekkor, a felszabadítást követő száz esztendő alatt alakultak ki. Ez volt a török hódítás egyik súlyos következménye.

A nemzetpusztító hódítás másik katasztro-

fális következménye az ország nemzetiségi képének megváltoztatása volt. Hogy & nemzetiségi kérdés utóbb a francia forradalom felszabadító eszméinek hatása alatt oly veszedelmes alakot öltött Magyarországon, hogy végeredményben az ezeréves állam imái szerencsétlenségéhez vezetett, az annak a nagyarányú telepítési mozgalomnak volt folyománya, amelyei ugyan Bécsből nem irányítottak a magyarság iránt jóakarattal, amely azonban a magyarság nagyarányú megfogyatkozása miatt nagyobb jóindulat mellett is alig vehetett volna más fejlődést. A népesedési mozgalom első ténye a szerbék betelepítése volt, akik a Balkánról még nagyobb tömegekben vándoroltak be, mint a török uralom idejében. Mikor a császári seregek a Balkánra előnyomultak, a szerbek tömegesen jelentkeztek vezetőiknél és kérték letelepítésüket a magyar területen, aminek fejében katonai szolgálatukat ajánlották föl. Az első nagyobb tömeg a Szerémségben talált új otthon 1686-ban; a következő évben katolikus délszlávokat telepítettek le Baja és Szabadka között épített erődítései mögött, a török hódítás előtt színmagyar területen. A keresztény seregek előnyomulásakor császári manifesztum szólította föl a balkáni szlávokat és albánokat, hogy fogjanak fegyvert a török iga lerázására. A szerbek valóban nagy számban gyülekeztek a császári zászlók alá. Mikor aztán 1690-ben a császári seregek a török ellentámadás elől a Balkánról a Duna-Száva vonala mögé voltak kénytelenek visszavonulni, a legműveltebb és leggazdagabb szerbek, a vezetők, akik a keresztény uralomhoz való csatlakozással leginkább voltak

kompromittálva, a török bosszújától tartva, a császári sereggel menekültek. Az ipeki pátriárka vezetése alatt 36.000 szerb család az ország déli végein telepedett le, hogy adandó alkalommal újból visszatérjen hazájába, I. Lipót kiváltságlevélben messzemenő egyházi autonómiával ruházta fel őket, amelyet azután a bécsi hatóságok támogatásával a magyar megyei közigazgatással szemben politikai téren is érvényesítettek és kezdettől fogva területi önállóságra törekedtek. Különállásukat azzal biztosították a megyei közigazgatás hatáskörének minél erősebb megszorítását kívánó bécsi kormány székek, hogy a szerbekből az ország akkori déli határvonalán, a Szávától a Maros völgyéig, külön közigazgatási területet szerveztek (1702), a határőrvidék egy részét, amely a udvari haditanácstól függött. A határőrvidék a má»r a 16. században alapított horvát, kelet felé pedig a német és a román ezredekkel az eg'sz déli határ mentén húzódott el; viszont Erdély keleti határterületén székely és román ezredek szerveztek meg a 18. században hasonló módon. A határőrök örökölhető birtokokat kaptak, amelyek fejében háború esetében hadiszolgálatot kellett teljesíteniük. A határőrvidék közigazgatásilag is a bécsi haditanács alá tartozott. Ily módon a déli határon széles övet kivettek a nemzeti fejlődés keretéből és annak lakói elkülönöző törekvésekkel a magyarság nemzeti céljaival állandóan szembehelyezkedtek, amiben a dinasztia és a biécsi hatóságok támogatását élvezték.

Keleten az oláhság nyert egyre nagyobb kiterjedést; — ez a népelem a telepéseknek adott kiváltságok élvezetében tömegesen vo-

nult le az erdélyi hegyvidékről a Tisza mellékfolyói, a Maróc, a három Körös és a Szamos völgyében azokra a területekre, amelyeken régen színmagyarság lakott s ahol most nemcsak a legnagyobb földesúr, az, udvari kamara, hanem mások is szívesen fogadták. Az elvándoroltakat Erdélyben bőségesen pótolta az a bevándorlás, amely az oláh fejedelemségek borzasztó elnyomása elől irányult a magasabb gazdasági és szellemi műveltségű erdélyi területre, ahol a fejedelmek és a szász városok támogatásával már a 17. században keletkeztek az első román nyelvű könyvek.

KITŰNT EZ MINGYÁRT RÁKÓCZI Ferenc felkelése idejében, amely a nemzetietlen és a magyarság minden rétegét egyformán sújtó kormányrendszabályok hatása alatt tört ki. Leginkább a jobbágy szenvedett a bécsi kormány intézkedései miatt. A háború után önkényesen behozott adók és az országban beszállásolt, kíméletet nem ismerő idegen katonaság ellátása tették a parasztokat koldusszegényé, akik inteni egy helyen az éhhalálhoz közel, asszonyaikat és leányaikat adták el az idegen zsoldosoknak. Maga Kollonics is, az udvari kamara elnöke, elismert pénzügyi tekintély, kívánta fiskális szempontból a magyarságra nehezedő terhek mérséklését, mert a kiszípolozástól „egyháziak, nemesek, polgárok, parasztok naponkénti halálukat látva maguk előtt, remény és félelem közt várják, mikor lesz vége nyomoruknak“. Ehhez járult a protestánsok üldözése azokon a területeken, amelyek lakói a török hódítás idejében teljes vallásszabadságot élvezvén, kivétel nélkül a

reformáció tanait követték. Ezért, annikor a spanyol örökösödési háború idejében a császári seregeket csaknem teljesen kivonták az országból a XIV. Lajos elleni harcra és Rákóczi a nemzet minden rétegéből kikerülő elégedetlenek élére állt, a francia király szövetségében csaknem minden ellenállás nélkül az egész ország 'hatalmába került. A „szövetkezett rendek“ vezérlő fejedelemmé és az erdélyiek is fejedelmüké választották (1705). A Habsburgok protestáns szövetségesei a spanyol trónért folytatott háborúban, Anglia és Hollandia, mindenképpen békét akartak közvetíteni Rákóczi és Bécs között, A több éven át tartó tárgyalások azonban eredménytelenek maradtak, mivel a fejedelem Erdélyt kívánta. Utóbb, hogy a kurucok XIV. Lajos kívánságára a Habsburg-házat az ónodi gyűlésen (1707) trónvesztettnek jelentették ki, a közvetítés lehetetlenné vált. Savoyai Jenő herceg és Marlborough lord nagy győzelmei után, amelyeket a francia seregeken arattak, a kurucok hadi csillaga nem ragyoghatott sokáig. Rákóczi, akinek magának sem volt hadi képzettsége, nagy, szinte megoldhatatlan feladat előtt állott, amikor a felkelők mindenfelől csődültek hozzá: hadsereget kellett volna szerveznie ebből a túlnyomórészben kiképzetlen tömegeből. Ehhez hiányzott a megfelelő tisztikar; tábornokai közül legtöbben sohasem voltak katonák, hanem csak előkelő születésüknél fogva jutottak a magas állásba. Még kevésbé volt a csapattiszti és az altiszti kar megfelelő oly hadsereggel szemben, amelyet a legnagyobb hadvezetők és szervezők egyike, Savoyai Jenő tartott a kezében és amely bőven szerzett tapasztalatokat a török

és a francia ellen vívott harcokban. Az az egy-két kiváló tábornok, aki azelőtt a császári seregben szolgált, mint gróf Forgách Simon cs különösen Bottyán János, érhetett ugyan el egy-egy csapattest élén ideiglenesen sikereket, de a fegyelmezetlen kuruc csapatokkal nem állhatta meg helyét a harcedzett és Jól vezetett császári seregekkel szemben. Rákóczi sokat panaszkodott kurucainak fegyelmezetlensége miatt. Az egyéni vitézség számos példája mellett a kitartás hiánya, a tervszerűtlenség jellemezte ezt a hadsereget, ámbár a fejedelem mindent elkövetett serege harci értékének emelése érdekében: „Nemzetünknek az volt a nagy hibája — írja a fejedelem —, almi a hadban járatlan népeknél közönséges, hogy kész bármibe kapni, s ha a valóság nem felel meg ábrándjainak, abbahagy mindent.“ A nagy akarások mellett is beálló sok katonai tévedést és érthetetlen csatavesztést megérthetjük, ha a fejedelem írásait forgatjuk.

Mihelyt a nyugati hadszíntérről megfelelő erőket lehetett Magyarországra vetni, a felkelés époly gyorsan omlott össze, amily gyorsan hullottak a kuruc hadsereg ölébe kezdetben a kedvező katonai helyzet gyümölcsei. A magyar felkelés sorsa a nyugati harctéren dőltei.

I. József (1705—1711) békülékenységének volt köszönhető, hogy a szatmári békében (1711), amelyet Pálffy János császári generális Károlyi Sándorral a külföldön támogatást kereső Rákóczi távollétében kötött, nemcsak amnesztiát adott a hűsége visszatérő kurucoknak, hanem a vallásszabadságot és az alkotmányosságot is újból megígérte. Rákóczi és híveinek egy része a bókét nem ismerte el

és inkább francia, majd török száműzetésbe ment, óriási kiterjedésű birtokait az udvar kezében hagyva.

MAGYARORSZÁG ÉS A HABSBERG-MONARCHIA

Azt a kort, amelyet a szatmári béke vezet be és amely a rendi alkotmány modern irányban meginduló átalakulásáig tart, az uralkodó hatalmának túlsúlya jellemzi. Rákóczi felkelése, illetőleg az udvar józan belátása helyreállította ugyan formailag a rendi alkotmány érvényét, de ez a körülmény egyáltalán nem volt képes a királyi hatalom közjogi túlsúlyát gyengíteni. Európa összes nagyobb nemzetei átérték fejlődésükben az abszolutizmus korát és csak az abszolutizmus útján lettek képesek egységes államot alkotni. Nálunk nyelvében, gondolkozásában idegen dinasztia alatt kellett ezt a kort átélni, amely nem az ország nemzeti fejlesztését tűzte ki magyar politikája céljául, hanem az országot csak egységes nagyhatalmi politikája egyik támaszának használta fel.

A Habsburgok megváltozott hatalmi állását legjobban az új örökösödési törvény, a *pragmatica sanctio* jelzi, amely hivatva volt az örökös tartományok és Magyarország állandó egybefűzésével a nagyhatalmi állás alapjául szolgálni. Az 1722—23. évi I—III. törvény-cikkek nem voltak tisztán az utolsó Habsburg III. Károly alkotta 1713. évi házitörvény elfogadása, hanem a Habsburgok legrégebb or-

szagai összetartozásának törvényes kifejezése. A törvény kimondja, hogy a dinasztia férfiágon való kihalása esetében Károly, illetőleg I. József és I. Lipót leányai és ezek utódai öröklik a trónt a fiúelsősülöttségi jog szerint; ezeknek az utódoknak törvényes házasságból származó, római katolikus, ausztriai főhercegeknek kell lenniök. Az ország tehát újból lemond a szabad királyválasztásról mindaddig, amíg a Habsburg-családnak az előbb említett leányoktól származó utódaiból egyetlenegy is él. Mivel a magyar királyok egyszersmind osztrák főhercegek is, az örökös tartományok és Magyarország „feloszthatatlanul és szétválaszthatatlanul, egvüttesen“ kormányoztassanak. Hogy ki osztrák főherceg, azt az osztrák ház házitörvényei állapították meg. A *pragmatica sanctio* állapítja meg törvény formájában, hogy Magyarországot és az örökös tartományokat a közös uralkodócsaládon kívül közös érdekek is összefűzik, a törvény szavai szerint a közös védelem érdekei. Ausztria és Magyarország viszonyát azonban ebben a törvényben nem szabályozták. III. Károly nem engedte meg, hogy a magyar és az osztrák rendek e kérdésben egymással tárgyaljanak, bár a magyarok ily irányú kívánságaikat kifejezték. A törvény megállapítja ugyan, de nem mint az örökösödés feltételét, hogy az örökös uralkodók a rendi alkotmányt fönntartani, magukat megkoronáztatni kötelesek.

A KORMÁNYZÁSNAK új berendezése, amelyet a fölszabadítás folytán a közigazgatásra háramló új föladatak megkívántak, formálisan ugyan tekintettel volt az országnak a

törvényekben folyton hangoztatott különállására, tényleg azonban teljesen a bécsi hatóságok alá rendelte a magyar állam életének főbb megnyilvánulásait. A III. Károly idejében szervezett királyi kormányzések közül a *királyi udvari kancellária* volt a legfelsőbb hatóság, amely Bécsben székelte és az uralkodóhoz intézte fölterjesztéseit, amelyek a kir. felségjogokból folyó ügyekre vonatkoztak (kinevezések, adományozások, kegyelmi aktusok stb.), közvetítette a magyarországi hatóságok jelentéseit és javaslatait és közölte ezekkel a királyi elhatározásokat és rendeleteket. Ő levelezett az udvari hatóságokkal, amelyek hatásköre bizonyos ügyekben az egész monarchiára kiterjedt, mint a haditanácsé, a külügyeket vezető állami kancelláriáé (Staatskanzlei) és a pénz-, hitel- és bányáügyekben intézkedő és a fölszabadítás után óriási mértékben meggyarapodott kincstári jószágokat kezelő udvari kamaráé.

A Pozsonyban fölállított és József császár idejében Budára került *helytartótanács* vezette az egész magyar belügyi igazgatást, közvetített a király, illetőleg a kancellária és a törvényeket és rendeleteket végrehajtó helyi hatóságok, a megyék és városok között, kivéve a pénz-, vám-, telepítési, általában a gazdasági és kincstári birtokügyeket. Ezek továbbra is a Ferdinánd idejében fölállított magyar kamarához tartoztak, amely ugyan Mária Terézia alatt megkapta a hangzatos „udvari“ kamara címet, de továbbra is, mint eddig, a bécsi udvari kamarától függött, amellyel közvetlenül érintkezett. Minthogy mindezek a kormányzések a királynak és nem a rendeknek voltak felelősek, függésbe

kerültek a bécsi hatóságoktól, amelyeknek tanácsait a király döntés előtt magyar ügyekben épúgy kérte, mint az osztrákokban. Intézményessé ez a függés akkor lett, amikor Mária Terézia az egész monarchia kormányzási elveinek egységesítése céljából fölállította az *államtanácsot* (Staatsrat), amelyhez valamennyi hatóság fontosabb ügyei, bármily szakba vágtak is azok, döntés előtt kerültek. Nem volt olyan Magyarországot érintő, mégpedig nemcsak politikai természetű kérdés, amelyben a királyné, de egyébként utódai is 1848-ig, nem hallgatták volna meg az államtanácsnak a felvilágosodott abszolutizmus elveit valló tagjait, akiknek e véleménye közvetlenül az uralkodó elé került.

A törvényhozás hiányossága bizonyos ügyköröket teljesen az idegen központi hatóságok joghatóságába juttatott. Így például a 18. században, a merkantilisi föllendülés korában egyre fontosabbá váló gazdasági ügyekben a belföldi hatóságoknak, a helytartótanácsnak nem maradt más szerepe, mint információk szerzése a megyei hatóságoktól, amelyeket a kamara útján az egész monarchia gazdasági politikájának irányítása végett szervezett *udvari gazdasági tanács* (Hofkommerzienrat), illetőleg annak megszűnte után a *cseh-osztrák udvari kancellária* kért tőle — ha jónak látta, az egész gazdasági fejlődésünket lényegesen befolyásoló intézkedéseket ez a tanács készítette elő és terjesztette a király elé döntés céljából az államtanács útján.

Ugyanígy az anyaországgal nem egyesített és Mária Terézia alatt nagyfejedelemség rangjára emelt Erdély kormányzása is bécsi udvari hatóságoktól függő kormányzások

teendője volt: az *erdélyi kancelláriáé* és a *guberniumé*. Más területek még formálisan sem voltak magyar királyi hatóságoknak alávetve és közvetlenül az udvari hivataloktól függttek, így az egyre jobban benépesedő és gazdaságilag egyre gyarapodó Bánság és a már említett Határőrvidék.

A KORMÁNYZÁST tehát e szervek igénybevételel az uralkodó maga vezette korlátlan hatalommal, gyakran egyéni nézeteit követve, amelyek a nyújtott tanácsoktól esetleg eltértek. Hiába tiltakoztak a rendek az országgyűléseken a kizárólagos királyi kormányzás ellen és terjesztettek is be javaslatokat, amelyek az ország függetlenségét hangoztatták, tényleges hatalmuk, de megfelelő tervük sem volt e viszonyok megváltoztatásához.

Az ország függése leginkább azokból a rendszabályokból derül ki, amelyeket a honvédelem érdekében hoztak. Az 1715. évi országgyűlés az udvar unszolására állandó hadsereg felállítását határozta el, mivel a nemesi insurrectió háború esetében sem felszerelésben, sem kiképzésében össze sem volt hasonlítható az állandó zsoldos seregekkel. A nemesség hadi kötelessége problematikus értéke mellett mégsem szűnt meg. Az új hadsereg eltartására adót az országgyűlés szavaz meg s az a jobbágyságot terhelte. A rendek ezzel a közös hadsereget elismerték, a magyar ezredek a es. kir. hadsereg egy részét alkották, vezényleti nyelvük a német lett és tisztán a bécsi haditanácstól függttek, noha törvény szerint a nádor lett volna a magyar hadsereg fővezére. A rendek gyakran ismételték meg azt a kívánságukat, hogy magyar nemesek a hadse-

regben magasabb állásokba jussanak, de a dinasztia nem bízott a magyar nemességben és a hadsereg tisztikarát németek, horvátok és más szlávok töltötték meg, legkevésbé pedig magyarok. Hogy a külügyet kizárólag Bécsben intézték, azt maguk a rendek is természetesen tartották és csak az azzal foglalkozó államkancelláriába kértek bebocsátást — persze hiába.

MÁRIA TERÉZIA ÉS A FELVILÁGOSULT ABSZOLUTIZMUS

Ámbár III. Károly jelentékeny áldozatok árán elfogadtatta leányának öröklését a számbajövő államokkal, a halála után trónra lépő fiatal asszonynak, Mária Teréziának olyan nehézségekkel kellett megküzdenie, aminőkkel egy elődjének sem. A porosz király, Nagy Frigyes, országának kikerekítésére a monarchia leggazdagabb tartományát, Sziléziát szállotta meg; a bajor választó, Károly Albert, aki neje, I. József leánya révén emelt igényt a nagy örökségre, a Habsburgok régi ellenségével, Franciaországgal szövetekezve, Felső- és Alsó-Ausztriát foglalta el, majd Csehországot hódoltatta meg, a szászok Csehországba törtek be, míg a szard és nápolyi királyság a Habsburgok olasz tartományaira emeltek igényt.

A veszélyes helyzetben a királynő személyesen kérte a magyarok segítségét. Miután beleegyezett abba, hogy az összehívott ország-

gyűlésen a nemesi földadómentességet alap-törvényben újból biztosítsák s így a rendek hangulatát magának megnyerte, 1741 szeptember 11-én a pozsonyi várban könnyek közt elmondott beszédben fordult az előtte megjelent rendek hűségéhez. A rendek „Vitám et sanguinem!” (Életünket és vérünket!) kiáltással fejezték ki áldozatkészségüket, majd az országgyűlésen a közös védelem kötelezettségére hivatkozva megszavazták a nemesi felkelést és a jobbágytelkek arányában katonaság kiállítását. A 60.000 főnyi magyarországi katonaságnak nagy sikere volt a bajorokkal és a franciákkal szemben; a magyarok fellépése ellenállásra buzdította az osztrák tartományokat, s így az angol és a holland „pragmatikus” seregek időt nyertek a beavatkozásra Mária Terézia mellett. Nagy Frigyes kitűnően kiképzett és fegyelmezett seregével szemben persze nem tudtak jelentős eredményt elérni a magyar csapatok.

A válságban kétségtelenül Magyarország mentette meg a dinasztiát, amint azt a királynő is mindig hálásan elismerte. „A magyar nemzetnek köszönhetem — írja egy alkalommal Miksa fiának — hogy őseim trónján megmaradhattam.“

A háború eredményeképp Mária Terézia elvesztette Sziléziát (1748), amibe belenyugodni nem tudott és nemsokára hatalmas koalíció SZÍÖvétségében visszaszerzéséért hétéves hiábavaló háborút vívott Frigyessel (1756—1763). A magyar parancsnokok és ezredek ekkor is kitüntették magukat és huszáros rajtaütéseikkel nem egyszer okoztak bajt a porosz királynak, így gróf Nádasdy Ferenc és gróf Hadik András vezetése alatt; az utóbbi 1757-ben

Berlint sarcolta meg, a magyar katona vitézségére irányítva Európa figyelmét.

MÁRIA TERÉZIA a legkiválóbb egyéniség volt Habsburg-házi uralkodóink között. Ő maga kormányzott és jól értett ahhoz, hogy hogyan kell kiválasztania tanácsosait, akikhez azután nem egyszer a hálának túlzott mértéke is fűzte. Saját magának első minisztere volt, aki még férjének, az 1741-ben társuralkodónak megválasztott Ferenc lotharingiai hercegnek sem engedett beleszólást a kormányzásba; ia nyárspolgári gondolkozású Ferenc különben sem vágyott ierre, de annál hasznosabbá tudta magát tenni takarékságával, kitűnő' üzleti és pénzügyi tehetségével a családi vagyon gyarapításában. Szinte csodálatos, hogy a királynő, aki hitvesi és anyai kötelességeinek mintaszerűen megfelelt — tizenhat gyermeket hozott a világra — és akinek az élet ártatlan örömei iránt is volt érzéke, minő lelkiismeretes buzgalommal teljesítette uralkodói hivatását. Józan ítélettel kezelte a legfelsőbb döntésre elébe terjesztett ügyeiket és sajátkeziűleg írt találó elhatározásai mutatják, hogy mily alaposan tájékozott volt a kormányzás dolgaiban. Mély meggyőződésből vallásos, konzervatív gondolkozású, aki azonban meg volt győződve, hogy az egész nép érdekeit kell szolgálnia és ámbár megvetéssel szólt az új racionalista ideákról, a „filozófusokról“, megértette mindig a reformok szükségét. Mivel azonban az uralkodó szerepét vallásos-patriarkálisan fogta föl, reformtörekvéseiben nem volt oly radikális, elméleti, mint racionalista elvek alapján álló fia, József, akivel, amikor hön szeretett férje

halála (1765) után maga mellé vette kormánytársul, nem egy komoly összetűzése volt.

Finom női érzéssel alkalmazott apró hízelgő kitüntetései, de egyébként is vonzó egyénisége, amelynek a természetes humor nem volt lényegtelen jellemvonása, maga köré vonta a magyar arisztokráciát is, amely ettől az időtől fogva kezdi magát jól érezni a kastélyaival, lüktető udvari életével, a rokokóműveltség minden örömeivel a nyugati nagyvárosi fejlődés útjára lépő Bécsben. Most kezd kifejlődni, anélkül talán, hölgy Mária Terézia tudatosan törekedett volna a magyar főnemesség elnemzetietlenítésére, udvari érzésű magyar arisztokrácia, különösen a nyugati részek főuraiból, pusztán azért, mert a királynő iépűgy bánt az lelőkelő magyarokkal, épűgy kedveskedett nekik, mint a cseh-német feudális uraknak. Ennek az udvari arisztokráciának persze ő és utódai is nagy hasznát vették politikai tekintetben is, az megértőbbé vált a dinasztia, mint a nemzet kívánságaival szemben.

Mária Terézia különben nemcsak egyeseknek, hanem az egész nemzetnek is iparkodott kedvében járni, amennyiben azi az előtte is kívánatos központi kormányzással vezetett monarchia érdekeivel összeegyeztethető volt. Általában abból az elvből indult ki, amelyet maga is hangoztatott: „Mindent el lehet érni ezzel a nemzettel, ha jól bánnak vele és szeretetet mutatnak iránta.“ Jól tudta, hogy a magyarságnak semmi sem fekszik annyira a szívéen, mint az ország területi integritása; megszüntette a Tisza-Maros vonalának határörvidékét, Lengyelország első felosztásakor visszaszerezte a már Zsigmond idejében

elzálogosított szepesi városokat (1772), visszacsatolta a megyei közigazgatás alól 'eddig kivont „Bánságot“ (1778) és a magyar korona területéhez kapcsolta Fiume kikötővárost (1779).

Az arisztokráciához hasonlóan ragaszkodott az udvarhoz a magas klérus, amely nagy birtokaival, amelyeket a törökök kiűzése után teljesen visszakapott, jelentős politikai befolyáshoz jutott. Az udvar politikája a vallási kérdésekben teljesen megfelelt kívánságainak; amikor katolikusok és protestánsok az országgyűlésen nem tudtak megegyezni, a valláskérdésben a király ragadta magához az intézkedés jogát. Az 1731-i királyi elhatározás és ennek nyomán a protestánsok üldözése, amely azonban korántsem érte el a Imás országokban dívó vallásüldözést, nagyban hozzájárultak az ellenreformáció végleges győzelméhez. Ez a politika a katolikus vallást államvallássá tette és az országot Mária országává, Regnum Marianummá, amely régi dicsőségét és újraalapítását főleg, mint a jezsuiták hirdették, Szűz Mária oltalmának köszönhette. A protestánsoknak a nyugati megyékben csak a nagyobb városokban, az úgynevezett inartikulált helyeken volt szabad papokkal bírniok, nyilvános istentiszteletet tartaniok, különben a katolikus papoknak voltak alávetve, akiknek kötelesek stólat fizetni és a katolikus ünnepeket megülni. A protestánsok nem kaptak hivatalokat a kormányzékeknél, mert az olyan eskü letevésével volt kapcsolatos, amelyet hithű protestáns le nem tehetett. Mária Terézia idejében vallásügyekben a helytartótanács egy bizottsága gyakorolta a királyi felügyeleti jogot, ennek az élén pedig

katolikus főpapok *állottak*. A királyné örködött a katolikus egyház híveinek állományán szigorúan büntette a katolikus egyházat elhagyókat és ügyelt arra, hogy a vegyes házasságból származó gyermekeket az állam vallásában, a katolikusban neveljék. E viszonyok a protestánsokat sokhelyütt gyanakodókká és nagyon felekezetiesekké tették, ami egyházaik szellemi életének fejlődésére káros hatással volt, másutt meg az elmélyedést az egyházakban megmaradt hívők benső megerősödését vonta maga után. Az udvar vallási politikájának hatása még jóval később is érezhető volt.

Csak a köznemesség védelmezte hű meggyőződéssel a rendi alkotmányt és még inkább nemesi privilégiumait, különösen az adómentességet. Uralkodott, mint eddig is, a megyék politikai életében, ahol az országgyűlési követeket, megyénként kettőt, választotta, utasítással ellátta, amelyhez magatartásuknak a királyi előterjesztésekkel szemben igazodni kellett. A rendek politikáját ilyenformán a megyékben döntötték el. A megyegyűlések gyakran intéznek föliratokat a királyhoz a felfogásuk szerint törvénytelen intézkedések ellen; ezek bizonyítják, hogy mennyire visszamaradt szellemi fejlődésben a köznemesség, amely állandóan birtokain lakott és csak a gazdálkodással foglalkozott; műveltsége csak jogi formalizmus és a latin retorika volt. Az idegen kormányzás elleni állandó küzdelem, a gravaminális politika megakadályozta politikai nézetei fejlődését. Küzdelmében most és a következő korban az volt a visszás, hogy míg a nemesség az alkotmányért küzdött, a

nemzet fejlődését gátló rendi kiváltságokat is védelmezte.

SZAMBAVEHETŐ „Harmadik rend“ nem volt Magyarországon: polgárság, amely az udvart központosító és az állami és gazdasági élet minden terére kiterjedő reformtörekvéseiben támogathatta volna. A felsőmagyarországi városkák és az erdélyi szász városok polgárai sem anyagi jólétben, sem műveltségben nem voltak a nyugateurópai városi polgársággal összehasonlíthatók. Jövedelmüket még e korban is elsősorban a város határában levő földbirtokuk szolgáltatta, kereskedelem és ipar csak mellékes foglalkozásuk volt. Még oly városnak is, imint Sopron, amely pedig a magasaJbh műveltségüekhez tartozik, anyagi jóléte a bortermeléstől és értékesítésének lehetőségétől függött. A ^18. században, amikor a városi polgárság európaszerte a kezdődő kapitalisztikus fejlődés nyomán gazdaságilag és szellemi műveltségében tetemesen megerősödött, nálunk határozottan gyengült. A felsőmagyarországi bányászat tengődéseaz éretermelés kiapadása folytán, azután főleg külpolitikai okokból keletkezett gazdasági válságok és nem utolsó sorban a bécsi gazdasági politika a városi polgárság gazdasági erejének elsorvadását idézte elő. Szilézia elfoglalása Poroszország által és a nyomában a Habsburg-monarchia (és Nagy Frigyes közt megiaid.ult vámháború, illetőleg tökéletes elzárkózás, Lengyelország züllése, majd felosztása és e terület gazdasági elzárása is, amely Galícia megszerzése után a bécsi hatóságok műve volt az; egykor virágzó borkereskedelmet és a tranzítókereskedelem számos ágát, ame-

lyet a kis városkák polgárai az északi szomszédokkal üztek, tönkretették. Új elem hatolt be a kiváltságaikra egykor büszke városkába és a gazdasági hanyatlás előmozdította azt, hogy a környező tót lakosság elnyelje őket. Mikor Erdély önállósága elveszett és ez ország belekerült a központi kormányzások jogkörébe, amelyek az egyes tartományok rovására is csak az osztrák gazdasági fejlődést mozdították elő, ennek árát elsősorban a szász városok lakói fizették meg. Élénk kereskedelmi összeköttetések a Balkánnal csaknem egészen megszűntek és szövőiparuk nem egy virágzó ága a külföldi gyártmányok behozatala folytán hanyatlásnak indult. A török birodalommal kötött szerencsétlen kereskedelmi egyezmények, amelyek a török alattvalóknak kedvező vámtételeket és elbánást biztosítottak és a külpolitikai helyzet folytán, nehogy a portát Nagy Frigyes táborába keressék, nem voltak megváltoztathatók, megpecsételték az amúgy sem életrevaló városi polgárság sorsát. Balkánról bevándorolt görög (kucooláh), rác és örmény kereskedők és vállalkozók lepték el az országot, akik egyenként és nagy társaságaikat alkotva, az egész kereskedelmet kezükbe kerítették, főleg a betelepítés, valamint a gazdasági fejlődés folytán egyre fontosabbá váló, visszafoglalt alföldi területeken. Nem volt nagyobb község, ahol egy-egy „görög“ meg ne telepedett volna, az uradalmakon pedig a zsidó töltötte be a kereskedő szerepét. Hosszú évtizedek múltak el, míg ez az idegen eredetű és műveltségű elem bármily közösséget is érezhetett a magyarsággal és nemzeti fejlődésünk folyamatában mint tényező szerepelhetett.

A KENDI TÁRSADALOM legelső néposztályának, a jobbágyságnak a helyzete jelentékeny átalakuláson ment keresztül.

A Dósa-lázadás megbosszulására kimondott röghözkötés, a költözés törvényes megtiltása nem sokáig tartott. Már a 16. században több törvény helyreállította a király unszólására a szabad költözködést, aminek azonban nem volt különösebb jelentősége, mert a költözés hosszadalmas közigazgatási eljáráshoz és vizsgálatához volt kötve, amelynek eredménye gyanánt a jobbágyot, ha az ok nélkül készült távozni, földesura még meg is büntethette. Már a 16. században, amikor a megyék hatásköre kiterjedt, kezd a megye, ha a munkaviszonyok megkívánják, a jobbágy költözését megtiltó határozatokat hozni. A Bocskay-felkelés egyik vívmányaiként az 1608. évi koronázás utáni törvény elismerte, hogy a megyének van joga e kérdésben jogszabályt alkotnia, amivel a jobbágyok ügye kiszorult az országgyűlések tárgyalásainak köréből és ezzel a királyi hatalom ellenőrzése is hosszú időre megszűnt a földesúr-jobbágy viszony felett. Ettől fogva a jobbágy teljesen ki volt szolgáltatva földesura, illetőleg gazdatisztje önkényének és különösen a nagybirtokon robotszolgáltatási kötelezettsége, de pénzübeli tartozása is a törvényben előírt három-négyszeresére is emelkedett.

1715-ben az állandó hadsereg felállítása az erre a célra megszavazott adóval új, mégpedig növekvő terhet rakott a jobbágyság görnyedő vállaira. Ehhez járult még, hogy az állandó katonai beszállásolás révén is károsodott a jobbágy, mert a kincstár nem térítette meg a bekvártélyozott katona előírt módon

váló eltartásának: teljes ellenértékét; a kasszáryarendszer még nem volt ismeretes és Magyarországon a közös hadsereg igen jelentékeny része volt elszállásolva, nem utolsósorban a központi kormányzések bizalmatlansága miatt is.

Az a körülmény, hogy a paraszt viselte az állami terhek súlyát, a 18. században mindenütt feléje fordítja az állam gondoskodó figyelmét. A felvilágosult abszolutizmust a legalsó néposztály érdekeinek szolgálata emeli a korábbi idők kormányzása felé. Mária Teréziát azonban az államérek szempontjain kívül vallásos meggyőződése és az ebből fakadó humanitás érzése bírta rá az új állásfoglalásra a jobbágyosztály mellett, „Ha király akarok maradni, egyformán kell igazságot szolgáltatnom mind a iszegéinynek, mind a gazdagnak.“ „Nem akarok elkárhozni néhány mágnás és neiines miatt.“, szólnak személyes megnyilatkozásai ebben a kérdésben.

Miután 1764-ben az országgyűlésnek hiába tett a jobbágyság sorsának javítását célzó javaslatokat, a rendek megkérdezése nélkül, alapos előkészítés után, királyi hatalmából kifolyó rendeletben, az 1767. évi „urbáriumában szabályozta a földesúr és a jobbágy minden viszonylatát. Jól tudta, hogy különösen a nagybirtokosok, de a megyei hatóságok részéről is ellenállással fog találkozni, lázért minden egyes megyébe meghitt emberei sorából királyi biztosokat küldött ki, akik szükség esetében katonai karhatalom igénybevételevel hajthatták végre a királynő akaratát. A királyi biztos ellenőrzése mellett bizottságok mentek faluról falura és állapították meg a jobbágytelek, azaz a minden egyes paraszt

használta szántó és rét nagyságát a határ termékenységének, a népsűrűségnek és egyéb körülményeknek a figyelembevételével. Erről jegyzőkönyvet vettek föl, valamint azokról az egyéb gazdasági előnyökről, amelyekben a földesúr a jobbágyot telke arányában részesíteni tartozott: közlegelő-használat, épület-, szerszám- és tüzelőfaszolgáltatás, nádlás, borkimérés joga az év bizonyos szakában stb. A terhek maximumát is, amelyet a jobbágy viselni tartozott földesurával szemben, az úrbéri rendelet pontosan megállapította; ezek nem sokban tértek el az 1514. évben meghatározottaktól.

Az úrbéri rendeletnek az volt a jelentősége, hogy a királyi hatalom teljes erejével biztosította a jobbágyot a 'gyakori túlkövetelések ellen. Eddig a jobbágy panaszai az úriszékitől a megyéhez s innen legföljebb még a felsőbb bírósághoz, a királyi táblához kerültek; azokban tehát elsőfokon a földesúr, vagyis az érdekelt fél, a továbbiakban pedig a földesúr rendtársai döntöttek. Eziután azonban a községek úrbéri pereit a királyi közigazgatás szervein, a helytartótanácon és a kancellárián át az uralkodó elé kerültek, aki maga döntött államtanácsának meghallgatása után. Hogy ez mit jelentett, arról fogalmat alkothatunk magunknak, ha ismerjük a királynő befolyásos tanácsosainak általános véleményét a (magyar jobbágyviszonyokról: „A parasztot Magyarországon sokkal keményebben) elnyomja ura, mint az örökös tartományokban“. Nemcsak egész községek, hanem egyes jobbágyok is érezték ez időtől kezdve a királynő védő kezét, aki gyakran személyes sürgetéssel intéztette el a jogtalan követelések és igaz-

ságtalanságok ügyében hozzáérkező panaszokat.

A magyar parasztság sohasem érezte eddig királyának oltalmát és gyermeki bizalommal fordult kéréseivel még kisebb »dolgozokban is, mint mesebeli tündérhez, Mária Teréziához, akitől csak jót várhat. Hihetetlen gyorsasággal, mingyárt az 1764. évi országgyűlés után elterjedt a parasztságban az a tudat, hogy az uralkodó, aki sokkal hatalmasabb bármelyik földesúrnál, az ő oldalán áll. A parasztok küldöttségei vagy megbízott ügynökei jártak Bécsbe már az úrbéri rendelet kiadása előtt az udvarhoz intézett kérvényekkel és a Dunántúlon, a király védelmében bízva, lázongások is törtek ki, amelyeket katonai erővel kellett elnyomni.

Mária Terézia intézkedéseivel a dinasztia megtalálta az utat a jogokból kizárt tömegek szívéhez és a magyarországi parasztság Öntudatraébredése azzal kezdődik, hogy érzi nemes uraival saemben a trón pártfogását.

UGYANAZON az országgyűlésien, amelyen a jobbágyok érdekében hozandó intézkedéseket elvetették, utasították vissza, de még erélyesebben, a nemesi adómentesség megszüntetését, amit pedig az abszolutizmus mindenütt elért és ami a modern állami fejlődés egyik alapfeltétele volt. Mária Teréziát, aki az örökös tartományokban ezt a rendi kiváltságot megszüntette, a monarchia növekvő pénzügyi terhei kényszerítették arra, hogy Magyarországon is mindent megtegyen a nemesség megadóztatása érdekében. A hétéves háború, amelyet a királynő Szilézia visszaszerzése érdekében viselt, 260 millió forint

rendkívüli költséget okozott és ehhez Magyarország csak 7%-kal járult hozzá. Az 17644 országgyűlésen a rendek hallani sem akartak arról, hogy legfontosabb kiváltságukról lemondjanak és adóemelésistel megint csak a jobbágyság terhei súlyosbodtak, amelyre még az újonnan felállított nemesi testőrség költségeit is háritották.

A nemesség magatartása a királynőt nagyon elkedvetlenítette, aminek az volt a következése, hogy országgyűlést többé nem hívott össze, hanem mindenben teljesen önhatalmúlag járt el, a megüresedett nádori széket nem töltötte be többé, hanem vejét, legkedveltebb leánya, Mária Krisztina férjét, Albrecht szász-tesebeni herceget helytartónak nevezte ki Pozsonyba. A; magyar rendek iránti személyes jóindulatát sem állította többé a bécsi kormányzások évtizedek óta megismétlődő törekvéseivel szembe, amelyek Magyarország gazdasági fejlődését csupán az örökös tartományok érdekei szempontjából akarták irányítani.

A bécsi központi hatóságok a Habsburg-monarchia újjászervezése óta állandóan ahhoz a meggondoláshoz szabták gazdasági politikájukat, amely az állami kormányzásnak a 38. század óta legfontosabb ága és az állami önállóságnak legfontosabb eszköze volt, hogy az örökös tartományok a monarchia pénzügyi terheinek túlnyomó részét viselik, míg Magyarországon éppen az az osztály, amely a terheket legkönnyebben viselhette volna, semmivel sem járul az államgépezet fenntartásához. A rendek jóvá nem tehető hibát követtek el e kérdésben tanúsított viselkedésükkel, mert megadták az alapot arra a gazdasági el-

nyomásra, amely Magyarország fejlődését a következő emberöltők alatt olyan károsan hátráltatta. Bécsben mindig a nemesség adómentességére mutattak és nem kutatták, hogy Magyarország ettől eltekintve, nem visel-e annyi terhet, amennyi teljesítőfőciéességének megfelel. Hivatalos bécsi számadások szerint Magyarország már Mária Terézia uralkodásának utolsó harmadában 26—29%-kai, és ha hozzávesszük egy egykorú osztrák államférfiú, gróf Zinzendorff Károly, az udvari számvevőszék tanácsosának szakértő számításai szerint a katonaság részére meg nem térített természetes szolgáltatásokat, körülbelül 38%-kai járul a monarchia költségeihez, vagyis többel, mint az 1867. évi kiegyezés után. Ezt azonban a bécsi hatóságok nem látták be, hanem mindig arra utaltak, hogy mivel az örökös tartományok adóterhét a kormány állapítja meg, addig, amíg Magyarország gazdagodása nem jelenti egyszersmind azt, hogy nagyobb terheket is visel, nekik mindenáron még Magyarország kárával is az örökös tartományok jólétét kell emelniök.

A hétéves háborúban végleg elveszett Szilézia, a monarchiának kereskedelmileg és iparilag egyedül nagyfej lettségű tartománya. Ha a monarchiát nem akarták gazdaságilag idegen érdekeiknek kiszolgáltatni és a porosz, meg a szász ipar piacává tenni, határain belül új ipart kellett létesíteni. Mária Terézia uralkodásának második felében vetették meg a cseh- és morvaországi, valamint az alsó-ausztriai gyárpar alapját. A cseh feudális nagyurak és a cseh-német polgárság voltak

udvari támogatással a később virágzó csehországi gyáripar megalapítói. Ha Magyarországnak nem is voltak nagyobb városai, amelyek az iparnak elsőrendű fogyasztói, bizonyos előfeltételek, amelyek ipar létesítését lehetővé tették az örökös tartományokban: a lakosság bizonyos fokú sűrűsége és ipari előképzettsége nálunk is megvolt Felső-Magyarországon és Erdélyben. Az 1760-as években, amikor még azt hitték, hogy az udvar Magyarországon époly eszközökkel akarja az ipart előmozdítani, mint Ausztriában, keletkeztek is gyárak, többnyire arisztokraták alapításai, akik az udvar kedvében akartak járni. Ezek üzemét azonban, mivel versenyüktől féltették az osztrák ipart, sikerült vámintézkedésekkel megbénítani és a további vállalkozásoktól a kedvet elvenni.

Az ipar kifejlődésének megakadályozása csak egy része volt a bécsi kormányzések tevékenységének. Magyarországot kereskedelmiileg is az örökös tartományoktól függővé kellett tenni és a kezdődő osztrák iparnak, mint piacot biztosítani, hogy amit közvetlenül adóban nem fizetett, azt közvetett úton rója le. Hogy a magyarországi kereskedelmet az eddig látogatott külföldi piacoktól, a lipcseitől és a boroszlóitól elzárják, minden külföldi iparcikkre magas, legalább 30% vámot vetettek, majd behozatali tilalmakat adtak ki, míg az osztrák iparcikkek a magyar határnál egészen elenyésző összegű vámot fizettek, valamint azok a külföldi cikkek is, amelyek az örökös tartományok kereskedőinek közvetítésével kerültek Magyarországra. A magyar nyerstermények kivitele csak annyiban volt megengedve, amennyiben az

osztrák érdekeket nem sértette. A nyersanyagok olcsósága mindenekelőtt biztosítva volt az osztrák iparnak, gabonát pedig, hogy az osztrák mezőgazdaság az olcsóbb magyar árutól meg legyen (mentve, csak éhínség idején volt szabad az egyetlen lehetséges piacra, az örökös tartományokba kivinni.

Ez a politika, amelyet Mária Terézia uralkodása után is következetesen folytattak, okozta, hogy Magyarországon egyfelől különböző nyersanyagok és termények nagy, nem értékesíthető feleslegben, másrésztől meg a pénz roppant szűkében volt. Hiába panaszkodtak emiatt a bécsi politika ellen a magyar rendek, a kancellária és a helytartótanács, a felelet mindig a nemesi adómentességre utalt és arra, hogy a külkereskedelmi mérleg évi 2—3 milliő forinttal aktív Magyarország javára. A fizetési mérleg fogalmát, amely pedig állandóan ugyancsak rosszul ütött ki, még nem ismerték a kormányzések. Az örökös tartományok gazdasági előnyének keresése Magyarország rovására a minden újítástól irtózó bürokrácia kényelmes dogmájává vált és bizonyára többet ártott a monarchia gazdasági fejlődésének, mint amennyit az osztrák tartományoknak használt, eltekintve attól, hogy bizonyos tartományok dédelgetésével ja politikai ellenszenvet kifejlesztéséhez legnagyobb mértékben hozzájárult.

A GAZDASÁGI POLITIKÁRA, amely az örökös tartományok érdekében a földművelés és a nyersanyagtermelés emelésére gondolt, vezethető vissza a 18. századi telepítés is. Míg azonban a gazdasági politika káros hatását az ország egész lakosságának meg

kellett éreznie, addig a telepítés módja csak a magyarságot sújtotta. Míg amaz az Auszriától való függést tűzte ki célul, ez a magyarságnak saját országában támasztott ellensúlyt az udvari politika iállandó megvalósítása érdekében. Az óriási területekről, amelyek felett a kamara rendelkezett, úgyszólván teljesen kizárták a magyarságot, amit a magyar földesurak könnyen magyarázható ellenkezése is előmozdított, akik magyar jobbágyait nem engedték távozni birtokaikról. Az a nagy népesedési mozgalom, amellyel az udvar 1720—1787-ig Bácsbodrog megye lakosságát 31.000-ról 227.000-re, a Duna-Tisza-Maros közét pedig 45.000-ről 774.000-re emelte, a magyarság terjeszkedőerejének felhasználása nélkül ment végbe. A lakosság szaporodása ez idő alatt több mint 200% és az egész lakosságban a magyarság számaránya csak 39% volt. Az udvari hatóságok a rendelkezésükre álló területekre elsősorban német telepéseket hoztak, akiknek a bevándorlása az egész százzadon át tart. Anyagi jólétük gyorsan nőtt, mivel különféle, a letelepedésikor nyert kedvezményeken kívül úrbéri szolgáltatásaik is könnyebbek voltak. E korban keletkeztek Tolna, Baranya, valamint Bácsbodrog megye és a Bánság német telepei. Ez utóbbi területre mindenféle népet telepítettek, még bolgárt és lotharingiai franciát is. Minthogy a magyarság észak és kelet felől a török hódítás óta elnéptelenedett Alföldre vonult és helyét a hegyvidékről levonuló nemzetiségek foglalták el, megalakult az a széles gyűrű, amelyet nagyjából a trianoni béke választott le Magyarországtól, megtoldva jókor tisztá magyar területtel.

MÍG MÁRIA TERÉZIA a rendi alkotmány külső formáját reformjai ellenére megőrizte, addig fia, II. József (1780—1790), csaknem dogmatikusnak mondható meggyőződésében minden kíméletet félretett, hogy megvalósítsa az egységes nagy birodalmat, amelynek uralkodója, népei boldogítására, rang és nemzetiségi különbség nélkül egyformán törekszik. Tiszta racionalista alapon állva, egész birodalmát egységes állammá akarta formálni, tekintet nélkül különböző országai történeti fejlődésére. Ezt az államot pedig olyan géppé akarta tenni, amelyet csak az ő akaratai mozgasson. Ezért az volt a nézete, hogy az egyes országok s így Magyarország önállósága is jogosulatlan és felesleges, ami annyival is inkább szilárd meggyőződéssé érlelődött benne, mert a rendiségben, amely legerősebben nálunk volt még meg, az állam boldogulásának egyik legfőbb akadályát látta. Ezt a rendiséget akarta hát letörni, hogy alattvalói tömegeinek jólétét szolgálhassa.

Az a körülmény, hogy elődjeinek reformjai nem találtak számbavendhető ellenállásra, kedvezett politikájának.

Hogy a koronázási eskü és a hitlevél ne akadályozzák a rendi alkotmány ellen intézendő támadásaiban, nem koronáztatta meg magát és nem hívott össze országgyűlést. Miként egyéb országainak uralkodási jelvényeit, úgy Szent István koronáját is, mint csupán múzeumi tárgyat, Bécsbe szállíttatta. Nem egy reformjai közül, amelyeket rendesen ő maga tervezett és amelyekre vonatkozó anyagot gyakori utazásai közben szerzett tapasztalataiból vette, népszerű volt, így a türelmi

rendelet (1781), amely a protestánsoknak és a görög nemegyesülteknek egyenjogúságot biztosított a katolikusokkal szemben és a „kalapos király“ iránt ezeket a felekezeteket hátlára kötelezte. A protestánsoknak iszabad volt ezután bárból templomot építeni, papot és tanítót tartani; hivatalt is viselhettek, mert nem voltaik többé vallásuknak ellentmondó esküre 'kötelezhetők. Az ' államhatalom az ő idejétől kezdve közömbössé válik a katolikus egyházzal szemben, s annak intézményeit tisztán az állami hasznosság szempontjából tekinti. „Főkegyúri jogánál“ fogva, amely fogalomnak a kiépítését már Mária Terézia idejében megkezdték a felvilágosodás elveit követő miniszteriek és tanácsosok, beleavatkozott az egyház legaprólékosabb belügyeibe is; a szerzetesrendelet csaknem 1 kivétel nélkül megszüntette. A róla jozefinizmusnak nevezett felfogás, amelyet a bécsi kormánykörök utána is m'ég két emberöltőn át vallottak, az egyházat elsősorban az államérdekek kiszolgálójának és a pápa megkérdezése nélkül, teljesen a köztisztviselők módjára kinevezett főpásztorokat és a papokat is az állam hivatalnokainak tartotta.

Az egész lakosság egyenlőségének útját egyengetni voltak hivatva azok az intézkedések, amelyeket a jobbágyság érdekében tett: hatékonyan biztosította nekik a szabad költözködés jogát, a jobbágy fiának szabad Ipályaválasztását (1785) és (megszabadította őket a nyomasztó személyes szolgálattól a földesúrral szemben. Az államosított közigazgatás volt hivatva a jobbágyok érdekeit az eddiginél nagyobb védelemben részesíteni. Ezek a rendszabályok egyre erősbödő szálakkal füz-

ték a „szegénységet“ a trónhoz.

II. József szándékait félremagyarázó oláh paraszttömegek, amelyeket a fejedelemségek-ből csoportostul bejövő, a műveltség legalacsonyabb fokán álló bevándorlók növeltek, Hóra és Klosika vezetése alatt irtózatossá kegyetlenséggel támadtak magyar földesuraikra (1784) és mozgalmuk csak nehezen volt leverhető, minthogy a katonaság a császár akarata ezert hosszabb ideig kíméletet tanúsított velük szemben.

Reformpolitikájának főcélja a földtulajdon általános megadóztatása volt a iiziokrata tanok érteimélben, amelyek szerint az egész államháztartás csak ezen épülhet fel. A nemesi adómentességnek a felvilágosodás eszméi szerint berendezett államban nem lehetett helye. Mivel József jól tudta, hogy a nemesség leghevesebb ellenállására számíthat tervei ke-resztülvitelében, a rendi alkotmány főszervét, a vármegyét támadta meg. Megszüntette a megyék önkormányzatát, a tisztviselőket ő nevezte (ki és Magyarországot, valamint Erdélyt nagyobb közigazgatási körzetekbe osztotta, amelyek vezetői voltak hivatva a császár rendeleteinek végrehajtására felügyelni. Az a körülmény ugyan, hogy az állások tálnyomó részére jó magyar embereket kapott, bizonyította, hogy sokan belátták a közigazgatási reform, a modern állami berendezkedésnek meg nem felelő rendi alkotmány megváltoztatásának szükségét. A rendek nagy tömegében azoinban az önkényes intézkedések, az alkotmány teljes felfüggesztése, a legnagyobb ellenszenvet keltette fel az uralkodó ellen. A nemzeti szenvedélyeket leginkább a németgyűlölet fokozásával korbácsolta fel, ami-

kor a németet tette hivatalos nyelvvé a hatóságoknál. (1784.) A nemesség, amely a nyilvános gyűléseken és hivatalos ügyekben, de a magánéletben is többnyire latinul beszélt, most József erőszakos rendeletei folytán ébredt a nemzeti nyelv fontosságának tudatára. Az elégedetlenség tetőpontra hágott, amikor a császár a rendek legjobban féltett kiváltságát, az adómentességet akarta megtámadni és az adózás előkészítésére az ország kataszteri felmérését rendelte el.

A külpolitikai viszonyok változása csakhamar jó alkalmat adott a rendek ellenséges hangulatának megnyilvánulására. József II. Katalin cárnő szövetségében hadat üzent Törökországnak, hogy a Balkánon hódíthasson. A rossz hadvezetés miatt azonban mingyart a háború kezdetén (1788) vereséget szenvedett. Hogy a hadjáratot folytathassa és a sereget élelmezhesse, egybehívatta a megyegyűléseket, amelyek azonban az országgyűlés összehívását követelték!, mint amely egyedül van hivatva adót és újoncokat megszavazni. Voltak, akik külföldön, József ellenségeinél, II. Frigyes Vilmos porosz királynál kerestek támogatást felkelés (esetére. Mások pedig a weimári herceget^, Károly Ágostot akarták a magyar trónra ültetni, de a rendek túlnyomó része meg lett volna az alkotmány helyreállításával elégedve. Józsefet veszedelmes helyzete ikényszerítette is erre. Az uralma alatt álló Belgiumban nyílt felkelés tört ki, Magyarországon mieg kitörőben volt, amikor a porosz király háborúval fenyegetett. A testi- leg és lelkiileg megtört uralkodó kénytelen volt halálos ágyán rendelkezései túlnyomó részét visszavonni. Mielőtt azonban ígérete szerint

az országgyűlést egybehívhatta és magát megkoronáztathatta volna, meghalt (1790).

JÓZSEFNEK A RENDELETEI előmozdították az új eszmék meghonosodását Magyarországn, amelyek már Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében kezdtek terjedni. A magyar urak és a nemesség, főleg a nemesi testőrség tagjai Bécsben ismerkedtek meg a francia fölvilágosodás irodalmi termékeivel; Voltaire és az enciklopédisták a bécsi előkelő' körökben már Mária Terézia idejében divatban voltak. A nemesi ifjúság a Teresianumbán ismerkedett meg a francia kultúrával, amely intézetet a királynő birodalma összes országaiban egységes szellemű vezető nemesi réteg nevelésére alapította. A magyar főúri ifjak Bécsből hazatérve, (kastélyaikban jobbra francia munkákból gazdag könyvtárakat gyűjtöttek össze és a francia felvilágosodás irodalmának új termékeit állandóan beszerezték; ilymódon az új eszméknek számos tűzhelye keletkezett Magyarországon és a Bécsben tanult urak társas érintkezésben is térjesítették azokat. Rousseau, Voltaire, Helvetius és a racionalista német filozófusok munkáit magyarra fordították, és így az új szellem a magyar nemzeti műveltség fejlődésére is befolyással bírt.

Az országgyűlés elkeseredett hangulatban nyílt meg. Sok megye utasítása szerint a császár uralkodása a dinasztia nőága örökösödésének folytonosságát megszakította. A nemesség, amelynek vezetői szabdkörművespáholyok tagjai voltak, a francia racionalista írók hatása alatt akiknek az elveit a maguk módja szerint magyarázták, meg

akarta szerezni a szabadságot és az új jogokat, de anélkül, hogy a jobbágyokat részesítse azokban. Szemében a nemzet még mindig csak „Werbőczi népe“, a nemesség volt. Választókirályságot akart, amelyben az uralkodó hatalmát alkotmány korlátozza a porosz király garanciája mellett.

II. Lipótnak, József öccsének (1790—92) helyzetét a törökkel kötött béke és a francia forradalom; folytán megváltozott politikai helyzet a rendi kívánságokkal szemben lényegesen megerősítette. A túlságosan követelődző nemességgel szemben a király titokban a városi polgárságot és a dinasztiaival tartó parasztságot tüzelte fel, s így a nemesség követelései mögött hiányoztak a francia forradalom átütőerejű tömegei. II. Lipót anyja és bátyja parasztot pártfogó politikájának élvezte a gyümölcseit. A parasztság hajlandó volt a dinasztia támogatására sietni. Parasztküldöttség mentő fel Bécsbe, ahová az utat Mária Terézia óta jól ismerték és félre nem érthető módon kifejezést adtak az udvarnál a nemességgel szemben táplált érzelmeiknek. Lipót egy ideig gondolt is arra, hogy a „láncoskutyát“ szabadon ereszti és parasztforradalommal fékezi meg a nemességet, de aztután mégis belátta egyik tanácsosa rábeszélésére, hogy nem volna okos dolog a parasztforradalmat megengedni, mert kérdés, hogy úrrá tud-e lenni fölötte. A Hóra-Kloska-lázadás borzalmi még friss emlékezetben voltak.⁶ A nemesség maga is számolt az első felbuzdulás után a tényleges erővel és elismerte Lipótot örökös királynak. A rendeknek meg kellett elégedniök: az alkotmány; helyreállításával törvények útján,

minden újabb biztosíték nélkül. Külön törvény kötelezte az uralkodót, hogy la trónralépés után félesztendőn belül megkoronáztassa magát. Egy törvénycikk meg ünnepélyesen kijelentette, hogy Magyarország melléktartományaival együtt szabad és független ország, amelyet a törvényesen megkoronázott örökös király az ország saját törvényei és szokásai szerint köteles kormányozni. Csak az országgyűlés hatalmazhatja föl a királyt katona- és adószedésre.

Mindez ugyan a rendi alkotmány visszaállítását jelentette, de éppen semmit sem volt képes változtatni a régi évszázados állapoton; a rendek továbbra is élvezték kiváltságaikat, de az ország függése a bécsi központi hatóságoktól és az uralkodó túlsúlya az alkotmányos életben változatlanul megmaradt; a nemzet nagy tömegei továbbra is ki voltak zárva a politikai jogokból, a társadalom feudális szervezetében semmi sem változott. Az egész felbuzdulásnak II. József erőszakos reformjaival szemben csak a magyar nyelv és ezzel kapcsolatban az irodalom látta hasznát. Divatba jött a magyar szó, a rendek az országgyűlésen is kezdtek magyarul tárgyalni és kimondták, hogy a magyar nyelvet valamennyi közép- és felsőiskolában tanítani kell.

A RENDEK TÚLNYOMÓ RÉSZE József reformjainak hatása alatt belátta, hogy nem elég az alkotmánynak az erőszakos döntések folytán megingott épületét egy-két törvény szükségpillérével alátámasztani, hanem azt tervszerűen át kell építeni, fölhasználva, ami a régi házban jó és erős. Az országgyűlés

bizottságokat küldött ki a rendek felfogásának megfelelő reformmunkálatok kidolgozására, amelyekben a kor társadalmának minden kiválósága képviselve volt. Ezek hosszas, fáradságos munkával elő is készítették azokat a törvényjavaslatokat, amelyek hivatva voltaik a nemizietet anyagi és szellemi életének minden ágában a régi, a meglévő alapján a megváltozott viszonyoknak és gondolkozásnak megfelelően újítani.

A FRANCIA FORRADALOM véresen izzó napja azonban csakhamar elperzselte a konzervatív reformtörekvések gyenge palántáját. A magyar „jakobinus“ összeesküvés pedig a kegyelemdőfést adta meg nekik. A forradalom véres eseményeinek hatása alatt Ferenc (1792—1835) és fiatal öccse, Sándor Lipót nádor, aki a (magyar ügyekben 1795 nyarán bekövetkezett haláláig a legfőbb tanácsadó szerepét töltötte be, megrémültek attól a komolynak alig nevezhető „összeesküvéstől“, amelyet egy teljesen demoralizált jellemű, volt ferences barát, a kalandor természetű Martinovics Ignác szervezett meg. Martinovics II. Lipótnak és az alatta megszervezett titkos rendőrségnek fizetett kémje volt, akit feladásaiban anyagi érdekek vezettek. Amikor állását elvesztette Lipót halála után, forradalmi propagandába kezdett és egy társaság megszervezésébe, amelynek még nyolcvan tagja sem volt, amikor leleplezték és ezek is túlnyomórésztben csak egy forradalmi katé lemásolásával vettek részt a mozgalomban. A hazudozó, fantaszta Martinovics elhitette a lépremenőkkel, hogy ő a konvent és Robespierre megbízottja és így a francia

külföldi forradalmi propaganda szerve. Ferenc öccse tanácsára példát akart statuálni a mozgalom gyökeres kiirtásával, amellyel egyidősen Bécsben is lelepleztek a magyarral vonatkozásokban álló kisebbségű összeesküvést. Martinovicsnak semmit sem használtak árulkodásai, amelyekkel minden felvilágosultabb, előkelő magyart be akart feketíteni az udvarnál, mint a mozgaloun részesét, sem földöncsúszó meghunyászkodással tett ajánkozásai. Törvényes eljárás után a budai Vérmezőn verpadra került mind ő, mind segítőtársa, Laczkovich János és a társaság „igazgatói”: a fiatal Szentmar jay Ferenc, gróf Sigray Jakab és a nagyműveltségű Hajnóczy József; utóbb imég két halálos ítéletet hajtottak végre; a többi résztvevő, köztük Kazinczy Ferenc, többévi várfogsággal fizetett hiszékenységéért.

AZ UDVART és környezetét, a legfőbb bécsi kormányzószékeket, a franciaországi rémségek, a magyar és a bécsi „összeesküvés” minden reform esküdt ellenségévé tették. Ugyanaz a Ferenc, aki uralkodása első éveiben atyjának, II. Lipótnak és nagybátyjának, Józsefnek szellemében kész lett volna a mérsékelt reformokhoz segítőkezett nyújtani, most még a reform gondolatától is irtózott.

Az összeesküvés okozta ijedtségben igen nagy hatást tett a nádor terjedelmes memoranduma a királyra, erre az igen szerény szellemi és testi tehetségekkel megáldott, fiatakorában is lendület, sőt önálló gondolatok nélküli öreges filiszterre, aki nagyszámú és nehezen kormányozható népeit álszines patriarchális atyáskodással kezelte. A nádor írása

összefoglaló jelentés volt Magyarország hangulatáról és ezzel kapcsolatban hosszú időre szóló program, amely az abszolutizmust jelölte meg a kormányzás egyedül üdvös módjának, a fennálló rendi és társadalmi viszonyok érintetlenül hagyása mellett. Ferenc ezt a programot egészen magáévá tette és az önállóan gondolkozni nem tudók teljes macacsságával ragaszkodott hozzá. Ekkor kezdődik Bécs szövetsége az idejétmúlt rendi alkotmánnyal; az uralkodó és minisztered ez időtől fogva rokonszenvvvel tekintenek a rendi közjogra, amely egyfelől a nemességnek kiváltságai élvezetét biztosítja, másfelől azonban lehetővé teszi a legridegebb abszolutizmus és kabineti kormányzás alkalmazását. Ferenc ajkáról ilyen nyilatkozatok hangzanak el a magyar rendekhez: „Az¹ egész világ megbolondult és elhagyva régi törvényeit, elképzelt alkotmányokat hajszol. Ti azonban tartásotok meg az őseitektől öröklöttet és szeressétek azt és én is szeretni fogom, megtartom és utódaimra hagyom.“

Ez az elavult felfogású, de modern eszközökkel, politikai rendőrséggel (és kémszisztervezettel dolgozó abszolutizmus került az összeköttetést a parasztság tömegeivel. Mária Terézia és József jobb ágy támogató politikája Ferenc alatt aggályosnak látszott; a nádor szerint eddigi jogaikban meg kell ugyan védeni a jobbágyokat, de nem isztabad „nekik a mostani körülmények között többet megengedni, mint amennyi megilleti őket“. A föld népe és urai közt fennálló viszonyok és kötelékek „a mindkétoldali boldogság alapja“. Különösen azt a nézetét hangsúlyozta a nádor, hogy „a föld népe javára általános köny-

nyítésekét vagy új intézkedéseket nem szabad behozni“. A Bécsbe, a trónhoz vezető út, amelyet a magyar parasztság! Mária Terézia gondoskodása folytán megismert és fiai idejében is nem egyszer járt, unokájának hosszú uralma alatt véglegesen feledésbe ment. Dinasztikus szempontból ez volt Ferenc politikájának legsúlyosabb következménye.

A RENDEK a minden privilégium elsöprő nagy forradalom benyomásai alatt a francia háborúk csaknem egy emberöltőt betöltő küzdelmeiben lojálisan teljesítették a pragmatica sanctióban vállalt kötelezettséget; a háború alatt sűrű egymásutánban tartott országgyűlések mindig megszavazták a hadsereg kért kiegészítését és annak ellátására az egyre emelkedő adót, persze a jobbágyok terhére. A magyar katona ihalalmegvető bátorsága, számos magyar tiszt hőstettei megint ismertté tették Európában a magyar nevet. A nemesi felkelést is több ízben fegyverbe szólították, de sem felszerelése, sem harckészsége nem volt olyan, hogy Napoleon kipróbált katonáival szívesen komolyan számbajöhetett volna. Az egyetlen megütközés, 1809-ben, Győr mellett, a rosszi vezetés miatt is, futással végződött. A dinasztától való elszakadásra most, hogy a rendi közjog legbiztosabb támasza az uralkodó volt, senki sem gondolt. Hiába próbálta ^ Napoleon 1809-ben Schönbrunnból kiáltványban arra bírni a nemzetet, hogy szerezze vissza függetlenségét és válasszon magának nemzeti királyt; ennek nem volt hatása. Bécsben aztán azt hitték az uralkodó magyarellenes tanácsadói, hogy az ország boldogságára elegendő, ha alkotmányos önálló-

ságát papiroson biztosítják.

Mikor Napoleon a rajnai szövetség alapításával Ferencet a római-német császári cím letételére kényszerítette s ez kárpótlásul fölvette Ausztria örökös császáranak címét (1806), a rendek aggályaira az új császár kiáltványban biztosította a magyarokat, hogy az ország alkotmányát meg fogja ezután is tartani. Ez a biztosíték nem akadályozta azonban meg a bécsi hatóságokat abban, hogy a régi kormányzati rendszert, amely csak az összmonarchia érdekeit tartotta szem előtt, ne csak fenntartsa, hanem tovább is fejlessze.

MÁRIA TERÉZIA és József gazdasági politikáját utódaik is folytatták és az emiatt emelt panaszokat állandóan elutasítottak, ami természetes, hiszen a nemesi adómentesség miatt Magyarország hozzájárulása a Habsburgok uralta monarchia közös terheihez arányszámban egyre jobban csökkent; Ausztriában ekkor már az egyenes és fogyasztási adók egész rendszere terhelte a lakosságot. A vereséggel járó sok háború azonban az anyagi áldozatok eddig ismeretlen fajtájával, az inflációval terhelte meg a nemesi osztályt is, amely adózásnak igazságtalanságáról a jelenkor nemzedékét nem kell felvilágosítani. A háborúk következtében az „összállam“ fedezetiem adóssága, amelynek pénzügyi szervezete a magyar államét régóta magába olvasztotta, rohamosan nőtt és ezzel együtt a forgalomban levő papírpénz tömege is. 1790-ben 28 millió, 1800-ban 200 millió és 1811 márciusában 1 milliárd és 60 millió forint bankó volt forgalomban, aminek következtében az ércpénz ázsioja rohamosan emelkedett. Míg

az 1790-es évek elején az árfolyam 100, tehát a paritás körül mozgott, 1800-ban 115-re, 1809-ben 315-re és 1811-ben már 833-ra emelkedett, aminek a gazdasági életet szétzüllesztő következményeit mindnyájan ismerjük. Császári pátens 1811-ben a deflációt olymódon hajtotta végre, hogy a bankó értékét egyötödére szállította le, a magánadósságok értékét pedig tizenkét évre visszamenőleg a mindenkori árfolyamnak megfelelően állapította meg. Az intézkedések jóváhagyására összehívott országgyűlés tiltakozása a tényeken már nem változtatható, a rendek megtagadták, mint eddig is mindig, az államadósságok egy részének átvételét és így formailag megakadályozták ugyan azt, hogy Ausztriával közös pénzügy keletkezzék, tényleg azonban a magyar bevételek továbbra is minden ellenőrzés nélkül az osztrák pénzügyminisztérium rendelkezésére álltak. A rendi alkotmány ilyen új gazdasági problémákkal széniben tehetetlen volt. Mikor 1812-ben újból kiütött a háború, a bankóprés megint működésbe lépett és midőn 1817-ben újból 529 millió volt forgalomban, újabb devalváció következett be és a bankót névértékének 40%-ára csökkentették le, vagyis az érték $\frac{3}{4}$ -e megint elveszett.

A bécsi kongresszus (1814—1815) után európaszerte beköszöntött reakció rendszerébe a magyar alkotmány mint (az újítások megakadályozója természetesen beleillett. Cenzúra és rendőrség nálunk is uralkodtak. Az ország politikai fejlődése úgyszólván megkövesedett, a gazdasági nyomor a vámpolitika és a rossz (közlekedési viszonyok folytán egyre nőtt; a centralizáló abszolutizmus zavartalan diadalát ünnepelte.

A magyarság kulturális és társadalmi fejlődésben a 19. század elején messze elmaradt a nyugati népek mögött. A török bódítás okozta visszavetést csak a dinasztia és a nemzet vállvetett munkájával lehetett volna javítani. Jelentősebb reformok azonban gazdasági és társadalmi téren, mint láttuk, a 18. század folyamán) nem jöhettek létre, akár a nemesség önző magatartásának, akár az örökös tartományokkal való kapcsolatunknak tulajdonítsuk ezt. Míg nyugaton a kapitalizmus fejlődésével járó ipari és kereskedelmi fellendülés az élet kellemesebb formáit teremtette meg és a hűbéri társadalmat átalakította, ami a politikai változást is magával hozta, addig Magyarországon az élet nem polgárosult, a kulturális igények nem emelkedtek, a társadalom semmiben sem különbözött a középkortól, a sértetlenül fenntartott rendi alkotmány politikai változást eleve is kizárt. Közvetlen szomszédunk, a természeti adományokban sokkal szegényebb Ausztria éppen a dinasztia kedvező politikája folytán is jóval megelőzött bennünket. Míg a 18. század elején a Habsburgok dunamenti monarchiája egészében feudális szervezetű volt, addig száz év múlva a magyar és az osztrák rész már lényegesen eltértek egymástól, mint azt az egykorú, nagyműveltségű nemzetgazda, Berzevitz Gergely szavai legjobban jellemzik: „Az örökös tartományok népessége az állítólagos terméketlenség ellenére is Magyarországot több mint kétszeresen felülmúlja. Iparunk és kereskedelmünk helyzete a magyaréval össze sem hasonlítható. Az osztrák parasztok jobb viszonyok közt, kényelmesebben és kellemesebben élnek, mint Magyarorszá-

gon a köznemesek. Hallottuk-e valaha, bogy Ausztria lakói (nyomorban elpusztulnak, ében balnak, mint ez Magyarországon megtörté-
 nik? Hasonlítsuk össze a városokat, falvakat, tanyákat, lakóhelyeket, az életmódot, nem azt fogjuk-e tapasztalni, hogy mindezek az osztrák tartományokban sokkal fényesebbek! Míg mi a termények bőségében szegénységgel küszködünk és a nagy pénzhányban .a szerzett garast gondosan iparkodunk elrejténi er-
 szényünkben, hogy nemsokára a rideg szük-
 ség kicsalja onnan, az osztrákok bőségben, minket felsőbbségük büszke tudatában meg-
 vetve, vagyonban, gazdagságban, pénzben dőzsölnek.“

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF REFORMPROGRAMJA

Eljuthat-e a magyarság saját erejéből a fejlődésnek arra a fokára, amelyen a nyugati civilizált népek állottak, legyőzve az útjába szándékosan gördített akadályokat és legyőzve önmagát, ez volt az a kérdés, amely a 19. század első felében a magyar hazafiak gondolkozását foglalkoztatta. De mily kevesen voltak még a bécsi kongresszust követő időkben tudatában a nemzet feladatának! Az országgyűlési bizottságok munkája már többé nem volt program. Hogyan menjen hát végbe az átalakulást Hogy ez a kérdés a magyarság érdeklődésének középpontjába került, hogy a műveltebbek az ország elmaradottságának tudatára ébredtek és hogy a reformok módjáról közvélemény alakulhatott ki, ez

Széchenyi István gróf érdeme. A rendi Magyarország, amely a nemesi kiváltságok élvezetében szabadnak és boldognak érezte magát, fel kellett rázni abból a hangulatból, amely az „Extra Hungariam non est vita“ nézetén alapult. A főnemesség amely nemzedékeken keresztül az udvar körében élt, magyarságát levetette és a nemzeti nyelvet is már csak tökéletlenül bírta, nem lehetett az átalakulás tényezője. Polgárság, mint már láttuk, nem volt, a csekélyszámú városi német és rác lakosság a nemzeti életbe nem kapcsolódott bele. A jobbágy, mint mindenütt, nálunk is még a dolgozó, öntudatlan és a műveltség alacsony fokán álló tömeg, amely hálásan fogadta ugyan sorsának enyhítését az uralkodótól, de magára hagyva, műveletlenségében nem volt ereje politikai célok kitűzésére és elérésére.

Maradt tehát a középbirtokos nemesség, amelynek a nemzetiséget érintő kérdések iránt fogékonysága és politikai iskolázottsága volt. Az utóbbit a megyei életben szerezte meg magának. A nemzeti érzést a germanizáló kísérletek és az újjáéledő irodalom tette benne tudatossá, amely előbb a nyelv kiművelésével kezdte, utóbb a romantikusok, főleg a két Kisfaludy és Vörösmarty működésével műveltebb olvasóközönséget teremtett, amelynek érdeklődéséhez az államférfiú is fordulhatott. Hogy Széchenyi az irodalmi mozgalomnak a nemzetiség kifejlesztése körüli fontosságát mennyire értékelte, mutatja első nyilvános fellépése, amellyel az 1825-i országgyűlésen, amikor a magyar nyelv és irodalom fejlesztésére hivatott Akadémiának terve anyagi eszközök hiányában már megghiúsulóban volt,

jóságainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel e célra és követőkre találván áldozatkészségében, annak alapját vetette meg.

Széchenyi fellépésének és működésének indítóoka és mindenkinél nagyobb hatásának magyarázója izzó faj szeretete, magyarsága. Célja a magyarság megmentése, amelyet már a pusztulás szélén látott, vagy mint ő mondja: „az emberiségnek egy nemzetet^ megtartani, annak sajátságait megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni..., a világot egy új nemzettel meggazdagítani.“ A fõszempont nála nem a politikai reform, ez csak eszköz, hanem a nemzetiség. Ez alatt ő nem a nyelvi különbséget érti, hanem az el nem sajátítható, át neim vihető lelki összetételt, az erkölcsi felfogást, az egész érzelmi és értelmi életet. A magyart magyarosítani akarta, hibáinak hangoztatásával azokat tudatába juttatni, a közügyekben az érzelmi momentumok helyett az értelmet uralomra segíteni, a nemzet politikai és kulturális felfogását átalakítani. Széchenyi a nemzeti regenerációt nem alkotmányos, politikai téren akarta kezdeni, hanem a gazdaság, az anyagi műveltség terén, abban a meggyõződésben, hogy a nemzet értelmiségi és gazdasági viszonyainak változása a társadalmi és közjogi változást is magával fogja hozni.

Eszméi terjesztésére, közvélemény megalkotására a reformok érdekében élénk irodalmi működést fejtett ki, amelynek elsõrendû termékei államférfiúi felfogásának összefoglalói, a *Hitel* (1830), *Világ* (1831) és a *Stadium* (1833) voltak. A magyarság anyagi visszamaradottságában nézete szerint nem a kormány, hanem maga a nemzet bûnös,

főleg a kiváltságos osztály tehetetlensége. Magyarországon sem a földnek, sem a tőkének, sem a munkának nincs meg az az értéke, mint a fejlettebb műveltségű nyugati államokban. A földbirtokos sokkal szegényebb, mint másutt, beruházásokra nincs pénze, mert hitelét lehetetlenné teszik a feudális korból származó intézmények: a robot, a tized, a fiskalitás és az ősiség. Ezek miatt nem rendelkezhetik szabadon birtokai fölött.

A két utóbbi volt Magyarország gazdasági fejlődésének legfőbb akadályozója. A magyar jog csak abban a birtokban ismerte a tulajdonos szabad rendelkezési jogát, amelyet maga szerzett, míg a nemesi ingatlan túlnyomó résziével, az örökölt „ősi“ birtokkal a tulajdonos csak fiainak, illetőleg rokonainak beleegyezésével rendelkezhetett, köthetett rólok eladási szerződést, vagy terhelhette meg hitellel. A törvény a legmesszebbmenő módon védte a leendő örökösök jogait, akiknek módot nyújtott évszázadok múlva is az ingatlan visszaperlésére. A birtok jognak ez a rendszere és az öröklés már ismertetett rendje, az „ősiség“, az egykorú osztatlan családi birtoklásának volt la következménye és a legtöbb jogrendszer ősi formájában fellelhető, de nálunk annál a hatáznál fogva, amelyet a Hármaskönyv gyakorolt, a legújabb időkig fennmaradt és megakadályozta a modern gazdasági és hitelélet kifejlődését. A tulajdonos szabad rendelkezéseit az ősiségen kívül a fiskalitás, a koronának az a joga is korlátozta, hogy a birtokot a család kihalása esetében ő örökli. Könnyű belátni, hogy mindez a földbirtok értékét nagyon leszállította és a földhitelt lehetetlenné tette. A magyar földbirtok-

kosnak nem volt hitelképes tulajdona, amint Széchenyi mondja: „Az Enyimnek és Saját-nak ideája az, hogy azzal minden lehető-t tehessek; de jószágimmal nem tehetek min-dent, arait akarok s így nincs Enyim, t. i. nincs sajátom s én azon nagy becsületért, hogy a szent koronának tagja, vagy Szent István köpenyegjének egy darabja vagyok, ami de facto se physice, se moraliter nem igaz, tulajdonos viszont nem vagyok, hanem csak haszonélő ... S ez ... a közszegénységnek egy fő oka.“⁷ Az, aki birtokot vásárolt, avagy hitelezés révén zálogba vett, sohasem lehetett biztos abban, hogy minő ürügy alatt keveredik az igazságszolgáltatás bonyolult és ne-hézkes menete miatt évtizedekig tartó perbe.

A mezőgazdaságnak nagy hátrányára volt Széchenyi szerint a kereskedelem hiánya, aminek oka a szerencsétlen földrajzi fekvés és a pénzhiány mellett a forgalmi viszonyok borzasztó állapota, a rossz vámrendszer, de legfőképpen: az a körülmény volt, hogy a magyar termelésnek a belföldön sem; volt piaca.

Széchenyi megjelölte azokat az eszközöket is, amelyekkel a javulás elérhető. Először is minden téren szakismereteik szükségesek, azután a társadalmi erők összefogása, az igazságszol-gáltatás megjavítása, főleg kereskedelmi és váltótörvényszékek felállításával és végül jó törvényhozás és kormányzás, vagyis az alkot-mány időszerű megváltoztatása, ennek ke-retében a nemesi adómentesség megszünte-tése. Szilárd meggyőződése, hogy a magyar-ságot elpusztítani nem lehet, hogy annak szép jövője van és Hitelét így fejezi be:

„A Múlt elesett hatalmunkból, a jövődönnek

urai vagyunk. Ne bajlódjunk ezért hiábavaló reminiscenciákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják, Magyarország — volt —, én azt szeretem hinni: lesz!“

Széchenyi irodalmi működésének oly nagy hatása volt, aminő magyarul író embernek addig még nem jutott osztályrészül. Első munkáját mindenütt olvasták és ámbár a nemesi szabadság számos híve, különösen a vagyontalan köznemesség, amelyet éppen csak kiváltsága különböztetett meg a jobbagytól, Széchenyi iróniájától megsebezve és anyagi helyzetét féltve, kikelt a „pesti gróf“ ellen, aki őket politikára oktatta és több megyében a Hitelt nyilvánosan elégették, tanítása a birtokos nemesség műveltebb részében, az arisztokrácia egyes tagjainál, de főleg a fiatalságban és a lateinerekben termékeny talajra talált. Munkái nyomán számos irat jelent meg, amelyek mellette vagy ellene foglaltak állást, de a reformok kérdése így bejutott a közvélemény érdeklődésének középpontjába.

Széchenyi irodalmi munkásságával fontosságban egyenlőrangú volt az a tevékenység, amelyet programja megvalósításában társadalmi úton fejtett ki. Hogy az arisztokráciának, amelynek reformterveiben fontos szerepet szánt, alkalma legyen politikai nézetei kicserélésére, az angol klubok mintájára megalakította a Nemzeti Kaszinót (1827). Példájára számos hasonló egyesülés keletkezett a vidéken, amelyek nagyban hozzájárultak a politikai élet élénkségéhez és a reformeszmék elterjedéséhez. Ugyancsak a „concentratio“ céljait szolgálta az a tömködés, amelyet Buda és

Pest, akkor még jelentéktelen városkák fejlesztése körül fejtett ki. Belátta e városok nagy jövőjét, fáradhatatlan volt az építkezésre való buzdításban. Célja volt a két testvérvárost Magyarország gazdasági és kulturális életének központjává tenni. A legnagyobb jelentőségű volt e tekintetben a Lánchíd építése, amely kezdeményezésére és lehevesebb agitálásával jött létre és amelyhez egyik legszebb politikai sikere (1835) is fűződik, mivel országgyűlési határozat alapján a hídon mindenkinek meg kellett fizetnie a vámot és így a nemesség kiváltságain ezzel ütötte az első rést. Ő ismerte fel először, mily fontos az egész monarchia szempontjából a dunai hajóút és megkezdte a kormány támogatásával a Vaskapu szabályozását, élénk részt vett a Dunagőzhajózási Társaság alapításában. Ezeken kívül a Budapesti Hengermalom, a lótenyésztés érdekében meghonosított lóversenyek, stb. jelzik közgazdasági programjának átvitelét a valóságba.

SZÉCHENYI TANÍTÁSAINAK és a vele foglalkozó irodalomnak a hatása a politikai életben csakhamar ímutatkozott. Gondolatai a megyegyűléseken a 30-as években, az érdeklődés középpontjába kerültek és eziek, valamint a párizsi júliusi iforradalom (1830) hatása alatt új életre kelő kívánságok egyre több tért foglalnak el a követi utasításokban. Állásfoglalásba a megyéknek gyakran nyílt alkalmuk, mert az öregedő Ferenc uralkodásának utolsó évtizedében a sikertelen külpolitika és a zsandárszerep, amelyet Metternich, mint a legitimitás őre, egész Európában magára vállalt, az udvart arra kény-

szeri tette, hogy gyakrabban forduljon a magyar rendek áldozatkészségéhez hatalma megrendült pénzügyi és katonai alapjainak megszilárdítására. Az országgyűléseken azonban csakhamar nyilvánvaló lett és átment a nemzet köztudatába, hogy a központi kormány Magyarországon sem hajlandó liberális újításokat megengedni, amelyeket mint bomlást okozó és a népeiket szerencsétlenné tevő eszméket la császár minden rendelkezésre álló eszközzel iparkodott távoltartani. Metternich személyesen nem állt ugyan olyan szigorú merevséggel a reformkívánságokkal (Szemben és bár azon a nézeten volt, hogy a hirtelen újítások, bármily időszerűek, veszedelmesek, a lassan, maguktól fejlődő reformokat nem tartotta megakadályozandóknak. Az ő befolyása azonban a belügyi (kérdésekben a cseh érzelmű és magyargyűlölő Kolowrat Ferenc gróffal szemben, aki Ferenc utolsó éveiben az uralkodónál nélkülözhetetlenné tudta imagát tenni, visszaszorult. Az 1795 óta fennálló hagyományos „rendszernek változhatatlansága, amelyhez nem csekély mértékben járult a kormányzások rosszul fizetett tisztviselőinek, az egész öntudatosodó, központi bürokráciának minden újítással szemben való halogató, lelkiismeretlen módszere, okozta, hogy a magyar reformmozgalom ellenzékbe szorult. Hogy pedig reformokra égetően szükség van és hogy mily veszélyes a tömegek hangulata, azt 1831-ben a nagy kolerajárvánnyal kapcsolatban az északkeleti megyékben kitört parasztlázadás bizonyította. A műveletlen tót és a rutén parasztság azzal gyanúsította meg a ragállyal küszködő orvosokat és földesurait, hogy a kutakat megmérgezték, fel-

kelt hát és legyilkolta, nem egy helyen borzalmas csonkítások után, földesurait es a hatósági személyieket. Jellemző a kormányviszonyokra, hogy a kancellár, Reviczky Ádám, megpróbálta József nádorra ráfogni, hogy a keze benne van a lázadásban, a (párizsi forradalom hatása alatt orleansizmussal vádolta meg őt Ferenc előtt, aki ennek mégsem hitt. A lázadásnak báró Eötvös Ignác, mint királyi biztos, katonasággal vetett véget. Ugyanakkor Erdélyben az oláhok az oroszok jövetelét várták, hogy azok az orthodoxiát tegyék uralkodóvá; magyar földesuraik meg, Hóra és Kloska idejére visszaemlékezve, menekültek.⁸

A lázadás leverése újból (megpecsételte az uralkodó és 'a nemesség szövetségét az ősi alkotmány védelmére a jobbagység ellen. A hállalkodó zempléni rendeknek Ferenc azzal felelt, hogy láthatják „mennyire szükséges, hogy a remidek mindenkor szorosán és őszintén csatlakozzanak a trónhoz“, mert csak így lehet „a mozgalmakat elkerülni és ott, ahol azok véletlenül mégis kitörnek, a közös érdekekben fekvő üdvös segítséget megadni“.⁹

AZ 1832-BEN MEGNYÍLT országgyűlésien a liberális követelményeknek, amelyek a nyugati politikai irodalom befolyása alatt egyre jobban bővültek, volt már olyan képviselője, mint a nemesen gondolkozó Kölcsey Ferenc és Deák Ferenc. A 40 hónapig tartó országgyűlés tulaj dómképpen, semmit sem tudott a kormánnyal szemben elérni, amely a rendi gyűlések nehézkes tárgyalási menetét és a főrendeknél megmaradt többségét kihasználva, oly kívánságok megvalósítását is megghiúsította, amelyek az-

előtt éppen a bécsi kormányiszékek mindenképpen elérendő céljaihoz tartoztak. A jobbágyok helyzetének javítását is felforgató törekvésnek tekintette a kormány. Amikor Pest megye azt kívánta, hogy a jobbágnak is adassék meg a szabad birtoklás joga, amint Reviczky megállapította: „ezzel megtörténnék az elscTlépés, hogy demokratikus üzelmek kedvéért, . amelyek a háttérben vannak, az arisztokrácián a legérzékenyebb sebet ejtsék“.¹⁰ így hát [mindent (megtett a kormány azoknak az igazán nem (messzemenő kívánságoknak a megghiúsítására, amelyeket az országgyűlésen az ellenzék megvalósítani törekedett, nem is gondolván-a jobbágyok ı teljes felszabadítására. A kormány a megyékben a vagyontalan „bocskoros“ (nemességet használta fel céljai elérésére, amelyet rémítgetéssel, hogy minden különbség közte és a paraszt között megszűnik, valamint etetés-itatással rábírt, hogy néhol szavazati többségéviéi, másutt " bunkósbottal változtassa meg a követi utasításokat és hívja vissza a liberális gondolkozású követeket; így vált meg az országgyűléstől Kölcsey. A jobbágyoknak csak az anyagi helyzetén lehetett valamit javítani, míg a személy- és vagyonsbiztonság, az úriszék és az úrbértartozások állandó megváltása, vagyis az örökváltság kérdésében semmi változás sem történt. Csak 1840-ben sikerült annyit keresztülvinni, hogy a jobbágy az összes földesúri terheket pénzen megválthatta és ebben az esetben birtokának élvezetébe léphetett.

Az országgyűlésein sok szép beszéd hangzott el a liberális követelményekről, lelkesedtek a rendek a lengyel szabadságért a lengyelek felkelésének leverése után, de az eredmény csak

az volt, hogy a bizalmatlanság nőtt a bécsi kormányban és a rendekben is egymás iránt. Az előbbi a mind nagyobb mértékben fellépő korszerű kívánságokban a felforgató szellem terjedését látta, a rendek liberális része pedig meggyőződött arról, hogy a központi kormánnyal egyetértésben Magyarországot újjáépíteni nem lehet.

ÍGY TERELŐDÖTT a reformmozgalom mindjobban arra a térre, amelynek érintését Széchenyi programjában a leghatározottabban ellenezte, a közjog terére. Széchenyi Ausztriával való kapcsolatunkat végleges és változhatatlan ténynek tekintette, amelyet el kell fogadnunk, formáján változtatnunk nem lehet, mert e kérdés megbotlygatása oly erőket idéz fel az újító mozgalommal szemben, amelyeket a nemzet leküzdeni nem képes és azért okvetlenül katasztrófára fog vezetni. Az 1832—36. évi országgyűlés még ebben a tekintetben Széchenyi befolyása alatt állott. 1833-ban a rendek bizottság kiküldésére tettek javaslatot, hogy az egy osztrák bizottsággal a vám- és pénzügyekben megállapodásokat létesítsen. A válasz mereven elutasító volt, mivel az uralkodó maga akarta képviselni az örökös tartományokat. Így mulasztotta el az újításoktól remegő kormány azt a kedvező alkalmat a két ország viszonyának rendezésére.

Az országgyűlés berekesztése megadta az alkalmat a nem épeszű V. Ferdinánd trónrajutása (1835—1848) óta kormányzó államkonferenciának, hogy erőszakos rendőri rendszabályokkal fojtsa el a nézete szerint egyre veszélyesebbé váló reformmozgalmat. A rendszabályok nagyon hasonlítottak a jakobinus-

üldözésekhez Ferenc uralkodása kezdetén. Most is, mint akkor, eljárásukkal az volt a céljuk, hogy mindenkinek elmenjen a kedve a radikálisabb újítások követelésétől. Wesselényi Miklóst, a reformmozgalom egyik vezetőjét politikai beszédekért perbe fogtak és többévi fogságra ítélték. Az országgyűlési ifjúság, a liberális elvekben legmesszebb menő elem, társadalmi egyesületének vezetőit „veszedelmes nézetek ápolása” miatt rabságra vetették, amelyben a 1 fővádolt, Lovassy László, megőrült. De a legnagyobb feltűnést Kossuth Lajos pere keltette, akinek neve akkor lett az egész országban ismertté.

KOSSUTH LAJOS ÉS A LIBERÁLIS ESZMÉK

KOSSUTH LAJOS zemplénmegyei, evangélikus; kismemesi családból származott (szül. 1802-ben), Sárospatakon tanult jogot és a vagyontalan nemesség kedvelt pályájára, az ügyvédire lépett. Zemplénben a megyőgyűléseken már fiatalon szerepelt ellenzéki beszédekkel. Az 1832—36-i országgyűlésen mint távol levő mgn ásnak a képviselője vett részt az alsó táblán. Mikor a kormány nem teljesítette a rendeknek azt a kívánságát, hogy a tárgyalásokról cenzúra nélkül nyomtatott közlésekben számolhassanak be a közönségnek, Kossuth megkezdte az „Országgyűlési tudósítások” kiadását, előbb könyvnyomatos alakjában, utóbb, amikor a sokszorosítás e módját meg-

tiltották neki Bécsből, az országgyűlési ifjak írásában. Az őt jellemző színes stílusban és szertelen módon hangsúlyozta az egyes liberális beszédek fontosságát, a reformeszmék terjedésének nem csekély hasznára, nagy szolgálatot téve a liberális ellenzéknek, amit persze Bécsben izgatásnak tartottak. Az országgyűlés ideje alatt a kormány érthető politikai okokból nem férhetett közelébe, de amikor Kossuth új kéziratot „Törvényhatóság^ Tudósításában“ a megyék politikai életéről számolt be, amelyekben tovább folytatták a visszaérkezői követek jelentései nyomán a reformok tárgyalását, hosszas tanakodás után elfogatták és négyévi börtömrre ítélték (1837).

A „jakobinusok“ véres üldözéséé évtizedekre elnyomott minden szabad politikai véleménynyilvánítást, a liberális eszméklet azonban a politikai köztudatból ily eszközökkel többé kiirtani nem lehetett.

A racionalizmus és a francia forradalom gondolköréből kiinduló liberalizmus, amely az egyén teljes felszabadulását hirdeti mind állami, gazdasági és társadalmi, mind szellemi és vallási tekintetben s ametynek elnyomásával Közép-Európában hiába próbálkozott a szentszövetség rendszere, a júliusi forradalom után mindenfelé új lerőre kelt. Magyarország sem volt többé a nyugati eszmeáramlatoktól elszigetelhető s minket is elöntött az új szellemi mozgalom árja, miután az ellene emelt gátak a külső és belső nyomás alatt meglazultak. Még Mária Terézia idejében Bécsből jöttek a új elleni befolyások, Besenyei, Kazinczy, sőt a két Kisfaludy is a bécsi szellemi életnek köszönhatték a kapcsolatot a nyugattal, addig a harmincas évektől

kezdvé a magyar ifjúság — vágyó szemmel Párizs felé nézett. Míg azelőtt csak a latin és néha a német nyelvet beszélték a műveltebbek, addig inast az újabb nemzedéki lázas szorgalommal tanulta aizi idegen nyelveket. A polgárkirályság idejében újraéled Franciaországban a nagy forradalom kultusza és a francia irodalom, de a német költészet is a liberális politika szolgálatába szegődik. A francia és a német történelmi és költészeti művekből áradnak szét a liberális eszmék nemcsak hazájukban, hanem nálunk is. Míg] az apák, akik csak retorikai műveltséget kaptak az iskolákban, a Corpus Jurison és a kalendáriumon kívül egyebet alig olvastak, addig fiaik már falják a forradalmi irodalmat.

Az új magyar szellemi áramlatok másik kiinduló forrása a berlini egyetem volt. A protestáns ifjúságnak Ferenc uralma alatt szigorúan tilos volt a német és a svájci egyetemek látogatása, ami pedig évszázadok óta éreztette hatását a hazai kulturális fejlődésen. Ezt sehogy sem pótolhatta a Bécsben felállított protestáns teológiai kar. 1835-ben azonban szabad lett Berlin is, amelynek aránylag új egyetemén ebben az időben Hegel szelleme uralkodott, a negyvenes években az ott tanuló magyar ifjaknak már állandó egyesülete munkálkodott a magyar és német szellemi kapcsolatok élénkítésén.

A külföldi utazás sem volt többé osiak a vagyonos főuraik; privilégiuma. Alig akad már jobbnevű író és politikus, aki nie ismerné a külföldet s ott jártában ne hasonlítaná össze szomorúan a külföldi viszonyokkal az otthoniak elmaradottságát. A fejlődő technika, nálunk a gőzhajó, nyugaton meg már a

vasút, könnyebbé téve az utazást, közelebb hozta egymáshoz az országokat. A külföldet megjárt ifjú itthon is csak azokat a könyveket és újságokat olvassa, amelyek az idegen szellemet lehelik és azok eszméit itthon tovább terjeszti. így jött létre elsősorban a fiatalabb nemzedékben olyan liberális reformokra vágyó hangulat, amely a politikai életben is egyre erősebben érvényesült. Az üldözésekkel, perekkel a kormány 'céljának! éppen ellenkezőjét érte el.

Az 1839-ben újra egybehívott országgyűlésen már nemcsak a tekintélyes tagokkal, mint Bezeredy István és Klauzál Gábor,, megerősödött, de még mindig kisebbségben lévő liberális ellenzék kívánta Deák Ferenc vezetése alatt a reformokat, hanem a konzervatívok sem zárkózhattak el előlük. Pártjuk, a korán elhalálózott nagytehetségű Dessewffy Aurél gróf vezetése alatt, belátta szükségüket, de Széchenyi tanácsát követve, csak a kormánnyal egyetértésben gondolt megvalósításukra. Az ellenzéknek már a felső táblán is volt pártja,, amelyet a nagy vagyonú, lovagias gondolkozású, ekkor 34 éves gróf Batthyány Lajos vezetett. A tehetségtelen Lajos főherceg vezetése alatt működő „államkonferencia“ oktalansága, a központi kormányzati szervek kicsinyeskedő határozatlansága, az osztrák bürokrácia renyhe hanyagsága volt az okozója annak, hogy a reformok ügyében a konzervatívokkal sem jött létre idejében megállapodás.

Miután az ellenzék a minden jogfelfogás ellenére elítéltek szabadonbocsátását elérte, csak az adóssági ügyekben a jogszolgáltatás bizonytalanságának véget vető váltótörvény, az úrbéri törvények bizonyos javítása, így a

jobbágy birtokkéességének kimondása, voltak az 1840. évi országgyűlés eredményei.

A BÉCSI KORMÁNYFÉRFIAK nehézségiéhez járult a komoly reformok megakadályozásában a rendi diéták tárgyalási módja is. Előbb a megyék követei vitatták meg hosszúságú beszédekben maguk között, az udvarhoz húzó (elnökség és a mindig bizalmatlansággal kezelt városi követek távollétében, „kerületi ülésekben“ a király törvényjavaslatát. Azután ugyanez ismétlődött meg még több beszéd tartásával a felső és az alsó tábla teljes ülésein. Mivel a két tábla ritkán tudott egyforma nézetre jutni az elfoglalandó álláspontban, a nézeteltérések kiküszöbölésére többszörösen „üzenetet“ váltottak egymással. Ha azután hosszúságú huza-vona után megegyeztek egymás közt a Karok és Rendek, akkor megállapodásaikat „legalázatosabb feliratban“ adták tudtára az uralkodónak, kérve tőle a szükségesnek vélt változtatásokat az eredeti javaslaton. A király erre „kegyelmes elhatározásban“ válaszolt, amelyben gyakran nem, vagy csak egyes részleteiben fogadta el a rendi javaslatait. Ennek megszerkesztése céljából meg kellett mozgatni a kormányzások nehezen működő, teljes gépezetét. És mindez minden egyes törvénycikkre vonatkozólag rendszerint többszörösen megismétlődött, amíg végre létrejött a törvényhozás. A törvényhozásnak ez a technikája nem felelhetett meg az ország reformokat sürgető hangulatának.

A KERESKEDELEM és a gyáripar fellendítése érdekében a zsidók 1840-ben megkapták a szabad letelepedés jogát, amire Gali-

ciából a bevándorlók tömegesen jöttek be az ország keleti részeibe. Eleinte a németységhez számították magukat és a negyvenes években indul meg a városi lakossággal együtt az ő magyarosodásuk is, amit a liberális politikusok, akik nyugati mintára programjukba felvették a zsidók emancipációját is, kívántak és megelégedetten állapítottak meg.

A LIBERÁLIS ifjabb nemzedéknek Kossuth Lajos volt a vezére, aki megértette, megérezte az új hangulatból előállott politikai szükségleteket és a 40-es évektől jkíezdve kezét állandóan a magyar politikai“ élet ütőerén tartotta. A háromévi fogságból kiszabadulva, „Pesti Hírlap“ címmel nézeti terjesztésére újságot alapított, amellyel a legnagyobb mértékben terjesztette a liberális eszméket és élesztette az új kívánságok megvalósításának vágyát. A fogsága révén páratlan népszerűsége emelkedett ellenzéki vezér: új fegyvert, a zszurnalisztikát állította a reformmozgalom szolgálatába. Ékesszóló, lebilincselő módon, minden diákos cikornyáságtól megszabadult, tősgyökeres magyar nyelven megírt lendületes cikkekben — mert ezek és nem a napi híradás volt újságának legfőbb tartalma — adta elő politikai eszméit, amelyek Széchenyiéivel lényegükben megegyeztek. A vezércikkek az ősiség megszüntetését, a földesúri viszony eltörlését, az általános adózás kötelezettségét, az országgyűlési képviselői rendszer megváltoztatását stb. kívánták. Kossuth lángoló agitációs tevékenységére, az ő elküldetésére szüksége volt a nemzeti megújulásnak, mert csak ez tudta a rendiség természetében rejlő reformellenes irányokat

megtörni. Szavai mindenkinek érthetők és magukkal ragadók voltak. Nem annyira az értelemre, mint az érzelmekre, a könnyen fölkelhető magyar képzeletre hatott szép mondataival, például az ősiségről írva: „Az elszámolhatatlan bajok egész serege naponkint erősben éreztetik, miként a büszke palotától a törpe vityillóig mindenütt, ahol baj van, az ősiség mint szörnyeteg áll őrt s nem enged a bajhoz orvosló kezekkel közelítenünk.“ Míg azonban Széchenyi a reformok megvalósításánál az arisztokráciának szánt nagyobb szerepet, Kossuth a mozgalmat demokratikus irányba akarta terelni és gyorsabb ütemben: eljárni, radikálisabb politikát követni. Olyan hangulatot akart teremteni, hogy a mágnások ne akadályozhassák meg a reformokat anyagi érdekből. Rájuk célozva írja a „Pesti Hírlap“-ban: „velők és általok, ha nekik tetszik: nélkülök, sőt ellenök, ha kell“. Ő a félmilliónyi egyre jobban szegényedő köznemességre akart hatni és megértését a reformok iránt biztosítani. A nemesi társadalomnak ezt a tömegét annál a gyűlöleténél fogva akarta megnyerni és nyerte is meg, amellyel a főnemesség iránt viseltetett, mivel az a felsőtáblán minden igazságos reformnak útját állta és főképpen, mivel politikai és gazdasági hatalmát a köznemességgel szemben mindenkor kíméletlenül kihasználta. Széchenyi csak áldozatokat követelt a köznemestől, amelynek nagy része egyébbel, mint a nemesi kiváltságokkal nem bírt, Kossuth egyenlőséget ígért neki az arisztokráciával, érvényesülést a nagy reformok folytán beálló változásokban, anyagi boldogulást.

Széchenyi az anyagi megerősödést tartotta legfontosabbnak a reformmunkában, Kossuth azonban éppen a politikai változások szükségességét hangoztatta, mint az anyagi változások alapfeltételét. Széchenyi kerülni akart mindent, ami Magyarországnak a monarchia többi részéhez való viszonyát érintette, Kossuth éppen e viszony megváltoztatására törekedett, ami nélkül meggyőződése szerint Magyarország nemzeti fejlődése lehetetlen. A köznemességben soha ki nem alvó németgyűlölet és kuruchangulat ép ezeket a Ikiérdéseket tették legalkalmasabbakká a politikai szenvedélyek fölkeltésére, minden ellenállást elsőprő reformkedv kialakulására. „A legnagyobb magyar“, aminek Széchenyit Kossuth Pest megye egy gyűlésén nevezte, kerülni akarta a nemzeti szenvedélyek fölkeltését, mivel a dinasztiaival és annak a nemzetét felülmúló hatalmával vezetnének összeütközésre, Kossuth meg éppen a nemzeti szenvedélyek fölkeltését iparkodott elérni, ami nélkül a nagy tömegeket a mozgalomba belevonni nem lehet. Nélkülük a régi rendi keretek szétrepesztését és az új, modern állam kialakítását nem tartotta megvalósíthatónak.

EHHEZ A FELFOGÁSHOZ Kossuth nem utolsósorban az ország gazdasági helyzetének meggondolása alapján jutott. A 18. század vám- és kereskedelmi rendszere, amely Magyarország érdekeit életbevágóan károsította, mint említők, csekély változtatásokkal a 19. században is megmaradt. A rendek a század elején a szabadforgalmat kívánták az örökös tartományokkal, mert azt hitték, hogy így mezőgazdasági terményeiknek legkönny-

nyebben biztosíthatnak piacot. „Bár a vám-sorompók megszüntetésének terve már a 18. században Bécsben is felmerült — Mária Terézia nagyérdemű kancellárja, Kaunitz ajánlotta, mint minden további vámintézkedés végcélját — a bürokrácia görcsös ragaszkodása a meglévő rendszerhez, amellyel Ausztria érdekeit legjobban látta biztosítottak, nem engedte meg a változást.

Széchenyi a szabadkereskedelem elvének volt ugyan a híve, de a vámkérdéseknek csekély fontosságot tulajdonított, mert az ország termelésének emelkedését a belföldi fogyasztás növekedésétől és nem a kiviteltől várta. Máskép gondolkozott Kossuth. Mikor 1839-ben a német államok megújították a Poroszország égisze alatt álló vámszövetséget (Zollverein),, többen kívánták a Habsburg-monarchia csatlakozását és így a közép-európai vámunió megteremtését. Metternich és Kossuth egyformán felismerték e gondolat fontosságát. A kancellár óhajtotta a monarchia csatlakozását, mert Ausztria különben kizorul Németországból, de kívánsága érdekében nem léphetett fel, mivel a monarchia két vámterületre oszlott, amelyeknek teljesen eltérő volt az adózási rendszerük. Hogy a vámkérdésekben a monarchia szabadkezet nyerhessen a külfölddel szemben és a német vámszövetségben lévő államok példájára gazdaságilag fellendülhessen, a 40-es évektől kezdve a bécsi vezető kormányférfiak a monarchiában egységes vámterület létesítésére törekedtek. Ez magyarázza meg politikájuk bekövetkezett megváltozását a magyarországi gazdasági reformok kérdésében.

De éppen ebben az időben változott meg a

magyar közvélemény is e kérdésekben, Kossuth hírlapírói működése következtében. Kossuth cikksorozatban foglalkozott a német vámegyesüléshez való csatlakozás ügyével. A tervet károsnak tartotta, mivel a Zollverein német-nemzeti alapon nyugszik és jól látta, mennyit tett az a németység egysége érdekében. A magyaroknak nem kellene ugyan a csatlakozás esetében sem félni 'a germanizálástól, de a német városi polgárság megmagyarosodását s a magyar polgárosztály kifejlődését akadályozná az meg, amely nélkül pedig a modern állam megalkotását nem tartotta lehetségesnek. Kossuth azonban még tovább ment. Liszt Frigyes, a nagy német nemzetgazda 1841-ben megjelent és nálunk azonnal ismertté vált és nagy hatást gyakorló munkájának, *Das nationale System der politischen Ökonomie* befolyása alatt még nemzeti védővámrendszert is követelt, amely Liszt tanítása szerint a leghatásosabb eszköz gyenge ország kezében, hogy az erősebb versenyétől szabaduljon, magának ipart teremtsen és politikailag önállóvá legyen. Kossuth agitációjának — kapcsolatban Liszt utazásával, akit Pest megye székházában, mint a nemzet barátját ünnepeltek — az volt az eredménye, hogy az Ausztriával fennálló gazdasági viszonyról ép akkor fordult ellenkező irányba a nemzet többségének gondolkozása, amikor Bécsben a korábbi magyar kívánságoknak megfelelő rendszert dolgoztak ki a gazdasági reformok megvalósítására.

Így vitte át Kossuth a változtatás vágyát oly politikai kérdések terére, amelyek iránt legérzékenyebbek voltak Bécsben és amelyek

kívánásától a reformok megkezdője, Széchenyi mindig óva és szenvedelmesen intett, amely reformok azonban a magyarság tetszését legkönnyebben nyerhették meg. A megyei ülés-termekben Kossuth cikkeinek hatása alatt az új politikai nézetek mindinkább lekötötték a figyelmet. Széchenyi aggodalommal szemlélte a politikai élet ilyirányú fejlődését, mivel attól tartott, hogy Kossuth működése előbb-utóbb összetűzésre fog vezetni a kormánnyal és forradalmat fog előidézni. Kossuth egyénisége már első találkozásuk alkalmával (1836) sem tudott rokonszenvet kelteni benne és az ellenszenv később nőttön-nőtt. A „*Kelet Népe*“ című könyvében (1841) Kossuthot megtámadta, rendkívüli tehetségét, ideális szándékait és páratlan szónoki képességét elismerte ugyan, szerinte „maga Hermes nyitá ékesszóiasra ajkait“, de izgató, kíméletlen hangját és a reformküzdelemben követett hibás taktikáját ócsárolta, szemére vetve, hogy katasztrófába viszi a nemzetet. A túlzott önbecsülés és a népszerűség hajhászásának vádjától sem kímélte meg ellenfelét.

Az irodalmi harc, amely Széchenyi műve körül támadt és a magyar publicisztikát fejlődése legmagasabb fokán mutatja be, bebizonyította, hogy Széchenyit a közvélemény már nem ismerte el vezetőjének, ő már maradnak tetszett az ifjabb nemzedékek szemében. Nemcsak báró Eötvös József, Magyarország legműveltebb államférfiainak egyike, hanem még a mérsékelt Deák is Kossuth védelmére kelt. Széchenyi népszerűsége elmúlóban volt. A nemzet nem akart többé gyámkodásról tudni, hanem azokra hallgatott, akik, tekintet nélkül az akadályokra, a reformok megvaló-

sításában gyorsabb ütemet és erőteljesebb módokat ajánlottak. Sőt már az új konzervatívok is Dessewffy Aurél gróf vezetése alatt szemére vetették Széchenyinek támadása ki-méletlenségét és sötétlátását. A politikai párt-viszonyok tisztázásához ez az eszmecsere nem csekély mértékben járult hozzá.

AZ 1843-BAN ÖSSZEÜLT országgyűlésnek legfőbb feladata a közterhek kérdésének rendezése lett volna a kormány javaslata érteim ebem, amely Széchenyi unszolására immár nem zárkozhatott el reformok elől, hisz a nemesi adózás a bécsi miniszterek régi óhaj-tása volt. Nemcsak a liberálisok, hanem a konzervatívok is belátták, hogy a nemesi adó-mentesség többé fenn nem tartható, mert az ország gazdasági életében minden újítást lehe-tetlenné tesz. Kossuth a „Pesti Hirlap“-ban épúgy agitált a nemesi adómentesség ellen, mint Dessewffy Emil gróf is „Alföldi levelei-ben“ rámutatott az eddigi adórendszer igaz-ságtalanságára. De a nemesség túlnyomó része, a vagyontalan kisnemesek, akiket csak ez a kiváltság emelt a jobbágyok fölé és akik személy szerint résztvehettek a megyegyűlé-seken s befolyást gyakorolhattak a követi utasításokra, még mindig máskép gondolkoz-tak. Nem akartak parasztsorba kerülni. A megyegyűléseken viharos, gyakran véres összeütközésekre került a dolog, a kisnemes-ség megakadályozta olyan követek küldé-sét, akik az adófizetés mellett foglalnak állást. Deák és a liberális párt számos tagja kényszerült távolmaradni az ország-gyűléstől. A követek többsége ilyesformán a közadózás elvének ellenzőiből állott és már

ekkor nyilvánvaló lett, hogy erőszakos külső befolyás és heves izgatás nélkül ez a reform nem lesz sohasem megvalósítható. A felső táblán a konzervatív párté volt a többség, a fiatal és tehetséges gróf Apponyi György vezérése alatt.

Ily viszonyok közt csak a magyar nyelv ügye nyert végleges elintézést, amelyben a pártok közt nem volt nézeteltérés és amely a II. József intézkedéseit követő nemzeti ébredés ideje óta csaknem állandó küzdelem tárgya volt a kormánnyal szemben. Évtizedeken át hiába küzdöttek a rendek azért, hogy a latin helyett a közigazgatás minden fokán a magyar legyen a hivatalos nyelv. Míg a cseh nemzeti törekvések a monarchia sorsát intézők között mindig támogatásra találtak Kolowratban, addig ugyanő, aki a belügyekben az V. Ferdinánd helyett intézkedő főhercegeknél, Lajosnál és Ferenc Károlynál döntő szóval bírt, a magyar nemzeti igényeket a leghevesebben ellenezte.

A liberalizmus szabadsá^követelményei természetesen maguk után vonták a nemzetiség legszabadabb kifejllesztésének kívánságát, a nemzeti nyelv korlátlan érvényesülését a politikai élet minden mezején. Vörösmarty, Petőfi és Arany korában a nyelv legteljesebb jogát erre senki kétségbe nem vonhatta. A rendek egymás után harcolták ki 1830-tól kezdve e téren a központi kormány engedményeit és hoztak törvényeket, amelyek az országgyűlési tárgyalásoknak, a közigazgatás iminden fokának, a bírásoknak, a közoktatás- és az anyakönyvvezetésnek a nyelvét a magyart tették. 1844-ben azonban, midőn a magyar nyelv ügyében hozott törvények épületét betetőzték,

nemcsak a kormány, hanem Horvátország követeinek szintén nemzeti öntudatból fakadó ellenállását is le kellett győzni. Mikor a magyarság nemzetiségének szabad kifejtését törvényhozásilag biztosította, észre kellett vennie, hogy faji határai nem esnek egybe az ország határaival és hogy nemzetiségéért folytatott küzdelme nem maradt hatás nélkül az országnak kultúrában alacsonyabb fokon álló, de számban őt még túlszárnyaló többi népeire.

AZ ÁLLAM ÉS A TÁRSADALOM liberális-demokratikus irányú fejlesztése a 40-es években elkerülhetetlenül felvetette az 5 milliónyi magyarság mellett élő közel 8 millió főre rúgó egyéb népfajok állami és területi korlátok közeli nem szorítható, szabad fejlődésének súlyos problémáját. Az egy állam területén élő különféle nemzetiségek egymásközi viszonyát sem hatalmi eszközökkel, sem kedvezéssel nem lehetett megoldani, sem nálunk, sem másutt, s csak egyre véresebbé váló összeütközések adtak a kérdésnek európaszerte rövidebb-hosszabb ideig tartó elrendezést. Súlyosabbá tette nálunk ezt a kérdést, amelyet túlnyomó részben a török hódítás nemzetpusztító hatásának köszönhetünk, a dinasztianak és a központi kormányzatnak területi egységünkre nézve végzetes politikája, amely érdekében állónak tartotta a monarchia egységét megbontó magyarsággal szemben az ország nem-magyar lakóiban keresni támogatást

Már a József utáni nemzeti ébredés korában nyertek a szerbek és a románok Bécsben támogatást nemzeti követeléseikben, amelyeket egyházi különállóságuk ki-

váltsága keltett fel bennük. Az előbbiekről részére központi hatóság, az illyr kancellária is szerveztetett. A felvidéki tótság, ámbár tömegei még nem élnek kultúréletet, akár a magyar jobbágyság, elkülönözött nemzeti öntudattal áll már a 30-as években a magyarsággal szemben. A romantika kora, a cseh felújhódásra támaszkodva kitermeli a csekélyszámú tót intelligenciában a nemzeti ideált, a pánszlávizmust. Felébred a szlávok kultúrájának érzése, amely hivatva van egyesíteni a szlávok nagy tengerét: Raguzától Kamcsatkáig, az Uraltól az Adriáig, ami mögött szükségszerűen fellép a politikai és hatalmi érvényesülés óhaja is. A tót nemzeti eszmét elsősorban evangélikus tanárok, lelkészek és tanítók terjesztették és legdúsabb forrása Kollár János pesti evangélikus lelkész epikus költeménye, *Slávy dcera* (1827), amelyen a szláv közösség magasztalása mellett végigvonul a magyarsággal és a németiséggel szemben érzett gyűlölet. Az ifjabb tót nemzedékre Kollár olyan hatást gyakorolt, mint Vörösmarty a magyarra. A felvidéki iskolákban tót önképző- és olvasóköri alakulnak a magyarok mellett, Stur Lajos költeményeiben és Húrban József evangélikus lelkész irodalmi almanachjában kifejlesztik a huszita idők óta az evangélikus egyházban használt cseh nyelvvél szemben a tót irodalmi nyelvet. A művelt tót ifjúságot a 40-es években már a nemzeti gyűlölet érzése választja el a magyarságtól, amelyet a politika keltett fel.

Következményeiben sokkal súlyosabb volt a horvát kérdés, amelyet szintén a reformkor szak vetett fel, Horvátországnak mindig volt bizonyos mértékű államisága. Ez az állami-

ság különösen a török időkben nyert erőben és kiterjedésben, amikor a horvátok közvetlenül élvezték: a Habsburg-dinasztia örökös tartományainak pénzbeli és katonai támogatását, amelyet főleg a stájer rendek nyújtottak. A török kor, amely a horvátok vitézi erényeit épügy kifejlesztette, mint a magyarokét, ilyesformán szoros érzelmi szálakkal fűzte a horvátságot a dinasztiahoz és megerősítette az állami különállás érzetét. Horvátország belügyeit saját rendi gyűlésén hozott törvényeivel intézte, amelyről követeket küldött a magyar rendi gyűlésekre, i A 30-as évekig, eltekintve bizonyos vallásügyi súrlódásoktól, amelyek Horvátországnak tisztán katolikus jellegéből keletkeztek, az anyaország (és Horvátország viszonyát semmi sem zavarta. Még 1830-ban is a három horvát megye, Zágráb, Várasd és Kőrös, ^azt az utasítást adta követeinek, hogy kívánják a magyar nyelvnek, mint kötelező tantárgynak a bevezetését a horvát iskolákba. Zágráb megye még hozzá csak oly tanítók alkalmazását tartotta megengedhetőnek, akik magyarul is tudnak.

A hangulat azonban csakhamar megváltozott Horvátországban Gaj Lajos agitációjának hatása alatt, aki Kollártól vette át a pánszláv eszmét és hirdette azt újságokban és folyóiratokban. A 'Széchenyi reformeszméit horvátba ültető irodalom felkeltette a társadalom egyre nagyobb köreit meghódító horvát nemzeti mozgalmat, amelynek a pánszláv „Illyria“, a Skutari, Várna és Villach közti háromszögben élő délszlávok egyesítése lett politikai ideálja. Megerősödéséhez az udvari körök, főleg Kolowrat és Sedlnitzky rendőr-miniszter morális és anyagi támogatása nem

csekély mértékben járult. Úgy vélték, hogy a dinasztiáihoz mindig hű horvátok nemzeti követelései, amelyek végső eredményükben Magyar- és Horvátország közjogi viszonyának megváltoztatására irányultak, a magyarság nemzeti megerősödésével szemben alkalmas ellensúlyt fognak adni. A bán és a tartományi hatóságok támogatásával sikerült a magyarbarát turopoljei nemesek pártját, amely eddig Zágráb megye állásfoglalását befolyásolta, rövid idő alatt letörni, amit a rosszul tájékozott gróf Apponyi György, magyar kancellár is támogatott, aki ezzel a magyar reformpártot akarta gyengíteni.

Az 1844. évi országgyűlésre már olyan utasítással küldtek a horvátok követeket, hogy a magyar nyelv érdekében hozandó törvénnyel szemben foglaljanak állást. Kossuth, aki nézeteit e kérdésben is meggyőzően fejtegette a „Pesti Hírlapban és vele a fiatalabb nemzedék azon a nézeten volt, hogy a horvátok kedvéért nem lehet a latin nyelvet továbbra is megtartani a törvényhozásban, közigazgatásban és; az igazságszolgáltatásban, míg Széchenyi híres akadémiai beszédében, amelyért különben az ifjúságtól macskazenét is kapott, mérsékletre intett a nyelv ügyében. A nagy nehézségek közt létrejött törvény (1844:11.), amely a törvényhozásba, a törvényhatóságoknál, bíróságoknál és a helytartótanácsba a magyar nyelvet vezette be, hat év múltán a horvátokat is a magyar nyelv használatára kötelezte az országgyűlésen és a magyar nyelvet, mint kötelező tantárgyat, Horvátország közép- és főiskoláiba is behozta, megvalósíthatatlansága mellett is a horvátok leghevesebb gyűlöletét okozta a magyarsággal szemben,

amelyben nemzeti mozgalma legnagyobb ellenségeit látta. A bécsi kétszínű politika, amely Pesten a magyar nemzeti mozgalom kívánságait teljesítette, Zágrábban pedig a magyarbarátokat megfélemlítette, csakhamar meghozta várt gyümölcsseit.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS után Kossuth agitációját a reformok érdekében főleg gazdasági téren folytatta, amelyen a tömegek könnyebben megközelíthetők. A gazdasági romlást a lakosság valamennyi osztálya megérezte. Az alsó tábla egy 1844. évi feliratára, amelyben a vámpolitika súlyos következményeit ecsetelték és a nemzeti ipar érdekében védővámrendszert követeltek, elutasító válasz érkezett. Kossuth ezért társadalmi úton akarta azt elérni, amire a politikai eszközök hiányoztak. Megalapította több híve támogatásával az Országos Védegyletet, amelynek célja volt az osztrák gyármányok bojkottjának szervezésével támogatni a belföldi ipar fejlődését. 1845-ben már 138 fiókja volt az egyletnek, csaknem 100.000 taggal. A mozgalom anyagi eredménye azonban csekély volt, az osztrák iparnak kevés kárt okozott. Ipart nem lehetett máról holnapra létesíteni, a tőke és az ipari tapasztalatok hiányát nem pótolhatta a lelkesedés. A mozgalomnak azonban nagy hatása volt a lakosságra és a városi német (polgárságot, amely a kormány kereskedelmi politikájának mindig csak kárát látta, egészen megnyerte a nemzeti törekvéseknek és megerősítette annak magyarosodási hajlamait. Az országgyűlési és megyegyűlési politikán kívül a fellendülő magyar sajtó és a színház keltették fel a fiatalabb német polgári nemzedék érdek-

lódását. Legelőször azok a városok magyarsodtak el, ahol megyei székhely volt és ahol magyar a környék: a kettős főváros, Győr, Székesfejérvár, Kassa, Eperjes stb.

Különféle alapítások, mint a Gyáralapító-Részvénytársaság, a Magyar Kereskedelmi Társaság és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár jelezték a közönség gazdasági érdeklődésének erősödését.

A társadalmi mozgalom a nemzeti öntudat nagyfokú fejlődését fejezte ki, miként az a vitatkozásokban is megnyilvánult, amelyet a pártok a politikai programok felett folytattak. Miután Kossuth, kiadójával összetűzvé, a „Pesti Hírlap“-tól megvált, ez a legerjedtebb újság a politikusok oly csoportjának kezébe került, akik bár szintén az ellenzékhez tartoztak, bizonyos kérdésekben nem értettek egyet Kossuthtal. A megyei autonómiát Kossuth és vele a liberális párt többsége, a liberalizmus elvi követeléseitől eltekintve, fenn akarta tartani, mivel szerintük felelős parlamenti kormányzás esetében is szükséges az alkotmányosság védelmiének jól bevált biztosítója, ámbar nem voltak tisztában azzal, hogy miként egyeztethető össze a két követelés egymással. A centralisták ellenben, a legműveltebb és legolvasottabb politikusok, mint Szalay László, Eötvös József báró, Csenyery Antal és Trefort Ágoston, a „Pesti Hírlapiban“ fejtegették, hogy parlamenti rendszer és megyei alkotmány teljesen kizárják egymást, mert a kormánynak kell a teljes végrehajtó hatalommal rendelkeznie.

A bécsi kormánynak, amely végre belátta, hogy a magyar viszonyok új alakulása többé meg nem akadályozható, kapóra jött az ellen-

zékben beállt szakadás, annak a céljának a megvalósításában, hogy a konzervatív párt támogatásával maga vezesse a magyar állam újraépítését. E szándék megvalósítására Apponyi György gróf magyar kancellár lett, Széchenyi pedig, akit Kossuth radikális agitáció] a egyre jobban eltávolított az ellenzéktől, a helytartótanács kebelében szervezett közlekedési osztály élére állott. Amikor a kormány reformprogramot dolgozott ki, amely az általános adózás és a dohánymonopólium megvalósítása után, amelyek Ausztriában már megvoltak, a közbeeső vámvonallal megszüntetését és egyéb közgazdasági tervek megvalósítását ígérte, Széchenyi kötelezve érezte magát a kormány támogatására. Új állásában kezdte meg a Tisza-szabályozást (1846), amellyel a mezőgazdaság óriási területet nyert.

A kormány, hogy az országgyűlési többséget a megyei kormányzat felhasználásával megszerezze, azokba a megyékbe, amelyeknek főispánjai csak névlegesen viselték ezt a hivatalt és nem laktak a megyében, „administrátorokat“ nevezett ki, akiknek feladata volt a bocskoros nemesség megvesztegetésével és ha kellett, erőszakos eszközökkel is befolyásolni a megyei közvéleményt, hogy a kormányhoz hű tisztviselőket válasszanak és a követeiknek a kormányt támogató utasításokat adjanak. Ezek az új „Kreishauptmannok“, amint Kossuth elkeresztelte őket, a liberálisoknak a kormány elleni agitációra kitűnő alkalmat adtak, ami annál hatásosabb volt, mert a kormány és a konzervatív párt 1846-ban kiadott programjában a legfontosabb politikai kérdésekben, mint a népképviselő, a törvény előtti egyenlőség stb. nem vallott színt. A kormány

és a konzervatív párt érdekében Széchenyi ragadott újból tollat (1847). A *Politikai programtöredékekben* Kossuth népszerűségét akarta megsemmisíteni és a politikai viszonyok egyre veszedelmesebb irányú fejlődésének gátat vetni. A röpirat a legkíméletlenebb támadás volt Kossuth személye és politikája ellen, a kétségbeesés és szenvedélyesség kifejezéseivel szólította fel Kossuthot, hagyjon fel az izgatással és a bekövetkező, az izgatás folytatása esetében elkerülhetetlen katasztróféért őt tette felelőssé.

A röpiratnak a közvéleményre csak annyi hatása volt, hogy a liberálisok együttműködését előmozdította; az ő megbízásukból Deák szerkesztett nyilatkozatot, amely csak knyit tartalmazott, amennyi az ellenzék valamennyi frakciójának nézeteivel összeegyeztethető volt és fontos kérdésekben, így az úrbériség megszüntetésében is csak nagyon óvatosan fejezte ki elveit. Az Ausztria és Magyarország közti viszonyban a kölcsönös bizalmat csak úgy tartották lehetségesnek, ha az örökös tartományok is alkotmányt kapnak. A két állam viszonya csak a *pragmatica sanctio* alapján rendezhető, mégpedig úgy, hogy Magyarország érdekeit az osztrák érdekeknek alávetni nem szabad.

1848,

AZ ÚJ LIBERÁLIS ALKOTMÁNY

Míg a megyékben a liberálisok és a konzervatívok agitációja a többség megszerzése érdekében nagy erővel folyt, meghalt a nép-

szerű és érzéseiben a magyarokhoz közel álló nádor, József főherceg, -aki fél évszázadig töltötte be ezt a méltóságot. Az „öreg Rákóczi“, amint őt Bécsben gúnyosan nevezték, gyakran közvetített a nemzet és a bécsi kormány közt. Metternichék nem egyszer fogták gyanúba, hogy az ellenzékkel összeköttetésben áll és kémekkel figyeltették minden lépését. Halála nagy veszteség volt a politikai átalakulás bekövetkező nagy idejében. Nádorválasztás és a kormány reformterveinek megvalósítása végett hívták össze az országgyűlést,; amelyen mindkét párt csaknem egyenlő számban jelent meg. Kossuth vezeteése alatt a radikális irány a liberálisok között túlsúlyba jutott. A konzervatívokhoz tartozott Széchenyi, aki, hogy Kossuth működését ellensúlyozza, szintén beválasztatta magát az alsó táblára.

Az országgyűlést 1847 november 12-én nyitotta meg a király magyar beszéddel, nagy lelkesedést keltve. A vita, amelyet József nádor fiának, Istvánnak nádorrá választása után folytattak a királyi javaslatokra adandó válaszról, bebizonyította, hogy Kossuth uralkodik ugyan hatalmas szónoki tehetségével az országgyűlésen, de a kormány benyújtotta reformtervek és különösen Széchenyi közlekedésügyi javaslata a liberálisok hangulatát is egyre kedvezőbbé tették a bécsi reformtervek iránt, amelyek persze nem feleltek meg Kossuth radikális kívánságainak.

A párizsi forradalom híre, amely a polgárkirály, Lajos Fülöp elűzéséről és & demokrata-szocialista köztársaság kikiáltásáról szólt, mint mindenütt Európában, nálunk is mély hatást keltett. Kossuth, aki bámulatos poli-

ti'kai érzékével előre látta a forradalom következményeit, március 3-án Metternich rendszere ellen intézett heves támadások után nagyhatású beszédben követelte a közteherviselet, a jobbagyság megszüntetését, a népképviselőket és az egész átalakulás betetőzéséül magyar felelős kormány kinevezését az eddigi — bécsi kormányzók helyébe és Ausztria — számára is alkotmányt, hogy a két ország közös érdekei jobban legyenek megvédhetők. A mozgalmas napokban hatalmas tehetségével azonnal úrrá lett az országgyűlésen. A feliratot a főrendek csak akkor fogadták el, amikor Bécsben is forradalom sepegte el az abszolutizmus rendszerét és annak főképviselője, Metternich menekülni kényszerült (márc 13).

A forradalom híre a pesti radikális ifjúságot, írókat és jurátusokat, a „Fiatal Magyarországot“ is megmozdította. Petőfi Sándor és társai, akikben a magyar fajiság bálványozása egyesült a „világszabadság“ eszméjével, úgy érezték, hogy nyugatról elindult a szabadság mindent ellenállhatatlanul magával ragadó árja, hibáztatták hát a rendi gyűlés hosszas tárgyalásait és az udvarral megkísérelt egyezkedését. Március 15-én ki nyomtatták a nemzeti kívánságok 12 pontját, amelyek megegyeztek Kossuth liberális programjával, azután Petőfi „Nemzeti dal“-át, kiszabadították Táncsics sMihály írókat, de az ifjúsági mozgalom mögött hiányoztak a tömegek ahhoz, hogy az forradalmi színezetű lehessen, Buda és Pest német polgársága nem szolgáltathatta azokat. A döntő események továbbra is Pozsonyban folytak le, illetőleg az országgyűlés és az udvar közti tárgyalá-

sokban Bécsben.

Az elfogadott feliratot fényes küldöttség vitte Bécsbe, István főherceg nádor vezetése alatt. A bécsi forradalom győzelme, Metternich és vele Apponyi György bukása után a magyar kívánságok nem maradhattak teljesítetlenül. Az, államkonferencia az országgyűlés legfőbb kívánságát, a független felelős minisztérium kinevezését sehogy sem akarta teljesíteni, de a nádor egyenest a királyhoz fordult, utalva arra, hogy a bécsieknek előző napon megadták ezt az engedményt és végül is kiharcolta azt a határozatot, hogy Magyarország felelős minisztériumot kap, de a nádornak, akit a király kézirattal teljhatalmú helytartónak tett meg, kötelességévé tették, hogy a miniszterek hatásköréről szóló, az Auszria és Magyarország közt fennálló viszonytal számoló törvényjavaslatokat terjesszen a király elé. A nádor tovább ment, mint amire fel volt hatalmazva; a kézirat kiadása után tüstént újból a királyhoz ment s előadta, minő veszélyt jelentene a dinasztiaira, ha Batthyány kinevezése, amit ő megígért a rendeknek, nem történnék meg. A beteglelkű, de jóindulatú király erre szóbeli felhatalmazást adott a nádornak Batthyány miniszterelnöki kinevezésére, amit az tüstént meg is tett a rendek ujjongó örömére Pozsonyban, de az udvar rémületére, ahol a hatásköri összeütközéstől féltek az osztrák és a magyar kormány között. Változtatni azonban a kinevezésen nem lehetett, hiszen ha az nem is lojális úton, de törvényes módon történt és a rendek hangulatára való tekintettel nem is lett volna ez tanácsos, mert a radikálisabbak István nádort készül-

tek kikiáltani királlyá, ha az udvar nem egyezik bele Batthyány kinevezésébe.

Az országgyűlés, hogy a vezetést ki ne ragadja kezéből a pesti radikális mozgalom és hogy a parasztságban Országszerte megnyílvánuló nyugtalanság kitörésre ne kerüljön, lázasan dolgozott az új törvényeken és három hét alatt megvalósította a liberális programot, amelynek lassú életbeléptetéséhez Széchenyi évtizedeket tartott szükségesnek és amelyek a kiegyezés után több mint ötven éven át az alkotmányos kormányzás alapját alkották.

A bécsi forradalom hatásának hangulatát Kossuth mindenekelőtt a jobbágyszabadítás elfogadására használta fel, „megragadta az alkalmat, amint ő maga mondja, hogy a félmillió nemesből állott nemzet 13 millió főnyi nemzet legyen“. Ő már régen belátta, hogy a jobbágyság „Damocles-kard volt hazánk felett“, kész eszköz az udvar kezében, amelyet akkor használ fel, amikor akarja. Jól tudta azt, hogy ha az udvar szabadítja fel a jobbágyságot, azt összekötheti a monarchia állami egységének ki jelentésével és akkor „Magyarországnak örökre vége van s a nép vele tart“. Ezt a fegyvert akarta hát mindenáron kivenni az udvar kezéből, amelynek elaggott tanácsadói különben sem tudtak élni vele. De a felszabadításra indította Kossuthot az ország közgazdasági állapotának meggondolása is: a robottal űzött mezőgazdaság nem állhatott meg az Ausztriában mesterségesen ápolt ipar mellett. „Rabszolga kényszermunkával lehet pyramisokat építeni, de nemzetet vagyonossá tenni soha,“ Az úrbériséget már március 18-án megszüntették. A lelkesedés nem volt

nagy; „Kossuth eltörülte“, jegyezte fel Széchenyi. Politikai célját Kossuth tökéletesen el is érte. A nép nem tekintett többé Bécs és a dinasztia felé, mint egy-két emberöltővel előbb, szabadságát nem a Habsburgoknak, hanem Kossuthnak köszönhette. A rajongás „Kossuth apánk“ iránt nem is tűnt el többé szívéből.

A király, miután tanácsosait meghallgatta, környezete és a konzervatívok megmegnyilvánuló ellenszenvé mellett is ki-nevezte az új minisztériumot és április 11-én szentesítette a törvényeket.

BATTHYÁNY KORMÁNYA az országgyűlésnek minden pártárnyalatát magában foglalta, de túlnyomóan mérsékeltekből állott. Deák, Széchenyi, Eötvösi, Klauzál: és az udvarral való összeköttetést fenntartó Esterházy Pál herceg mellett, csak Kossuth mint pénzügy- és Szemere Bertalan mint belügy-miniszter képviselteik a radikális elemet és tették a minisztertanácsot nem egyszer szenvedélyes összeütközések, avagy csak nehezen elfojtott keserőségek tanyájává.

Az új alkotmány nem egy pontban hordta magán a gyors munka nyomait. A végrehajtó-hatalmat a király a felelős minisztérium által gyakorolja, rendelkezései miniszteri ellenjegyzés nélkül érvénytelenek (3. te). Az országgyűlés évenként Pestre hívandó össze, a képviselőház tagjait három évre választják. A királynak joga van az országgyűlést ez idő leteltei előtt is feloszlatni, de akkor köteles három hónapon belül új országgyűlést összehívni. A feloszlatás csak akkor foganatosítható, ha a következő évi költségvetést már

megállapították. Az országgyűlés két kamarából áll: a képviselőházból és a főrendiházból (4. te). Aktív választójoguk volt azoknak a legalább 20 éves magyar állampolgároknak, akik vároisban 300 forint értékű házat vagy földet, a községeikben $\frac{1}{2}$ úrbéri telket bírnák, az önálló kereskedőknek és legalább egy segéddel dolgozó iparosoknak, továbbá, akiknek tőkéjükből évi 100 forint jövedelmük volt, végül azoknak, akik magasabb értelmiséget megkívánó foglalkozást űztek, avagy főiskolai oklevelet szereztek. A nemesség régi jogon volt szavazó s így kb. 800.000 választója volt az országnak. A passzív választójoghoz a betöltött 24. éven kívül a magyar nyelv tudását is megkívánták (5. te). Ez, meg a megyei és a városi választótörvény, valamint a Magyarországgal egyesített Erdélyben magasabb választócensus biztosítása voltak azok az intézkedések, amelyekkel a magyarság új államának nemzeti jellegét meg akarta óvni. Ezen a választótörvényen hetven éven át lényegesebb változtatás nem történt.

A liberális vívmányok az ország egész lakosságának nemzeti különbség nélkül váltak ugyan birtokává, de a 48-as törvényhozás nemzeti radikalizmusánál fogva nem gondoskodott a többi nemzetiség nyelvi jogainak megállapításáról abban a hitben, hogy a magasabb kultúrájú magyarság joggal megkívánhatja nyelvének korlátlan lérvényesítését a közélet minden terén. Másik még végzetesebb hiba volt, hogy nem állapították meg törvényhozásilag, hogyan alakuljon az állami élet új formájában Magyarország viszonya a Habsburg-monarchia egyéb részeihez. Miként a többi, úgy a pénz- és a hadügyminiszter

hatáskörét sem vonták meg, amit a reakcióra hajlandó udvari körök csakhamar kihasználtak. Jogosulatlan azonban az a szemrehányás, hogy az első magyar minisztérium Kossuth hatása alatt Ausztriához való politikai viszonyunkat meg akarta változtatni. A magyar minisztérium hivatalbalépése után csakhamar Esterházy Pál útján az osztrák Pillersdorf-minisztériumhoz fordult bizottság kiküldése végett, hogy az a közös ügyekről tanácskozzék. A magyar kiküldött, Pulszky Ferenc, meg is kezdte a tárgyalásokat; amelyeket osztrák részről addig halogattak, míg a dolgok fejlődése folytán feleslegessé váltak.

Még inkább a sürgős munka bélyegét viseli magán a törvényhozásnak az a része, amely főleg külső nyomás alatt a társadalom gyökeres átalakulásának vetette meg alapját és sok helyen a köznemesség javának anyagi pusztulását okozta. A tized és az összes földesúri szolgáltatások megszűntek (9. és 13. te.). A földesuraik kártalanításának kérdését „a nemzeti becsület védpajzsa“ alá helyezték, de a forradalom forgatagában többé nem volt mód erről a kérdéstről tárgyalni. Behozták a közadózást, megszüntették az ősiségét és a liberális programnak megfelelőleg kimondták az összes felekezetek egyenjogúságát és a sajtószabadságot.

Az új alkotmány alapján választott képviselőház képe ugyanaz volt, mint az utolsó rendi gyűlése. A kiváltságos osztályok okos magatartása a forrongó időkben a magyarság minden osztályában egységes érzelmi alapot teremtett meg a további fejlődésre.

A FORRADALOM ÉS A FÜGGETLENSÉGI HARC

Magyarország átalakulását a nemzetiségek egészen más szemmel nézték, mint a magyarság. Az amúgy is fennálló nemzeti ellentétet kiélezte az udvari körök, a „kamarilla“ kétszínű politikája, amely a nézete szerint kikényszerített új alkotmány visszavonására csak a kedvező alkalmat várta.

A kezdeményező megint Kolowrat volt, aki már márciusban felszólalt a magyar veszedelem megelőzéséért érdekében, amely bekövetkezne, ha az „ügynevezett magyar felelős miniszterium“ a horvátoknak adandó nemzeti engedmények árán kibékülne Horvát-Szlavónországgal. Az ő javaslatára nevezték ki az első báni határőrvidéki gyalogezred ezredesét, a horvát nemzeti érzelmeiről ismert Jellacsics József bárót bánná (márc. 23) azzal a feladattal, hogy akadályozza meg a magyar szentkorona országainak kiegyezését. Az új bán mingyárt a legszélsőbb hangot használta Magyarország ellen. A magyar kormány, sőt a nádor rendeleteit félretette és csak egyenest a királytól, illetve Ferenc Károly főhercegtől akart elfogadni utasításokat, abból a nézetből kiindulva, hogy mivel a magyar forradalom felforgatta a magyar-horvát viszonyt, azt újra kell rendezni, a horvát nemzeti önállóság alapján. A horvát nemzeti követelések mögött azonban a monarchia leigységének szolgálata lapult meg, hisz bécsi utasításra mingyárt a hadügy központosítását kívánta Bécsben és Latour, osztrák hadügyminiszter a kamarilla egyik főtámasza kéz alatt hatható-

san támogatta a fegyverkezést, amelyet a bán parasztlázadás ürügye alatt azonnal megindított.

A nádor erre a magyar kormány határozatából Innsbruckba utazott, ahová az udvar a májusi, újabb bécsi forradalom elől menekült, hogy kieszközölje a bán letételét. Közbenjárására Ferenc Károlyéfczi elhatározták, hogy a bánt Innsbruckba idézik, ahová Batthyányi is meghívták, hogy megkíséreljék kettejük közt a békés kiegyezést. A bán megkapta ugyan idejében a május 29-én kelt parancsot, de nem jött el, hanem előbb megtartotta az általa törvényellenesen összehívott tartománygyűlést, amely kimondta az elszakadást Magyarországtól és a Béctől való közvetlen függést. Batthyány ellenben sietve megérkezett Innsbruckba és ott hasztalan várt a bánra. Erre Ferenc Károly elnöklete alatt minisztertanács határozta el királyi proklamáció kibocsátását, amely leteszi a bánt. Úgy határoztak, hogy ha mégis eljönne a bán, a király fogadja ugyan, de csak Esterházy herceg magyar miniszter jelenlétében és dorgálja meg őt. A bán letételére vonatkozó manifesztumot ki is állították. Neon igaz tehát az a vád, amelyet az osztrák történetírás ismételten leméit Batthyány (ellen, hogy ő a gyengeelméjű királytól fondorlással szerezte meg a hozzájárulást a bán letevéséhez. Batthyány, miután visszatért Pestre, közzé is tette a bán letételét (jún. 18). Batthyány visszautazása alatt azonban a bán mégis megérkezett Innsbruckba, ahol Ferenc Károly, akivel különben állandó összeköttetésben állott, de az egész udvar is kitüntető kegyességgel fogadta és a békés megegyezés újabb

megkísérlése végett a bán ellen kiadott manifesztumot visszavonták. Az erről szóló hírt vivő gyorsfutár azonban nem tudta elérni Batthyányi a közzététel előtt. Mindez még jobban felbiztatta Jellacsdcot és kompromitálta vele szemben a magyar kormányt.

A nehézségeket növelte a többi nemzetiség állásfoglalása. A belgrádi kormány kiküldöttei a délvidéki szerbeket lázították, Rajasics József karlócai pátriárka tárgyalt a szerb kormánnyal és az ő befolyása alatt a Karlócán összeült szerb nemzeti kongresszus (máj. 13) kimondta a szerbek függetlenségét, nemzeti vajdát választott és felajánlotta támogatását Jellacsicsnak a magyar kormány elleni harcban. Már májusban lázadás tört ki és a Szerbiából betörő bandák balkáni kegyetlenséggel pusztítottak a 'magyar területen. Mögöttük a belgrádi császári konzul, egy osztrák alezredes állott, aki az udvarnak nean eredménytelenül a szerbek felhasználását is ajánlotta a magyar kormány ellen. Ehhez járult, hogy Erdély románjai is Balázsfalván tartott gyűlésükön május 15-én a románt önálló nemzetnek jelentették ki, 'évenként összeülő nemzeti gyűlést követeltek és elvetették az uniót Magyarországgal. Jancu és Axentye vezetése alatt, miután a második balázsfalvi gyűlés szeptemberben kimondotta, hogy csak egyenest a császárnak engedelmeskednek és a magyar kormányt nem ismerik el, irtó háborút kezdtek a magyar földesurak ellen. Csapataikat császári tisztek vezették harcra minden ellen, ami magyar volt.

ILY VISZONYOK KÖZT a magyar kormánynak az ország és saját tekintélybe védelmé-

ről kellett gondoskodni. Az új képviselőházban, július 11-én Kossuth a kormány megbízásából törvényjavaslatot terjesztett be, amelyben 200.000 embert és 42 millió forint hitelt kért; amit az országgyűlés Kossuth lelkesítő beszéde után egyhangúlag lelkesen megszavazott. Ugyancsak az ő álláspontja értelmében nem a közös hadseregben már létező magyar ezredek egészítették ki a legelőbb kiállított 40.000 emberből, hanem augusztus végén a nádor ellenzése dacára új magyar serezek felállítását határozták el. Megígérte ugyan a törvény, hogy később az olasz fronton harcoló magyar ezredek is meg fogják kapni a kiegészítést, de ezek csak olyan külellenség ellen használhatóik fel, amely¹ Magyarországot támadja meg, — ami világosain ellenmondott a *pragmatica sanction*nak. Hiába kérte országgyűlési küldöttség a törvény szentesítését, Ferdinánd környezetének befolyása alatt sem ezt, sem azt a törvényt nem akarta elfogadni, amelyben Kossuth a költségvetési hiány fedezésére állam jegyek kibocsátására kapott engedélyt.

Ekkor Kossuth Bécsben a törvények elfogadása körül fáradozó Batthyány és miniszter-társai megkérdezése nélkül közhírré tette, hogy 5 forintos állam jegyeket fog kibocsátani (szept. 6), amit a Ház utólag heves vita után jóváhagyott s egyszersmind kimondták a toborzás megindítását, tekintet nélkül a törvény szentesítésére. Ez a törvénytelen lépés tette lehetővé a honvédsereg felállítását, a védekezést Jellacsics ellen.

Batthyány, aki Deákkal együtt ekkor nem volt Pesten, visszatérvén, lemondott, mert nem helyeselte Kossuth eljárását és nem tudta a

törvények szentesítését, sem Jellacsics leszere-
lését elérni. A kormány mérsékelt tagjai
visszavonultak a politikai élettől, Széchenyi
pedig, aki a nála szokásos szenvedélyes túlzás-
sal, mint a reformgondolatok atyját és elter-
jesztőjét önmagát vádolta azzal, hogy a
dinasztia elleni harcba kergette a nemzetet, a
magyarság katasztrófája feletti kétségbeesés-
ben megőrült. Egyedül Kossuth mutatott tör-
hetetlen energiát és szervezte meg rövid idő
alatt a harcot. Lángoló beszédei ezrével gyűj-
tötték az *Aliöldön* a honvédeket a magyar
királyi zászló alá, akinek nevében indult meg
a küzdelem.

Batthyány még nem adta fel a reményt,
hogy az ellentéteket békés úton ki lehet
egyenlíteni és a nádor ígéretére, hogy a Bécsi
Nemzeti Bank kölcsönt fog folyósítani az
államjegyek bevonására, újból elvállalta a
nádor adta megbízást kormány alakítására,
de feltételül szabta Jellacsics visszaparancso-
lását, aki 20.000 főből álló sorkatonasággal
és felkelőkkel fekete-sárga zászlók alatt át-
lépte a Drávát, hogy a főváros ellen vonul-
jon. Tétlenül nem lehetett maradni s így
maga Batthyány rendelte el a Ház határozata
alapján az újoncozást. Hogy Jellacsics mögött
a kamarilla állott, az világos volt abból, hogy
kész volt békülni, ha a had-, pénz- és keres-
kedelemügy újból kizárólag Bécsből intéz-
nek. István főherceg hiába próbált találkozni
a bánnal a Balaton körül, ez nem tárgyalt
vele, mire a nádor, akinek királyi leirat til-
totta meg a felállított magyar sereg fő-
parancsnokságának átvételét, amivel az
országgyűlés megbízta, Bécsbe ment. Itt még
egy utolsó szolgálatot próbált tenni az

országnak: az osztrák kormány támogatásával teljhatalmú királyi biztos kinevezését eszközölte ki, aki az összes magyarországi csapatok parancsnokságát átveszi, kiegyenlíti az ellentéteket a magyar kormány és Jellacsics között és a beözönlő szerb bandákat kiveri. Meg is állapodtak Lamberg Ferenc gróf, a magyarbarát pozsonyi főhadparancsnok, egy derék katona személyében, aki előre is kijelentette, hogy semmi körülmények között sem harcol a magyarok elleni Jellacsics csapatai élén.

Lamberg királyi biztosi kinevezésének különösen Batthyány örült, aki egyáltalában nem volt barátja Kossuth radikalizmusának. Nagy örömmel sietett hát a magyar táborba, amely Székesfehérvár mellett farkasszemet nézett Jellacsics seregével, miután a szeptember 21-én megválasztott honvédelmi bizottmány és a Ház vezető tagjainak ígéretét vette, hogy visszatérte előtt nem fognak ülést tartani; Kossuth éppen az Alföldön volt toborzó körúton. Végzetes váletlen folytán azonban minden egészen másképpen fordult, mint Batthyány és a mérsékelt irányzat hívei óhajtották. Magyar huszárok elfogták Jellacsics tábori postáját, amelyből [világosan kiderült, hogy gróf Latour hadügyminiszter mindenképpen segíyezi a báint Ennek híre Pesten Batthyány távolléte alatt együtt terjedt el Lamberg kinevezésének hírével, szeptember 27-én. A radikális képviselők nem nagy csoportja lebben katonai diktatúra szándékát látva, 27-én éjjelre ülést hivatott össze, amelyen a Ceglédről éppen visszatérő Kossuth is megjelent kardostul, nemzetőri ruhában. A Ház az ő véleményének hatása alatt ki-

mondta, hogy Lamberg miniszterelnökileg ellen nem jegyzett kinevezése érvénytelen és eltiltották a hadsereget lattól, hogy neki engedelmesséjék. Mindezt, valamint Jellacsics postájának elfogását kiáltványban közölték a néppel.

Ekkor történt az a szörnyű esemény, amely elszakította a békés megegyezés lehetőségének utolsó gyenge fonalát is. Lamberg katonai kíséret nélkül, pusztán a királyi kézirat erejében bízva, Pestre jött, hogy a magyar kormányférfiakkal tárgyaljon. Az utolsó napok eseményeinek hatása alatt álló és radikális újságoktól felbőszített csöcselék a király teljhatalmú biztosát, amikor az a hajóhídon Budáról Pestre hajtattott, meggyilkolta (szept. 28). Erre a király leiratban Jellacsicsot teljhatalmú biztosává nevezte ki (okt. 3), az országgyűlést feloszlatta és az országot a hadi törvények alá vetette. A Ház Kossuth indítványára elhatározta, hogy nem engedelmesséjék, továbbra is együtt marad. A korimányteen-dőkkel a honvédelmi bizottmányt bízták meg, amelynek elnöke Kossuth lett, aki ettől fogva maga vezette az ország ügyeit. A forradalom kitört.

A honvédség első sikerei, amelyekkel a Dunántúlra betört Jellacsicsot stájer területre szorította vissza, bátorítólag hatottak. A szervezkedést elősegítette a Bécsben újból kitört forradalom; a bécsi ucca népe Pulszky, a magyar kormány megbízottjának kiáltványából tudomást szerezve Jellacsics és Latour összeköttetéséről, és félve a reakciótól a bán segítségére küldött csapatok kivonulását megakadályozta és Latour hadügyminisztert, aki erre a parancsot kiadta, lámpavasra felakasztotta

(1848 okt. 6). Az udvar Olmützbe menekült. Windischgrätz Alfréd herceg tábornagy serege azonban, amely júniusban a prágai zeniilést verte le, egyesülve Jellacsics seregével, hamar megtörte a rosszul szervezett forradalmárok ellenállását. A magyar csapatok hiába iparkodtak Bécs segítségére sietni, a Schweehat melletti csatában vereséget szenvedtek (okt. 30), mire Bécs kapitulált. Az Ausztriában aratott teljes siker és Radetzky fényes győzelme a szard királya felett, a császári főparancsnokot és a herceg Schwarzenberg Félix elnöklete alatt megalakult új osztrák minisztériumot a magyar „lázaók“ leverésére képesítette. Ferdinándot és öccsét, Ferenc Károlyt ennek fia, Ferenc József javára lemondásra kényszerítették (dec. 2), hogy az új uralkodó menten a koronázási eskü kötél l-keitől, az áprilisi törvényekre való tekintet nélkül végrehajthassa „az összmonaröhia átalakítását és új életre keltését“. A magyar országgyűlés Ferdinánd lemondását, mivel az megkérdezése nélkül ment végbe, nem ismerte el és őt továbbra is koronás királynak tekintette. A bécsi álláspontnak Windischgrätznek a gyakorlatlan magyar csapatoktól fel nem tartóztatható bevonulása adott nyomatékot, aki, miután a forradalmi kormány Debrecenbe menekült, a fővárost megszállta (1849 jan. 5). Az országgyűlés küldöttségét, amelyet Batthyány indítványozott és amelyben ez maga is résztvett, visszautasítván, feltétlen megadást követelt.

A MAGYAR ÜGYET, amely már ekkor elveszettnek: látszott, a fiatal Görgei Artúr nagyszerű hadvezéri képessége mentette meg

egy időre, aki újonnan szervezett seregével a Duna balpartjáról a téli hadjáratban a bányavárosokon, majd a stureci hágón, Branyiskón, Szepesen, Sároson át nagyszabású vonulással és Schlick osztrák altábornagy északi seregének megverése után egyesült a Klapka György vezetése alatt álló felsőtiszai isereggel. Az egyesült sereg fővezérletét Kossuth azonban nem Görgeire bízta, aki kiáltványban ragaszkodott az áprilisi törvényekhez és elítélte a köztársasági iagitációt és akiben vetélytársat látott, hanem az 1831. évi lengyel felkelés egy tábornokára, Dembinszky Henrikre, aki azonban erre képtelennek bizonyult. Miután Kápolnánál (1849 febr. 27) Windischgratztól vereséget szenvedett és alvezérei megtagadták az engedelmességet, Kossuth kénytelen volt Görgeire hagyni a vezetést, a herceg meg a forradalom teljes leverését jelentette Olmützbe.

Az udvar lerre új birodalmi alkotmányt proklamált (1849 márc. 4), amely szerint Magyarország az egységes, és miként eddig, a központból kormányzott birodalomban époly tartomány lett volna, mint Horvátország és Szlavónia, a visszaállított erdélyi nagyfejedelemség és az új, eddig sohasem létezett szerb „vajdaság“, amellyel a jövevény szerbek délszláv tervei öltötték testet.

A hadihelyzet azonban egyáltalán nem felelt meg az olmützi terveknek, mert Görgei április havában a győzelmek egész sorozatát aratván (Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom), Pozsonyig szorította vissza az osztrák hadsereget, Bem apó, az 1831. évi lengyel forradalom vakmerően vitéz tábornoka pedig, aki a forradalmi Bécs vedel-

mének is egyik vezetője volt, Erdélyt tisztította meg a császáriaktól; a szerbeket is leverték Dél-Magyarországon, úgyhogy a forradalmi kormánynak pillanatnyilag az egész ország kezére jutott. Kossuth lekkor a lelkesedés hevében a helyzet józan megítélésére képtelen országgyűléssel a debreceni nagy; templomban a márciusi alkotmányra való feleletül a Habsburg-házat trónvesztettnek mondatta ki (április 14) és magát kormányzóvá választotta, noha különösen a győzelmes fővezér kárhóztatta ezt a lépést, mint amely a kibékülést a dinasztiaival lehetetlenné tette. A diadalmámor nem sokáig tartott, egyre feketébben sűrűsödő felhők tornyosultak a láthatáron. Európában már minden forradalmi mozgalom le volt verve és Magyarország sehonnan sem számíthatott segítségre. A bécsi kormány pedig I. Miklós cár segítségét kérte, aki még Ferenc József nagyapjának megígérte hadserege támogatását, ha az abszolutizmust népmozgalmak fenyegetnék. A cár még attól is tartott, hogy a magyar forradalom tartós sikere esetében a lengyelek, akik közül sokan harcoltak a magyar zászlók alatt, felkelnek Oroszország ellen. Buda várának visszafoglalása (1849 május 21) Hentzi osztrák tábornok vitéz ellenállásának megtörése után a, magyar honvédsereg diadalainak tetőpontját jelentette ugyan, de ezután gyorsan következett a hanyatlás, az elkerülhetetlen végzet az ország minden oldalán betörő ellenség túlsúlya alatt. Az osztrák hadsereg a kegyetlenségéről hírhedt Haynau Gyula báró tábornoszernagy, az orosz meg Paskievics Iván varsói herceg vezérlete alatt, összesen 370.000 ember 1200 ágyúval, állott a 152.000-nyi ma-

gyar hadsereggel és annak 450 ágyújával szemben és a szövetségesek mögött állott két nagy birodalom kimeríthetetlen tartaléka. A forradalom nagy költője, Petőfi Sándor [szívekbe markoló szavai fejezik ki legszebben a nemzet elszántságát és kétségbeesett helyzetét amikor már csak a maroknyi magyarság küzd a szabadságért:

A Kárpátoktól le az Al-Dunáig
 Egy bösz üvöltés, egy vad zivatar!
 Szétszórt hajával, véres homlokával
 Áll a viharban maga a magyar.
 Ha nem születtem volna is magyarnak,
 E néphez állanék ezennel én,
 Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb
 Minden népek közt a föld kerekén.

A „mártírsereg“ visszavonult, megveretett és Grörgei, akire a menekülő Kossuth az államfői hatalmat átruházta, letette a magyar sereg roncsaival Világos vára alatt az orosz hadsereg előtt a fegyvert. Paskievics jelentette a cárnak: „Magyarország felséged lábainál fekszik.“ (1849 aug. 13.)

GOKŒEI ÉS TISZTJEI az oroszok könyörületére számítottak, és valóban, nemcsak a varsói herceg, hanem a cár is közbenjárt Bécsben a kegyelem érdekében; de ez csak Grörgeinek használt, A teljhatalmú főparancsnok, Haynau, Görgei eljárása miatt dühöngött, „Én a rend embere vagyok — írja Radetzkynek — és nyugodt lelkiismerettel lövöttek százakat föbe, mert szilárd meggyőződésem, hogy ez az egyetlen eszköz minden jövődi forradalomnak elejét venni.“ Szadista vér- és bosszúszomjának kielégítését alig várta, „A

félig örült erélye a kegyetlenségben a terheltég kifolyása volt, akár (és valószínűleg) nem normális fejedelmi atyjától (a hessen-casseli nagyherceg), akár szép zsidó anyjától örökölte is „az eléggé rút szerelem.”¹¹

Latour meggyilkolásának évfordulóján a szerencsétlen Batthyány Lajos, vádlójának jobb meggyőződése ellenére, mint a legszörnyűbb juszticmord áldozata, többedmagával életével fizette meg, hogy nem volt vak eszéke a kétszínű bécsi politikának miniszterelnöksége idején. Aradon meg tizenhárom magyar tábornokot avattak hóhérkezek a forradalom vértanúivá. A kivégzések, bebörtönzések száma végnélküli volt. A nemzet legjobbjai elnémultak. Megszűntek a történelmi fejlődés menetében résztvenni azok is, akik Kossuthal élükön a vérengző bosszú elől külföldön kerestek menedéket. Az emigránsokat először Törökország vette oltalmába, innét széledtek aztán szét Európa minden részébe, ahová a bécsi reakció kezei nem érhettek. Az udvar elj arasa nemcsak kegyetlen, hanem oktalan is volt, mert a magyarság széles rétegeiben amúgy is meglévő bizalmatlanság csiráját az ellenszenv és gyűlölködés terebélyes fájává növesztette.

Az ABSZOLUTIZMUS ÉS A KIEGYEZÉS

Az az elvi alap, amelyről elindulva a Schwarzenberg-kormány és utódai a leigázott ország kormányzását berendezték, a „Verwirkungstheorie“ volt. Eszerint a magyarok a

„lázas“ és a függetlenségi nyilatkozat révén az ország történeti jogaira való igényt eljuttatták. Csak a győztes joga érvényesülhet Magyarországon. Erre alapította rendszerét Bach Sándor, Ausztria belügyminisztere, aki forradalmárból lett az abszolutizmus leg-hívebb támogatója. A vérengző Haynau katonai diktatúráját csakhamar polgári uralom,, majd 1851-ben Albrecht főherceg kormányzó-sága váltotta fel. Az új közigazgatás kimondott célja Magyarország tökéletes beolvasztása volt a minden tekintetben legységesen és önkényesen kormányzott centralizált monarchiába, Ennek könnyebb elérése végett az országot feldarabolták. Erdély és a szlavón megyékkel (Szerem, Pozsega és Vierőce) meg a Muraközzel és Fiúméval megnövekedett Horvátország külön helytartóságok lettek, sőt a temesi bánságot, a „vajdaságot“ is leválasztották az ország testéről, amelynek megmaradt területét öt kormányzati kerületre osztották. Az élükön álló kerületi főispánok közvetlenül a belügyminisztertől nyerték utasításukat.

Az 1849 márciusi alkotmányt is csakhamar eltörölvén, császári pátensekkel és miniszteri rendeletekkel kormányozták az országot. Az egységesítés érdekében a már 1848-ban megállapított terv szerint megszüntették a vámvonalat az örökös tartományok és Magyarország között. Miután nálunk a dohányegyedáruságot, a bélyegtörvényt, az egyenes és a fogyasztási adók és illetékek egész rendszerét behozták, a monarchia egy vámterület lett (1850). Az abszolút kormányra várt az 1848-as törvényhozás végrehajtása a földtehermentesítés kérdésében és a földbirtok

ezzel összefüggő általános megadóztatása. Az 1853-ban megkezdett lebonyolítás nagyjában igazságos volt, a nemesség csak azzal szenvedett kárt, hogy későn jutott a kárpótláshoz, azonban ez az összeg, 300 millió forint, nagyobb volt, mint amekkorát a földbirtokosság 1848-ban remélhetett. A kártalanítás nem egyszerre, hanem csak részletekben történt és így nagyobb beruházásokra nem volt felhasználható; a birtokosok csak mélyen névértékük alatt értékesíthető kötelezvényeket kaptak. Az úrbériség ügyében kiadott (1853) és az ösiségről intézkedő pátens (1852) tagadhatatlanul elismerésreméltó rendezései voltak ezeknek a 48-as törvényhozásban csak elvileg elintézett kérdéseknek. Az egységes közigazgatás érdekében behozták a német nyelvet a hivatalokban és az iskolákban. A cenzúra túlkapásai a sajtószabadságpt szüntették meg és még az egyházak sem voltak mentesek e rendszer önkényétől: a protestánsok önkormányzata és a katolikus egyház függetlensége ! egyaránt támadásban részesült, amelynek célja az volt, hogy a történetileg kifejlődött és a magyar közjoggal szoros összefüggésben álló egyházi szervezetet a birodalmi egységbe beolvassza. A Vatikánnal kötött concordatumot a császár Magyarországon is érvényesítette (1855) s a protestáns pátensben meg új egyházi alkotmányt oktrojált a reformátusokra és az evangélikusokra (1859).

Bach kormányzatának, rendszerének németnyelvű közigazgatásával és a mértéktelenül felburjánzó korrupcióval, amelyet az idegen hivatalnokok csaknem minden téren meghonosítottak, mindenbe folyton beleavatkozó

zsandáruralmával, amely nem egyszer tette nevetségessé a kormányt, volt nagyon jó hatása is: az összes pártokat, felekezeteket, sőt a nemzetiségeket egyesítette a gyűlöletben az abszolutizmus ellen. A kormányzat megváltoztatása érdekében folytatott küzdelemben a konzervatív párt is résztvett, amelynek emberei közül a forradalom alatt némelyek visszavonultak a politikai élettől, mások pedig Kossuthot kárhoztatva, nyíltan az udvar mellett foglaltak állást; most mindannyian az 1847-i alkotmányos állapotok visszaállítását tűzték ki maguk elé elérendő célul. Politikai programjuk az ország messzemenő önkormányzata volt az összmonarchia kebelén belül, elsősorban a megyei alkotmány helyreállítása.

A germanizálás és a centralizálás a kormánynak a forradalom alatti szövetségeseit, a nemzetiségeket is elidegenítette tőle. Horvátország is, amely oly nagy szolgálatokat tett, elvesztette önkormányzatát, az országgyűlést és a megyei önkormányzatot ott épügy megszüntették, a német nyelvet épügy behozták, mint Magyarországon. A délszláv tervek megvalósításáról, illyr birodalom felállításáról többé szó sem lehetett. Erdélyben a románok kívánsága, akik az összes; románokat egyesítő tartományban akartak volna nemzeti közigazgatást, csak kívánság maradt, sőt a rendőrruralom még Jancut is, a románok nemzeti hőjét, aki a felkelést a magyar kormány ellen szervezte és vezette, alapos ok nélkül elfogatta. Még a szászok is elvesztették régi, 1848 előtt sohasem zavart önkormányzatukat és kiváltságaikat.

Ha voltak is magyarok, akik az abszolutiz-

mus szolgálatába léptek és „Bach-huszárok“ lettek, a nemzet legnagyobb része passzív ellenállásban várta az idők jobbrafordulását, Deák Ferenc példáját követve, aki miként annak idején Kossuth forradalmi lépéseit, most az udvar ellenforradalmát elítélve, visszavonultan élt birtokán. A mérsékelt Deák népszerűsége Kossuth bukása után halhatlan módon megnövekedett. Mindenki a nemzet képviselőjét látta benne, aki a sok fájdalmas csalódás után józan mérsékletével meg fogja találni a nyomasztó válság megoldásának módját. Politikai barátai, a régi nemzeti liberális párt jelentősebb tagjai közül csak báró Eötvös József és báró Kemény Zsigmond maradtak az országban, akik közül az utóbbi a Deák szellemében szerkesztett „Pesti Napló“-ban csakhamar nagy befolyást gyakorolt a közvéleményre.

Bár a közigazgatásnak Magyarországon az egész lakosság egyre fokozódó ellenszenvé miatt mind nagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie, a nagy adók csak katonai végrehajtással voltak beszédhetők és a túlzott bürokratikus kormányzás, valamint a rendőrség roppant költségei pénzügyi Örvény felé sodorták a I monarchiát, Bach nem átalotta sugalmazott munkában *Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns* (1857) a külföldnek az emigránsok által nézete szerint félrevezetett véleményét oly irányban befolyásolni, mintha kormányzati rendszere a lakosságot boldoggá és elégedetté tenné. Széchenyi István gróf, aki a Bécs melletti döblingi gyógyintézetben keresett enyhülést beteg idegeinek és azt egészségének helyreállta után sem hagyta el többé.

fajának szeretetéből eredő egész szenvedélyességével ítélte el Bach kormányzását és a Rückblickre maró szatírával felelt egy külföldön névtelenül megjelent munkában. A *Blick auf den anonymen Rückblick* csípős gúnnyal állította pellengérré a saját magát tömjénező Bachot, közneveltség tárgyává tette a császár legbizalmasabb tanácsadóját és így nagy mértékben hozzájárult annak visszalépéséhez. Széchenyinek hazája sorsán aggódó lelke a rendőrség zaklatásait, amely a Blick szerzőjének minden mozdulatát és környezetét éber figyelemmel kísérte, nem bírta ki és lelki gyötrelmeinek önkezeléssel vetett véget (1860, április 7).

BACH RENDSZERÉNEK bukását és ebből kifolyólag a Magyarországra nehezedő önkényuralom némi enyhülését a külpolitikai események idézték elő. Ausztria viselkedése Oroszországgal szemben a krími háború idejében (1854—56) tezt a, szövetségesét, akinek 1849 miatt hálára volt kötelezve, elhidegítette tőle és Bécsnek a keleti kérdésben követett politikája egyszersmindenkorra lehetlenné tette az újabb közeledést az egy századon át szövetséges jó viszonyban álló két császárság között. Miután Ausztria az orosz protektorátust a balkáni ortodox népek fölött nem tűrhette, Pétervár és Bécs csak ellenséges viszonyba kerülhettek egymással. Másfelől pedig Olaszország elnyomása a Franciaországhoz való közeledést tette lehetlenné, amely azután 1859-ben az olasz egység megvalósításával Sardiniát fegyveres szövetségben támogatta. III. Napoleon az osztrák-francia-szárd háború idejében a magyar emigráció vezérével, Kos-

suthtal is érintkezésbe lépett és az nagyban készülődött francia támogatással forradalmat kelteni Magyarországon. Erre azonban nem került sor. A franciák solferinói győzelme után Napoleon, Poroszország támadásától tartva, meglepetésszerűen bekét kötött Ferenc Józseffel, aki a birodalom belső viszonyai miatt félve a további háborútól, készséggel hozta meg Lombardia elvesztegetnek áldozatát. Kossuth reményét vesztvé, hogy forradalmi terveit megvalósíthatja, végleg Turinba vonult vissza.

Az olaszországi vereség után Ferenc Józsefben is kezdett derengeni az a tudat, hogy a rideg abszolutizmus fenn nem tartható és hogy határozott súlyú külpolitikát nem lehet oly kormánynak folytatni, amelynek háta mögött elkeseredett, ellenséges alattvalók állnak. A császár tehát Bach elbocsátása után közeledett az alkotmányossághoz és az októberi diplomában (1860 okt. 20), mint „az állam állandó és visszavonhatatlan alaptörvényében“ új alkotmányt adott birodalmának, amely szerint egységes birodalmi gyűlés intézte volna valamiennyi ország közös ügyeit, amelybe a tartománygyűlések bizonyos számú tagot küldenek. A kormányt a birodalmi minisztérium vezeti, amelynek élére a szabadelvű Schmerling! Antal lovag került. Magyarországon visszaállították a régi kormányszíziékeklet, a kancelláriát, a helytartótanácsot, a megyei önkormányzattal együtt; kancellárrá Vay Miklós bárót, a helytartótanács elnökévé Majláth Györgyöt, országbíróvá Apponyi György grófot, a konzervatívok vezetőit nevezte ki az uralkodó. Schmerlinginek, aki az Olaszországban elveszetteket Ausztria németországi pozí-

ciójának megerősítésével akarta pótolni, (szüksége volt arra, hogy Magyarország elküldje követeit a birodalmi gyűlésbe, hogy a Habsburg-monarchia teljes egészében s így nagyobb súllyal léphessen be a német államok szövetségébe. Ez a megoldás azonban Magyarország részéről nem volt elfogadható, mert nem jelentett egyebet, mint Bach egységes államának megvalósítását alkotmányosabb formák mellett. Magyarország nem mondhatta le alkotmányáról, az egész nemzet a „haza bölcsé“, Deák vezetése alatt a jogfolytonosság elvi alapján állott, kívánva az 1848. évi törvények elismerését, amelyeken a magyar államot fel akarták építeni.

A februári pátens (1861 febr. 26), amely látszólag magyarázta a diplomát, de tényleg megint új, egészen más alkotmányt oktrojált, összehívta a magyar országgyűlést, hogy 85 tagot küldjön a bécsi központi parlamentbe. A választások eredménye egyáltalában nem felelt meg a konzervatívok várakozásainak, akik a kormányzókat vezették. Csaknem kizárólag oly képviselők jelentek meg az országgyűlésen, akik az alkotmány kérdésében a már ismert álláspontot foglalták el. A birodalmi gyűlésen senki sem akart résztvenni és csak két párt volt az országgyűlésen: a határozati, amely gróf Teleki László, majd ennek öngyilkossága után Tisza Kálmán vezetése alatt a koronázatlan királlyal egyáltalában nem akart tárgyalásokba bocsátkozni és a nemzet követeléseit határozatilag akarta kimondani; vele szemben a felirati párt Deák Ferenc vezetése alatt feliratban szándékozott az uralkodónak a nemzet kívánságait tudomására hozni. Az a körülmény, hogy a szavazás-

nál az utóbbi került többségre, bizonyítja, hogy a nemzet a szakítást el akarta kerülni és a kibékülésre alapot keresett.

Deák meggyőzően fejtette ki a feliratban, hogy Magyarország kibékülése csak az ősi alkotmány alapján lehetséges és ennek az ország leválasztott részeinek egyesítése, az alaptörvények elismerése; az országgyűlésnek felelős kormány kinevezése és az uralkodó megkoronázása a feltételei; tiltakozott V. Ferdinánd lemondása és Ferenc József trónralépése ellen, kívánva azok országgyűlési tárgyalását. A császár válaszában hangsúlyozta, hogy Magyarországot Ausztriával már 1848 előtt is nemcsak az uralkodó személye kötötte össze és hogy az 1848-as törvények e kötelékek meglazításával a birodalmat súlyos veszélybe sodorták. Deák erre még egy feliratot szerkesztett, amelyben kifejti, hogy a nemzet határozottságában inkább kész az elnyomást továbbra is elviselni, mint alkotmányáról lemondani.

Az országgyűlést feloszlatták, a konzervatívok lemondottak. Schmerling várni akart, míg Magyarország hajlékonyabb lesz és hogy ez hamarabb bekövetkezzék, újra önkényes katonai kormányzást rendezett be: „provisoriumot“. amint nevezte, mert csak addig akarta fenntartani, míg az ország képviselőket küld a birodalmi parlamentbe. Magyarország helytartója egy tábornok, gróf Pálffy Móric lett, katonai törvényszékek ítélkeztek és a megyei alkotmányt hatályon kívül helyezték. Schmerling intézkedései nem vezettek a kívánt eredményre, hanem csak az elkeseredést növelték és összeesküvések jöttek létre, amelyek résztvevői kének feljelentései alap-

ján rendőrkézre és börtönbe jutottak; csak az erdélyi országgyűlés küldött néhány román és szász képviselőt Bécsbe, ahol még a horvátok és a szerbek sem akartak megjelenni. Schmerling mégis megmaradt a „Verwirkungstheorie“ mellett, és ennek Lustkandl bécsi tanár adott tudományos alapot *Das Österreich-ungarische Staatsrecht* című művében, amely szerint Magyarország a Habsburgok alatt sohasem alkotott önálló államot (1865). Vele szemben Deák *Adalékok a magyar közjoghoz* című munkájában bizonyítja, hogy Magyarország még a hadsereg és a külpolitika dolgában is mindig önálló volt — a törvények szerint,

A KÜLPOLITIKAI HELYZET állandó rosszabbodása azonban csakhamar engedékenységre bírta az udvart. Ausztria és Poroszország; közt a német hegemonia kérdésében egyre feszültebb lett a viszony. Bismarck; el volt tökéelve, mint nyilatkozataiból kivehető volt, a csatatéren keresni a néhány emberöltő óta vajúdo kérdés megoldását. A Schleswig-Holstein miatt Dánia ellen közösen vívott háború az ellentétek újabb magvát hintette el a vetélytársak közt. Ferenc Józsefnek akarva, nem akarva le kellett vonnia, ie helyzetből a következtetést: Ausztria tehetetlen Németországban az ellenséges Magyarországgal a hátában. Ily körülmények közt írta meg Deák — udvari körökből terjedő biztatásra — a Pesti Naplóban húsvéti cikkét (1865), amelyben kifejtette, hogy az alkotmány visszaállítása nem zárja ki bizonyos ügyek közösségét, mert a magyarok „készek törvényeiket a monarchia biztonságával össze-

egyeztetni“. Magyarország elválási törekvéseit mindig csak az uralkodó rossz tanácsadói idézték elő azzal, hogy egészen bele akarták Ausztriába olvasztani.

A húsvéti cikknek nagy hatása volt, különösen, miután Deák egy bécsi lapban, a *Debatte-han* kifejtette, hogy az állami élet mely ügyeit tartja közöseknek és hogyan volnának azok intézhetőek. Ferenc József elhatározta a közeledést Magyarország felé. Schmerling megbukott, a magyar kancellár a Deákkal összeköttetésben álló Majláth György lett, majd az országgyűlést is összehívták, amelynek túlnyomó többsége Deákot vallotta vezérének. A konzervatívok csak kevesen voltak. Az emigránsok nagy része is kívánta a kibékülést és a 49-es párt híveinek száma nagyon megcsappant, különösen mióta Kossuth külpolitikai terve, Magyarország politikai egyesítése a dunai államokkal, a „Dunai konföderáció“ nyilvánosságira került. A kiegyezés elé azonban még nagy akadályok tornyosultak, mert a császár az 1848-i törvényeket nem akarta elismerni és hallani isem akart felelős magyar minisztérium kinevezéséről. Más nehézséget a katonai körök okoztak, amelyek Magyarországot, még mindig fegyverrel elfoglalt országnak tekintették), de az osztrák miniszterek is, élükön Belcredi gróf, akik a föderalista alkotmány és a monarchia egységessége mellett foglaltak állást.

Ezeket a nehézségeket megoldotta az 1866. évi osztrák-porosz háború, amely Ausztriát véglegesen kiszorította a német birodalomból és Itáliából is. Még a háború kitörése előtt sietett Deák Ferenc Andrassy Gyulával közösen kidolgozott tervet terjeszteni az ország-

gyűlés e célra választott bizottsága elé. A königgrätz-sadowai katasztrófa, az osztrák hadsereg nagy veresége, alaposan megjavította! a kiegyezés esélyéjét. Még a háború folyama alatt felhívta Ferenc József Deákot Bécsbe, aki kívánságaiban mem ment túl a háború előtt megállapítottakon. Hosszas tanácskozások után sikerült Deáknak és Andráissynak Ferenc Józsefet meggyőzni arról, hogy a monarchia csak a dualisztikus alkotmányformával, azaz mindkét rész önállósága révén juthat nyugalomhoz. A felelős magyar kormány kinevezésével, élén gróf Andrássy Gyulával, megtörtént a döntő lépés. Erdélynek az anyaországgal való egyesítése után az országgyűlés törvénybe iktatta V. Ferdinánd lemondását, nagyobb jogokat adott az uralkodónak az országgyűlés felosztatása körül és Deák hatalmas beszéde után elfogadta a kiegyezést.

A DUALIZMUS KORA

Az 1867. évi kiegyezés, amely Ferenc József megkoronázásával (június 8) érte el beteljesedését, a dinasztia és a nemzet közti háromszázötvenéves küzdelemnek akart végét vetni. Ez abból állott elő, hogy a dinasztia más hatalmasabb országok felett is uralkodott;, aminek következménye volt, hogy a tényleges állapotok az ország kormányzásában ellentétbe jutottak a törvényekkel. A kiegyezés tehát csak kompromisszum lehetett, számolnia kellett az uralkodóház és az örökös tartományok gazdagabb hatalmi forrásaival, amelyekkel szemben, miként az annyiszor be-

bizonyult, a magyar nemzet hiába próbált függetlenségi álláspontra helyezkedni. Deák és Andrássy műve a *pragmatica sanctió*ból kiindulva, amely az uralkodó közösségét és a védelem kölcsönösségét állapította meg, először vonta le határozott formában a két államnak egymással szemben fennálló köteleseit és jelölte meg azok teljesítésének módját; az 1848. évi törvényeiket kiegészítve alapította meg a két ország önállósága mellett is összefüggő kormány formáját, a dualizmust, amelyhez a megalkotásában résztvevő Ferenc József élte végéig, félévszázadon át, kitartóan ragaszkodott, úgyhogy az a monarchia teljes felbomlásával bekövetkezett katasztrófaig fennállott.

Az 1867:XII. törvénycikk a hadügyet és a külügyet, mint a védelem eszközeit, valamint a ezek ellátására szolgáló pénzügyet közösöknek ismerte el. A hadsereg vezetéséről és belső szervezéséről a közös uralkodó gondoskodik; az újoncok megajánlása a Magyarországból kiegészítendő csapattek részére, a szolgálati idő meghatározása, valamint a véderendszer megállapítása és megváltoztatása az országgyűlés hatáskörébe tartozik. A közös ügyek vezetését közös miniszterek végezték, akik, mivel közös parlamentet a magyarok felállítani nem akartak, oly bizottságnak voltak felelősök, amelyet a két ország parlamentje szigorúan egyenlő tagszámmal küldött ki. Az osztrák és a magyar „delegáció“, amelyek évről évre felváltva a két fővárosban gyűltek össze, állapították meg a közös költségvetést, hoztak határozatokat a közös miniszterek javaslataira, egymással csak írásban érintkeztek és csak akkor ültek össze közösen szavazás

céljából, ha háromszori üzenetváltás után egyenlő határozatot kellett hozni. Határozataik szentesítés után törvény erejével bírták. Minthogy mindkét állam parlamentjének csak kiválóbb alakjait küldte ki a bizottságokba, tárgyalásuk színvonalát magasabb volt az országgyűlésiekénél. Hogy mennyivel járul a két állam a közös kiadások fedezéséhez, azt a két országgyűlés kiküldte külön bizottság állapította meg időről időre, illetőleg ha megegyezés nem jött létre, az uralkodó. A kvótát, amint a hozzájárulást a közös költségekhez (nevezitek, hosszas tárgyalások után Magyarország részére 30%-ban állapították meg, amely azután fokozatosan a dualizmus utolsó idejében 37%-ra emelkedett. De ia pragmatica sanctióból le nem vezethető más közösségek is törvényes formát nyertek a kiegyezéssel. A két ország megegyező érdekeire való tekintettel, Magyarország késznek nyilatkozott Ausztriával bizonyos megbarátozott időre kereskedelmi és vámszövetséget kötni, a külföldi államokkal közös kereskedelmi szerződésekben megállapodni, bizonyos vasúti kérdésekben egyezkedni és a fogyasztási adókat a vámszövetség folytán egyforma elvek szerint rendezni. Mindezek az ügyek tízévenként szinte vég nélküli tárgyalások anyagát alkották. A vámközösségből folyt az érmerendszer és a pénzláb egyformasága is, amelyek viszont azok vezetésének, a banknak egységét feltételezik. Az osztrák nemzeti bankból 1878-ban megalkotott Osztrák-Magyar Bank kapta meg a kizárólagos jogot bankjegyek kibocsátására és gondoskodott a két állam hiteligényeinek kielégítéséről.

A KIEGYEZÉS, amelyet az osztrák parlament is elfogadott alaptörvénynek, noha azt sokan „parlamentari Königrätznek“ tartották, az adott viszonyok közt a legjobb megoldás volt. Mint kompromisszum nem felelhetett meg tartósan egy fejlődő nemzet igényeinek, hisz az állami élet legfőbb részei nem tartoztak a nemzet kizárólagos rendelkezései körébe. A dualisztikus kormányforma a két államot egymás belügyeiben is érdekeltté tette, hiába iparkodtak ezt alkotói elkerülni. Deák műve a következő félszázad alatt a békés fejlődést biztosította az országnak azzal, hogy a közös uralkodóval bíró országok viszonyát szabályozta és a Habsburg-monarchia tartós, belső berendezésével hatalmát kifelé megszilárdította. Mivel azonban az állami önállóságra irányuló kívánságokat nem elégíthette ki tökéletesen, a két állam közti viszálykodásnak és a közjogi harcoknak nem vonta el alapját, és ezek a következő félszázadban a nemzeti energia javát emésztették fel. A kiegyezésnek ugyan a Deák Ferenc nagy egyéniségétől vezetett párt a többséget biztosította az országgyűlésen, de a magyarság: nagy tömegeit az új alkotmány nem elégíthette ki.

Kossuth Deákot mingyárt megvádolta a nagyhatású Cassandra-levélben (1867), hogy elárulta a nemzet jogait, amikor teljes szuverenitását nem tudta minden tekintetben megvédeni és a kormányzó, akinek a távolból jövő megnyilatkozásai a magyar politikai élet minden mozzanatát kísérték, minden alkalmat megragadott később is, hogy a nemzeti szenvedélyeket a Deák megalapozta dualizmus, „a törvényesített jogtalanság“, „a magyar hazát ezeréves államiságából kivetkőztető s

lelke egész erejével perhorreszkált „osztrák-magyar állami közösség“ ellen felkorbácsolja. Tiszteletreméltó elvhűséggel hangoztatta önkéntes, gondterhes száműzetése legkeserűbb napjaiban is aggkorát meghazudtoló, lelkes ékesszólással megszerkesztett „irataiban“, hogy a sors; őt megtörheti, de meg nem hajlíthatja, s hogyha a nemzet el is árulta a függetlenség ügyét, ő mindvégig kitart mellette. A közjogi ellenzék, amely Kossuth programja alapján állott, eleinte gyenge volt, de a Kossuth-kultusz terjedésével, miután a 49-i végzetes események feledésbe mentek és az új nemzedék csak a nemzeti önállóság teljességén lelkesedett, éppen a színmagyar vidékeken erősödött meg; utóbb, 1884-ben, felvette a függetlenségi és 48-as párt nevet is. Programjában, amely szociális és kulturális reformokat nem tartalmazott, a demokráciát hangoztatta ugyan, de emellett a megyei önkormányzatot védte és a közigazgatás államosítását hevesen ellenezte, minden közösség eltörlését kívánta az örökös dinasztián kívül, amelyet elismert; és így ebben eltért Kossuthtól, aki matuzsálemi korában is hangoztatta: „Ferenc József ,osztrák császár, magyar király alattvalójának magamat soha, egy percig sem ismertem el s el nem ismerem“. Ez a program már eleve kizárta, hogy a kormányzást e párt normális módon átvehesse és a politikai felelősség terhét viselhesse; forradalomra pedig a fennálló hatalmi viszonyok mellett nem gondolhatott, de nem is lehetett erre kedve, ha az, ország és választóinak hangulatát ismerte. Egy politikai párt, amelynek ha nem akarta az országot megoldhatatlan válságba dönteni, óhajtania kellett,

hogy többségre ne jusson, egészséges parlamenti élet kifejlődését tette lehetetlenné és csak a dinasztia és a nemzet közti ellentétek kiélezését, pusztán illúziók felkeltését érthette el, anélkül hogy a teljes önállóság megvalósításához akár egy lépéssel is közelebb vihette volna a nemzetet.

Más kormányképes ellenzéki pártunk sem volt a dualizmus félszázadában, ha eltekinünk azoktól a kisebb párttöredékektől, amelyeknek gyakran csak vezéreik többé-kevésbé indokolt személyes ambíciója volt az alapjuk, amelyek időnkint ki-kiváltak és ha vezetőik érvényesülési lehetősége adva volt, különösebb program híján visszatértek a kormányt alkotó 67-es, vagy a kuruc tagadás politikáját hirdető 4.8-as pártba.

Ily viszonyok közt a 67-es Deák-párt viselte a kiegyezés védelmének, a dinasztia és Ausztria érdekei, valamint a nemzeti önállósági igények kiegyeztetésének folyton súlyosbodó terhét. Amíg a kiegyezést védte, de csakis addig, személyekre való tekintet nélkül a leghatározottabban támogatta a pártot Ferenc József, aki a nagy önmegtagadása árán létrejött közjogi békét, élete legfőbb művét, az őt jellemző katonás nyíltsággal és vas-következetességgel tartotta fenn. A kormányzó 67-es pártnak, ha nem akarta az országot annyiszor tapasztalt keserű megpróbáltatásokba vinni és a kiegyezéssel hatalmas arányokban meginduló nemzeti fejlődés útját bevágni, a hatalmat minden eszközzel meg kellett tartania. Vezetőinek, a magyar kormányelnököknek a dinasztikus érdekek és az egyre követelőbb közhangulat közt kellett közvetíteni, állandóan abban a veszélyben,

hogy ha a nemzeti kívánságokat, amelyek a közjogi ellenzék izgatásainak hatása alatt a teljes önállóságra irányultak, képviselik, az uralkodónál lesznek kegyvesztettekké, avagy a közös intézmények erősebb védelmezése parlamenti helyzetüket teszi tehetetlenné. Gyakran igazán törpe kisebbség kényszeríti őket, a nemzeti hangulatra támaszkodva, a távozásra.

MÁR AZ ANDRÁSSY-KORMÁNY és a Deák-párt érezte ennek a felemás politikai helyzetnek súlyát. Ellenzékük, Tisza Kálmán és Ghiczy Kálmán balközéppártja, hogy magát Deákkal szemben fenntarthassa, közjogi jelszavakat hangoztatott és a nemzeti közhangulat álláspontján állott, amely különösen a hadsereg kérdésében nem volt a kiegyezéssel megelégedve. Már Tisza megkezdte az ellenzéki álláspont szóvivői gyanánt a megyéket felhasználni, amelyeket azután az ellenzék mindig a nemzeti ellenállás szerveinek tekintett. Másfelől meg a még mindig összbirodalmi irányzatú udvari, főleg katonai körökkel szemben csak nehezen sikerült Andrásynak a magyar királyi honvédség felállítását és megszervezését megvalósítani (1868) és még nehezebben a határőrvidék polgárosítását elérni, amelyben az említett körök, mint azt 1848 kimutatta, nem ok nélkül láttak a magyarság ellen mindig felhasználható katonai szervezetet. Már az Andrássy-kormány, amelytől az ország új berendezését várták, kénytelen volt a viszonyokkal megalkudni és a kiegyezés biztosítása érdekében a reformmunka terén félrendsabályokkal megelégedni.

EGYIK LEGNAGYOBB feladatát, a kibékítést a nemzetiségekkel sem oldotta, de nem is oldhatta meg sikerrel, pedig ennek veszélyeit az 1848. évi események élénken bizonyították. A horvát nemzeti párt, amely a horvát-szlavón tartománygyűlésen 1861 óta többségben volt, megpróbált 1865-ben egyenesen Ferenc Józseffel tárgyalni, hogy Magyarországtól való függetlensége elismerést nyerjen, de az uralkodó a magyar közjogi álláspontra helyezkedve, a kiegyezés megkötése után felhívta a tartománygyűlést hogy küldjön a koronázásra delegátusokat, amit az nem tett meg. A gyűlés feloszlata után báró Rauch Levin báni helytartónak sikerült a választáson a kormánybefolyás latbavetésével uniós többséget létrehozni, amely elfogadta a magyar-horvát kiegyezést. Horvátországgal, a magyar állam területi áldozata árán, amely az alsószlavóniai megyékről ia békesség kedvéért lemondott, létrejött ugyan a közjogi viszony rendezése, de a horvát nemzeti öntudatot ez éppen úgy nem elégíthette ki állandóan, mint Deák kiegyezése a magyarság zömét. Horvátország eddig is élvezett önkormányzata alkotmányos formák mellett kibővült. Külön tartománygyűlésével és a magyar kormány felelős bán alatt álló kormányával nem állt messze a külön államiságtól. A magyar országgyűlésen 40 tagú küldöttséggel képviseltette magát, amely azonban a tárgyalásokban csak akkor vett részt, ha azok olyan ügyekről folytak, amelyekben hozott törvények Horvát-Szlavónországot is köteleztek. A magyar országgyűlés egy bizottsága pénzügyi egyezményt is kötött Horvátországgal, amely rendkívül előnyös volt a kis országnak, A

amelynek tízévenkénti megújítása époly nehézségekbe ütközött mindig, mint a magyar-osztrák kiegyezés.

Hasonló közjogi viszonyra törekedtek az anyaország nemzetiségei, amelyek 1848 óta egyenrangú politikai nemzeteknek tekintették magukat: a megyék felosztását kívánták nemzeti alapon, az állami föderáció elérésére. A románok és a tótok már 1861-ben kifejezést is adtak ezeknek a céljaiknak. A magyar kormányok helyzetét a nemzetiségi kérdésben megnehezítette az, hogy az udvar körül bizonyos, különösen katonai körök, de egyes osztrák pártok is, a dualizmustól a Habsburg-monarchia fennállását féltve, a kiegyezés után is folytatták a forradalom előtti bécsi kormány hagyományos politikáját a nemzetiségekkel szemben, amely ezek törekvéseinek támogatásával a magyar befolyást vélte gyengíteni. A dualisztikus szervezet kizárta a nemzetiségek politikai igényeinek kielégítését. Ez csak föderatív alapon lett volna lehetséges. Befolyásos körök, elsősorban a cseh-német feudális urak éppen a nemzetiségi igények istápolásával iparkodtak hát a dualizmus bukását elérni.

A kiegyezés nem elégíthette ki a nemzeti-ségeket, de a Deák-párt alkotta „nemzetiségi törvény“ sem (1868:XLIV. te), amely minden állampolgárnak biztosította nyelve használatát a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. A közoktatásról ugyanebben az évben hozott törvény pedig megengedte mindenkinek iskolák alapítását és azok tannyelvének meghatározását. A nemzetiségek azonban az egész alsóbbfokú közigazgatásban megyénként a többség nyelvének használatát, a köz-

ponti kormányzásban is nyelvük szabad érvényesülését, a teljes egyenrangúságot kívánták és végeredményben az országnak részekre bontását, amelyekben kizárólag az ő érdekeik érvényesülnek. Emiatt azután a nemzetiségeknek adott engedmények az életbe nem mentek át, sőt végre nem hajtasuk az ország nem magyar nyelvű lakosainak újabb sérelme volt.

Az irredentista törekvések, amelyek a balkáni fejedelemségek és a pánszlávizmus megerősödésével egyre nyilvánvalóbbak lettek, védekezésre készítették a magyar államot. Különösen a szerbek hangoztatták a régi illyr programot és vezetőik összeköttetésben álltak Belgráddal.

A nemzetiségi kérdés elmérgesedésében nem csekély része volt annak a kapcsolatnak, amely a kiegyezés óta Ausztria belügyei és a magyar állam érdekei közt fennállott. Andrássy csak tekintélye egész súlyának latbavetésével akadályozhatta meg 1870-ben, hogy a bécsi katonai körök és a közös külügyminiszter, Beust gróf a francia-porosz háború alkalmából ne kössenek szövetséget a franciákkal, ne kezdjenek reváns-háborút a poroszok ellem s, 66-i vereségért és ne iparkodjanak Németországban a régi politikai befolyást visszaszerezni, ami a dualisztikus államforma végét jelentette volna. Ugyanebből az okból hiúsította meg 1871-ben a Hohenwarth-kabinet tervét, az osztrák alkotmány föderalisztikus alapokra való fektetését és a nemzetiségek, főleg a köztük legerősebb csehek igényeinek kielégítését, akik pedig az osztrák-magyar kiegyezésből, a magyaroknak tett engedményekből kiindulva, régi közjogi önállóságuk visszaszerzé-

sere törekedtek. Andrásy a közös ügyek dualisztikus elintézésének a kiegyezésben megállapított módját féltette attól, ha Ausztria szövetséges állammá változik és méltán tartott Ausztria ily átalakulásának nagy hatásától a magyar viszonyokra. A dualizmus így a magyarságot a németiség védelmezőjévé tette Ausztriában, aminek következményei az osztrák németiség politikai súlyának gyengülésével nem maradhattak el.

ANDRÁSSYT elhatározó németbarát állásfoglalása a német császárság megalakulása után a monarchia külpolitikájának vezetésére tette hivatottá. Távozása és Deák Ferenc előregedése a Deák-párt szétesési folyamatát idézték elő, amikor azt a vasútépítések körül elkövetett visszaélések, az államhitelnek a deficités költségvetések miatt bekövetkezett megromlása népszerűtlenné tették. A pártnak, miután az Andrásyt követő miniszterelnök, Lónyay Menyhért sem tudta magát az ellene emelt vádaskodások alól kivonni, nem voltak megfelelő politikai személyiségei, akik a főleg pénzügyileg súlyos helyzetben alkalmasak lettek volna az állam vezetésére. A kiegyezés további megvédését az tette lehetségessé, hogy Tisza Kálmán elismervén, hogy a kiegyezés módosítása a közeljövőben nem fog megtörténni, a Ferenc Józseffel folytatott tárgyalások hatása alatt, aki teljesen Andrásy tanácsai szerint járt el, eddigi elveit felfüggesztvén, megvalósította pártja és a Deák-párt egyesülését. A több politikai tehetséggel rendelkező és jobban megszervezett Tiszapárt, amelynek gyökere a vidéki középbirtokosságban volt, új erőt öntött a kiegyezést

védő „szabadelvű pártba“.

Az 1875. évi fúzióval, gróf Wenckheim Béla átmeneti kormánya után kezdődik Tisza Kálmán tizenöt évig tartó kormányzásának korszaka, amely alatt a kiegyezés műve és az azt követő berendezkedés megszilárdult. Az egyre jobban terjedő függetlenségi törekvésekkel szemben csak a legszigorúbb párturalommal tudott Tisza másfél évtizeden át válságoktól mentes békés fejlődést biztosítani. A központi kormányzás és a közigazgatás minden eszköze a párturalom szolgálatába került, amely egyének és választókerületek szolgálatait a legkülönbözőbb módon jutalmazta, kezdve a fejedelmi kegyből fakadó kitüntetésektől és rangemelésektől, egészen az iskolai ösztöndíjak adományozásáig. Minthogy éppen az alföldi magyarság nagy tömegei sorakoztak a függetlenségi párt zászlaja alá, a nemzetiségi területek kisebbszámú választóval bíró és így könnyebben befolyásolható kerületei juttatták a szabadelvű párt képviselőit erős többségre, akik között Tisza erős fegyelmet tudott tartani. Ennek következménye volt, hogy a kormánytól függő beruházások nagyobb (mértékben jutottak ezeknek a kerületeiknek, mint a kuruckodó színmagyar vidékeknek, amelyek a modern gazdasági és kulturális intézmények szempontjából elmaradtak az előbbieik mögött. A nemzetiségek gazdasági emelkedéséhez, nemzetiségi intelligencia keletkezéséhez és megerősödéséhez Tisza Kálmánnak és utódainak ez a kényszerhelyzetből folyó, a kiegyezést mindenáron biztosító pártpolitikája öntudatlanul nem csekély mértékben szolgáltatta az alapot.

A Tisza-kormány már ugyancsak érezte a közös ügyekből egyre sűrűbben folyó közjogi nehézségek bénító súlyát. Már a kiegyezés 1877. évi megújítása megmutatta, hogy nem jóindulatú ellenféllel kell a magyar kormánynak periodikusan visszatérő tárgyalásokat folytatni. A legnagyobb izgalmakra, a magyar politikai szenvedélyek felkorbácsolására azonban főleg a közös hadsereg adott alkalmat, amely a közhangulatot többé nyugodni nem hagyta; a függetlenségi párt mindenkor kész volt a hadsereg terén feállított népszerű követelésekkel a kormánynak nehézségeket okozni. A hadsereg volt ugyanis a közös ügyek közül az, amelyet az általános védkötelezettség révén mindenkinek alkalma volt saját tapasztalásából megismerni. Mindenki láthatta, hogy a dolgoknak 67-ben bekövetkezett új rendezése a hadsereget legfeljebb néhány elenyészően csekély külsőségben változtatta meg, annak szelleme a régi maradt. A magyar királyi honvédség hiányos fegyvernemeivel és felszerelésével — legalább is a 90-es években Fejérváry Géza bárónak köszönhető fejlesztéséig — a hamupipőke szerepét játszotta, a közös hadsereg pedig a régi centralizált Ausztria eszméjének határozottan magyarellenes letéteményese volt az egész korszakban. Tisztikara nevelésénél és összetételénél fogva a magyarországi nemzetiségek föderatív törekvéseit nem titkolt rokonszenvvel kísérte. Tábornoki kara, élén a hosszú ideig a hadseregre még az uralkodónál is, nagyobb befolyást gyakorló Albrecht főherceggel, a nemzeti gondolatnak semmiféle engedményt sem volt hajlandó adni és maga az uralkodó a legnagyobb határozottsággal örködött egyses-

gén, mint az „összmonarchia“ egyetlen szervén, amelybe a „felbomlás“ csiráit plántálni nem engedte. A hadsereg német nyelve, sajátos osztrák politikai felfogása lehetetlenné tették a magyar birtokosság fiainak tömegeesebb belépését a tisztikarba, amint ez nemzeti hadseregben bizonyára történt volna.

A hadseregben a nemzeti közvélemény a magyar államiság ellenségét látta, amely a múltban is ezt a szerepet töltötte be és a jövőben is bármikor felhasználható erre. Hogy mekkora volt a nemzet és hivatásos védelmezője közt az ellenszenv Tisza kormányzása idejében, akkor lett először döbbenetesen nyilvánvalóvá, amikor a budapesti helyőrség parancsnoka, Jansky Lajos Hentzinek, Budavár császári védelmezőjének szobrát halála évfordulóján, Budavár bevétele napján beszéd kíséretében megkoszorúzta (1886). Ámbár Tisza elítélte ezt az eljárást, Janskyt még elő is léptették. Már ekkor kiderült, hogy mily súlyosan nehéz a magyar miniszterelnök helyzete nemzet és dinasztia között a hadsereg kérdésében. Tisza a királynál nem találta meg azt a támogatást, amelyre a tisztikarnak a nemzeti érzéseket sértő eljárásával szemben szüksége lett volna.

Tarthatatlanná lett azután parlamenti helyzete a véderővitának nemsokára bekövetkező viharos jelenetei közt. A közvélemény és annale nyomán az ellenzék heves ellentmondását idézte elő az, hogy a javaslat tíz évre előre akarta megállapítani az újoncjutalékot és hogy az egyéves önkéntesektől német nyelven követelte meg a tiszti vizsgát és ha ez nem sikerült, őket még egy évi szolgálatra kötelezte. Az ellenzék a heves parlamenti ellenállás tá-

mogatására az uccát is mozgósította, amely állandó tüntetésekkel foglalt állást a kormány ellen. Már csaknem összecsapásra került a sor a tüntető tömegek és a kivonult karhatalom között, amikor a népszerű Eudolf trónörökös öngyilkosságának a híre (1889 jan. 30) lecsillapította a szenvedélyeket. Eóla liberális hajlandóságai és néhány magyarbarát nyilatkozata miatt, mint ma már tudjuk, megokolatlanul, azt hitte a magyar közvélemény, hogy belátóbb lesz a magyar közjogi állásponttal szemben. A törvényt ugyan módosításokkal élénk vita után elfogadták, de Tisza tekintélye az uralkodó és a nemzet előtt is lényeges csorbát szenvedett.

Lemondásával sikerült bizonyos népszerűséget szereznie, mert Kossuth honosságának kérdésével kapcsolatban nyújtotta ezt be. Az 1879. évi honossági törvény alapján ugyanis a turini számkivetett, mivel tíz év alatt nem vétette fel magát egy osztrák-magyar konzuli község anyakönyvébe sem, elvesztette magyar honosságát. Amint ez az, időpont közeledett, Kossuth egyre szenvedélyesebben panaszkodott a magyar közvéleményhez intézett írásaiban, hogy neki, „mint (minden polgári kapcsolatból kitzasztott sehonnainak“ kell meghalni. Az agg kormányzónak, már életében legendás kor hősének, személyes sérelme nyomán, Ferenc József nem csekély megdöbbenésére, a Kossuth-kultusz rohamosan megerősödött az országban. Számos város választotta meg Kossuthot díszpolgárnak, ami Kossuthnak újabb alkalmakat adott a dualizmus elleni nyilatkozatokra. Tisza Kálmán hajlandó volt a díszpolgárságok révén kibúvót találni Kossuth részére a törvény rendelkez-

zései alól, de ez nem akart „hátsó ajtócskán belopódzni“ oda, ahonnét őt „a főajtón ki-dobták“. A törvény megváltoztatásáról persze Ferenc József felfogása mellett szó sem lehetett s így Tisza beadta lemondását (1890 mára).

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS Tisza kormányzata idejében is hamu alatt lappangó zsarátnok maradt. Magyarország belső nyugalma és fejlődése Tisza Kálmán kormányzása idejében szükséges támasza volt gróf Andrássy Gyula külpolitikájának, amely az orosz-török háború nyomán a berlini kongresszus felhatalmazása alapján Bosznia és Hercegovina megszállására (1878), majd a Nemtorsiággal megkötött szövetségre (1879) és Olaszország csatlakozása után a hármas szövetségre vezetett (1882). Bosznia „okkupációja“ a monarchia nagy részének és főleg a külpolitikailag tájékozatlan magyar közvéleménynek ellenzésével ment végbe, amely a törökök mellett tüntetett. Úgyszólván csak a horvátok szemében volt népszerű a monarchia új keleti politikája, amely megakadályozta, hogy Boszniára az orosz pártfogás alatt álló Szerbia tegye rá a kezét. A megszállással a horvátok álmaik megvalósításához egy lépéssel közelebb érezték magukat. Trializmusra irányuló törekvéseik egyre erősebbekké lettek a szerbek illyr, jugoszláv gondolatával szemben és beállt az a különös helyzet, hogy az erőskezű és a Tiszáéhoz hasonló eszközökkel dolgozó Khuen-Héderváry Károly gróf, bár, a magyar kormány képviselője 1873—1903-ig Horvátországban, valamint Kállay Béni közös pénzügyminiszter,

akinek tárcájához került Bosznia és Hercegovina kormányzása, és aki az újonnan elfoglalt tartományokban jó közigazgatást teremtett meg, a horvát törekvésekkel szemben a szerbeket támogatták. így ép azt a nemzetiséget juttatták gazdaságilag és a kultúrában előnyökhöz és nagyobb fejlettségre, amely az irredentista mozgalmakban mindig vezetett. Szerbia már az osztrák-magyar megszállás előtt igényt emelt a túlnyomóan szerbek lakta török tartományokra és többé nem is mondott le róluk — legfeljebb papíron. Az, hogy Szerbia ezidőben az Obrenovics-dinasztia révén ja monarchiával szemben le volt kötelezve, utóbb éppen úgy nem nyomott ia latban, mint Románia csatlakozása a hármasszövetséghez (1883) nem akadályozta meg, hogy a nem hivatalos körök az erdélyi románok irredentista törekvéseit támogassák.

A bukaresti egyetemi tanárok alapította kultúrliga (Liga culturála) állami pénzeszközökkel is táplálta az 1890 óta többségre jutott túlzók mozgalmát, akik programjukat panszaikkal, mint a monarchiát alkotó nemzet, memorandumban egyenesen az uralkodóhoz juttatták. A „memorandumper“, amelyet a magyar kormány a mozgalom vezetői ellen indított, akik felbontatlanul visszakapták az uralkodótól a kormány közvetítésével írásukat, alkalmat adott a kultúrliganak a latin népek közt, de egyébként is Európában az érdeklődést felkelteni „elnyomott“ testvéreik iránt és számos ellenséget szerzett a románok ügyes, nálunk figyelemre sem méltatott külföldi propagandája révén a magyarságnak. Az erősebb rendszabályok, mint a nagyszombeni „nemzeti comité“ felosztatása (1894)

passzivitásba kergették a románokat, úgyhogy a század végén viszonylagos csend állt be a velük való vonatkozásokban. A propaganda azonban Románia részéről a románság egyesítése érdekében a hivatalosan fennálló szövetség mellett is folyt a külföldön. A magyar kormányok ezzel szemben sajtóperekkel, román lapszerkesztők elítélésével szolgáltatták a keresett anyagot ennek a mozgalomnak, amely végső céljában mindig az ország integritása ellen irányult.

A TISZA KÁLMÁNT követő kormányok és a magyar parlament politikai tevékenységét azok a közjogi harcok töltötték be, amelyek az Ausztriával való közösségből folytak. Az egy emberöltőin át tartó európai békét nem nagy nemzeti alkotásokra, nem társadalmi reformokra használták fel. Ezekhez a liberális kornak és a nagyjában még mindig a földbirtokos nemességre támaszkodó politikai rendszernek majdnem semmi érzéke sem volt. Csak kicsinyes viták folytak a parlament normális működésének megakadályozására.

A Tisza utáni gróf Szápáry Gyula kormánya megpróbálta a közigazgatás államosítását végrehajtani, de az erre vonatkozó törvényjavaslattal szemben az ellenzék, amely Tisza bukását a maga akciója sikerének tulajdonította, obstrukciót kezdett, úgyhogy a kormány formális győzelem biztosítása után kénytelen volt a lényegről, a közigazgatás államosításáról lemondani és csakhamar vissza is lépett (1893).

A véderőkérdésben kiélestedt közjogi elmentések lecsillapítására a 67-es alapon álló kormánynak az egyházpolitikai törvény javas-

latok látszottak legalkalmasabbaknak, amelyek követelésében, a szabadelvű párt találkozott a liberális ellenzékkel. Ezeket tulajdonképpen a vegyes házasságból eredő gyermekek vallásának már az 1844. évi rendi országgyűlésen a liberális egyenjogúság szellemében elintézték, de a katolikus papságtól elintézettnek nem tekintett kérdése vetette fel. Wekerle Sándor miniszterelnök az előző kormány alatt kidolgozott törvényjavaslatokkal: a gyermekek vallásáról, a polgári anyakönyvvezetésről, a kötelező polgári házasságról, a vallás szabad gyakorlásáról és a zsidók recepciójáról, a dualizmus alapján álló 67-es párt megerősödését akarta elérni s ez volt az az érv, amely az uralkodót is meggyőzte és amelynek hatása alatt jobb meggyőződése ellenére beleegyezését adta a javaslatok betervezéséhez. Mint a minisztertanácsban kifejtette, a házassági törvényt az ország nyugalma nézve veszélyesnek tartotta, de a politikai szükségnek alárendelte egyéni meggyőződését, „hogy a kormányt a fennálló közjogi alap védelmében megerősítse“. Egyszersmind kijelentette, hogy semmit sem fog a törvény létrejötte érdekében tenni, de ellene sem és hogy elvárja a kormánytól, hogy beleegyezését nem fogja ellenkező véleményekkel szemben nyomás gyakorlására felhasználni.¹²

Ilyen körülmények között, miután a javaslatokat a képviselőház «nagy többséggel elfogadta ugyan, de a főrendiház visszautasította és Wekerle hiába tett előterjesztést a többség biztosítása céljából új főrendek kinevezésére és miután javaslatait a király Kossuth Lajos temetése ügyében sem fogadta el, beadta lemondását (1894 jún. 1). Mivel a szabadelvű

párt ragaszkodott a javaslatokhoz és a király bizalmasa Khuen-Héderváry Károly gróf útján meggyőződött arról, hogy a törvényjavaslatok el nem fogadása a dualisztikus párt felbomlását idézné elő, tovább ment első nyilatkozatain, Wekerlét újból megbízta a kabinet-alakítással, a törvények létrejöttét előmozdította és végül is szentesítette csakis azért, hogy a liberális pártot megerősítse.

Wekerle nevéhez fűződik még az állami költségvetés egyensúlyának helyreállítása, új valuta (a korona) bevezetése és annak az aranyéval egyenlő stabilizálása, ami a gazdasági szervezet nagy erejének volt köszönhető, amelyben Magyarország és Ausztria kölcsönösen kiegészítették egymást.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI törvények fontosabbjainak szentesítése után Wekerlének távoznia kellett, mert az uralkodót nagyobb mértékben vitte bele azok támogatásába, mint az ennek szándéka volt. Utódjául Ferenc József, a szabadelvű párt hangulatát méltányolva, a neki nem rokonszenves Bánffy Dezső bárót nevezte ki (1895), akinek a kormányát azonban csak átmenetinek szánta hosszabb életű, erős Khuen- vagy Széli Kálmán-kormányhoz. Bánffyt az uralkodó bizonyos programhoz kötötte, amely az ő gondolkozását megvilágítja, s amelynek teljesítését a további kormányoktól is elvárta: A 67-es alapnak érintetlenül kell maradnia, különösen a hadsereg intézményei és nyelve tekintetében. Az egyházpolitikai törvényeket úgy kell végrehajtani, hogy egy felekezet érdekei se szenvedjenek sérelmet. Különös figyelem fordítandó a nemzetiségi kérdésre. A magyar

állameszme fenntartása mellett egyrészt minden az államra veszélyes agitációt határozotlan, le kell törni, de másrészt mindent tapintatosan kerülni kell, ami a nemzetiségek részéről jogos panaszra adhatna okot és végre kell hajtani a nemzetiségi törvényt. A közigazgatás reformját meg kell alkotni, a féktelen sajtót megrendszabályozni, ami Ferenc Józsefnek nem egyszer nyilvánított kívánsága volt. Végül kötelességévé tette a 67-es kormánynak a függetlenségi párt államellenes tendenciáinak leküzdését és ami szívügye is volt: a Kosuth-kultusz elleni erélyes fellépést és annak lehetőleg kiirtását.¹³

Bánffy kinevezésekor Ferenc József azt a kívánságát fejezte ki, hogy hozzon létre fúziót a szabadelvű párt és az Apponyi Albert gróf vezetése alatt szintén 67-es alapon álló kis nemzeti párt között, amely a vezéren kívül is bővelkedett politikai tehetségekben. A fúziótól, mint 1875-ben, bizonyára a dualisztikus kormánypárt megerősödését és utána hosszabb, nyugalmas korszak beköszöntését várta az uralkodó. A fúzió azonban nem jöhetett létre Bánffy alatt, mert Apponyi ragaszkodott elméletéhez: „a dualizmus nemzeti irányban való kifejlesztéséhez, illetőleg „a dualizmus keresztülviteléhez“ és különösen nem volt hajlandó a hadseregére vonatkozó követelések; bői engedni.¹⁴ Ez magyarázza meg Ferenc József bizalmatlanságát Apponyival szemben, amely megvolt még akkor is, amikor ez Széli Kálmánnal megegyezvén, belépett a szabadelvű pártba (1899), hogy onnan néhány év múlva híveivel újból távozzék (1903 nov.).

A millenniumot, a honfoglalás ezredik évfordulóját (1896) az egész magyarság uralko-

dójával látszólag a legnagyobb egyetértésben ünnepelte meg. A nemzet a zavartalan külső béke hatása alatt a jólét eddig nem látott fokára emelkedett, a magyar állam dús lombosított fáját azonban belülről féreg rágta. Míg az öregedő uralkodó csak a meglevő változatlan fenntartását tartotta kötelességének, a soknépű Habsburg-monarchia a bomlás jeleit mutatta. Ausztriában Taaffe kormányának bukása után (1879—1893), amely a szlávoknak, különösen a cseheknek és lengyeleknek adott engedelmekkel, ha zökkenések közt is, még csak valahogy vitte előre a parlamentarizmus útján az állam szekerét, az állami szükségleteik parlamentáris úton való kielégítése úgyszólván lehetlenné vált. A kormányzás rövid ideig tartó alkotmányos intermezzókkal abszolutisztikus módon, az osztrák alaptörvény 14. §-ának alkalmazásával folyt.. A nemzeti széthúzás mind erősebb lett Ausztriában, a csehek, szlovének a dualizmusnak mindig határozott ellenségei voltak, de most erős német párt is alakult, a Lueger szervezte keresztény szocialisták, amely a föderációtól várta Nagy-Ausztria megalkotását a magyarországi nemzetiségek, különösen a horvátok és románok támogatásával. Mindezeknek a törekvéseknek mozgatói a csehországi feudális nagyurak és politikai barátjuk, Ferenc Ferdinánd főherceg, a trón várományosa volt, akinek trónralépése esetére határozott tervei voltak a monarchia újjászervezésére. Ezek a tervek főleg a magyar politikai és társadalmi viszonyok megváltoztatására irányultak.

A monarchia osztrák részének egyre határozottabb elfordulása a Deák megalkotta dualizmustól, amely irány győzelmét az öreg

király halálától várta, nem maradhatott hatás nélkül sem a magyar politikai viszonyokra, amelyek mellett eddig is csak nagy nehézségek árán lehetett a közösség szükségleteit biztosítani, sem a magyarországi nemzetiségek igényeinek újraéledésére és megnövekedésére. A Kossuth-kultusz, amely a nagy emigráns temetésével (1894) és fiának, Kossuth Ferencnek hazatérésével és alföldi körútjával tetőpontját érte el, a függetlenségi párt vitorláit ugyancsak dagasztotta. Az ifjabb Kossuth azonban, aki a pártnak vezetője lett, nem bírt elég energiával, hogy a párt szekerét irányítsa és mem egyszer siklottak ki kezéből a gyep-lők, de nem is rendelkezett azzal az államférfiúi tehetséggel és tapasztalattal, hogy pártjának politikáját ne közjogi szempontokra állítsa be, hanem fontos, tényleg nemzetfejlesztő eredményeket iparkodják elérni.

Az állam normális szükségleteinek megsza-vazását, amit már csak egyre nehezebben össze-hozott . 67-es többség biztosított, az ellenzék csak „nemzeti vívmányok“ árán akarta meg-engedni. A költségvetés, a rendes újonclétszám megszavazása, a véderő legcsekélyebb kiépí-tése az obstrukció és. a parlamenti botrányok tengerébe fulladt akkor, amikor egész Európa lázasan fegyverkezett a nagyhatalmak előbb-utóbb bekövetkező leszámolására, amely a francia-német ellentét okozta válságok egyi-kétől a másikkig halasztódott. „Ex-lex“, azaz adóbehajtást és az újoncok behívását meg-akadályozó törvényenkívüli állapot gyakori jelenség lett akkor, amikor külpolitikai hely-zetünk a Bismarck-Andrássy utáni német és osztrák diplomáciának tehetetlensége folytán egyre rosszabbodott. Különösen felkorbácsolta

a parlamenti szenvedélyeket az a törvényjavaslat, amelyet Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter 1902 végén nyújtott be 25%-os létszámemelésről.

Magyar vezényszó, nemzeti katonai jelvények, az önálló magyar hadsereg az ellenzék és fékevesztett sajtójának izgatása révén mind nagyobb tért foglaltak el a nemzet politikai kívánságai közt, amelyekhez azután a gazdasági önállóság: önálló vámterület, nemzeti bank csatlakoztak. Majd az egyik, majd a másik érdekében folytatott parlamenti küzdelem akasztotta meg az államgépezet működését. Ferenc József pedig a nemzeti vívmányokra irányuló politikával szemben ismételten hangsúlyozta, így legerélyesebben 1903 őszén, a galíciai hadgyakorlatokon kiadott chlopyi hadiparancsban, hogy legfőbb hadúri jogaihoz ragaszkodva, a fegyveres erő egységét megbontani nem engedi.

A HÁZSZABÁLYOK a képviselőházban elenyésző kisebbségnek is lehetővé tették, hogy a többség akaratának érvényesítését megakadályozza. A nemzetiségi kérdésben érelyes Bánffy Dezső báró, a parlamenti ellentétek békés kiegyenlítésének mestere: Széli-Kálmán, majd a király legmeghittebb tanácsadójának, Khuen-Héderváry Károly grófnak energiája haszontalan parlamenti csatározásokban őrlődtek meg. Végül is Tisza István gróf, Kálmán fia, mint miniszterelnök, az egyetlen vezető politikusaink között, aki a 67-es alap változatlan fenntartásának szükségéről meg volt győződve, s aki aggodalommal látta politikai életünk züllésének veszélyességét, az egész monarchia létfenntartása érde-

kében erőszakos módon végrehajtott házszabályrevízióval akarta a parlament normális működését biztosítani. A további obstrukciókat megakadályozó házszabályreformot terjesztett elő és azt a fennálló házszabályok megsértése mellett a szabadelvű párttal elfogadtatta (1904 nov. 18). Még oly nagyműveltségű és európai szabású politikus, mint az ifjabb Andrassy Gyula gróf, sem tartotta helyesnek a többség akaratának érvényesítését és többedmagával kilépett a szabadelvű pártból, Apponyi pedig az „alkotmánysejtés“ hatása alatt elhagyva a 67-es alapot, a függetlenségi pártba lépett be, amelynek egyik vezérévé lett.

A közvélemény, amely a mohón falt pesti sajtó hatása alatt túlságosan az ellenzéki követelmények illúziójában ringatta magát és a külpolitikai helyzetről nem volt tájékozva, megtagadta Tiszától támogatását akkor, amikor a parlamenti események botrányos elfajulása miatt (az elnöki emelvény lerombolása, tettlegességek stb.) az országgyűlést feloszlatta (1905). Az Apponyi és Andrassy agitációjának hatása alatt lefolyt választások először eredményeztek 1867 óta olyan többséget, amelynek programja nem a kiegyezés alapján állott. Az egyesült ellenzéki pártok győztek, amelyek közt a függetlenségi párt és Andrassy „alkotmánypárt“ a mellett helyet foglalt a népszerűség keresése közben szintén teljesen a közjogi áramlatba sodort 67-es katolikus néppárt, amelyet az egyházpolitikai harcok idejében Zichy Nándor gróf alapított, és a Bánffy vezette szintén 67-es, kis „új párt“ is.

AZ ELLENZÉKI PÁRTOK többségrejutásával kiderült, ami a belátó politikusok előtt aligha lehetett titok, hogy a dualizmus, a fennálló közjogi alapok megváltoztatása egyoldalúan a nemzet útján lehetetlen. Ferenc József egy lépést sem engedett eddig elfoglalt álláspontjából, mint azt a pártok vezetőinek kifejtette. Ezek pedig nem mondhattak le programjukról, ha nem akarták magukat a fiatalomlás vádjának kitenni. A kormányzás rendes menetének biztosítására a király bizalmasát, a nyíltszívű, minden ízében korrekt katonát, Fejérváry Géza bárót, akkor a darabont-testőrség kapitányát, rendelte átmeneti kormány élére (1905). Az ellenzéki pártok vezérlőbizottsága a rendi korszak illúziói között a vármegye ellenállását szervezte meg a kormánnyal szemben, amely az országgyűlést fegyveres erővel oszlatta fel (1906 febr.). A koalícióra nézve kilátástalan küzdelem addig tartott, míg Kristóffy József belügyminiszter Ferenc Ferdinánd köréből eredő biztatásra az általános választójog programjának felvételével készült a nemzetiségek és a szervezett munkásság körében pártot alapítani. A marxizmus elvei alapján megszervezett munkásság ez időtől fogva kezd, ha még a parlamenten kívül is, politikai szerepet játszani és kezdi a választójog reformjának szükségességét politikai befolyás elérése céljából hangoztatni. A kormány ezzel a taktikájával, amelynek a magyarság, de főleg az eddigi politikai pártok nagy kárát szenvedhették volna, elérte, hogy az egyesült ellenzék felfüggesztette követeléseit és egy a pártokon kívül álló 67-es politikus, Wekerle Sándor vezetése alatt az állami szükségletek rendes ellátására, az ural-

kodótól megállapított program alapján átvette a kormányzást (1906 ápr.). Miután Tisza feloszlatta pártját, az új választások a kormánynak szinte ellenzék nélküli többséget biztosítottak.

A koalíció kormányának már éreznie kellett, hogy a politikai visszasságok, a dinasztia és Magyarország közti viszony megromlása folytán egyre jobban előtérbe nyomuló bécsi föderalista tervek nem maradtak hatás nélkül a nemzetiségekre, amelyeket különben külpolitikai változások is felbátorítottak. A nemzeti vívmányokkal folytatott önállósági törekvések elsősorban Horvátországban hoztak létre oly mozgalmat, amelynek pártját, a horvát-szerb koalíciót, a magyar ellenzék mint a 67-es kormány ellenzékét támogatta, amely azonban memzeti és önállósági jellegével kormányrajutása után neki okozott leküzdhetetlen nehézségeket. A románok, akik 1901-ben újból politikai aktivitásba léptek, a gazdasági terjeszkedésre és a Jorga Miklós útján szervezett külföldi propagandára fektették a fősúlyt, míg Romániában a külpolitika irányának megváltoztatása érdekében izgattak, hogy készen legyenek, ha üt a leszámolás órája Oroszország és a monarchia között. Prágában meg a cseh intelligenciára nagy hatást gyakorló Masaryk Tamás egyetemi tanár tanította a osch-szlovák egység szükségességét és nevelte az ifjú generációt ez eszme harcosaivá. A Bosznia diplomáciailag elő nem készített annexió jávai kapcsolatos válság (1908), majd a Balkán-háború, amely a kis balkáni országok katonai készültségét és önbizalmát lényegesen emelte (1912—13), a nemzetiségi elkülönözési törekvéseket Ausztriában és Magyarországon

is oly mértékben fokozta, hogy békés meg-
egyezésre nem lehetett semmi módon remény.
A magyarság pedig félreismerte a valódi
helyzetet, nem vette észre, hogy hatalmas
európai koalíció veszi körül, amely előbb-utóbb
össze fog ütközni vele és szövetségeseivel, a
világpolitikában teljesen izolált Németország-
gal, hanem tovább folytatta a minden érdeklő-
dést elnyelő parlamenti küzdelmet. A függet-
lenségi párt 67-es kormányzása, amely foly-
ton az egész vállalkozás lényegében rejlő
belső ellenmondások akadályaiba ütközött és
nélkülözte az összhangot az uralkodóval,
végül is önfegyelmének hiányában bomlott
fel. A párt jó része, a veszendőbe ment nép-
szerűség újabb megszerzése érdekében is,
Justh Gyula vezetése alatt most az önálló
bank követelésével lépett a politikai porondra
(1909), immár kevesebb súlyt fektetve a had-
sereg terén elérendő vívmányokra.

A KOALÍCIÓ kormányának a független-
ségi párt belső meghasonlása után a teljes
bukás érzésével kellett lemondania. Az ered-
mény a 67-es pártnak feltámasztása volt,
„nemzeti munkapárt“ néven, amelyet a
koalíció kormányzása és tehetetlensége foly-
tán kiábrándult ország jelentékeny többségben
küldött az országgyűlésbe (1910).
Erre támaszkodott Tisza István, aki egye-
dül látta, hogy hogyan válik napról napra
fenyegetőbbé a helyzet a monarchia szá-
mára és aki emiatt a magyar állam há-
zát rendbe akarta hozni. Mint házelnök,
majd Khuen-Héderváry és Lukács László
kormányai után mint miniszterelnök (1913),
előbb a parlamenti anarchiának vetett véget

erős ököllel, karhatalom alkalmazásával is. Munkája fontosságának tudatában, nem törődve a személye ellen irányuló szenvedélyes és gyakran esztelen támadásokkal, új, szigorúbb házszabályokkal és az elnök rendelkezésére álló parlamenti őrség megszervezésével lehetetlenné tette a mormális parlamenti életet folytonosan megbénító technikai obstrukciót. Az elnöki székben nyílt ülésen még revolveres merényletet is követett el ellene egy képviselőtársa. Majd a véderő kiépítése érdekében fogadtatott el törvényeket, mert a Balkán-háború tapasztalatai és az egyre súlyosabbá váló külpolitikai helyzet nem tűrtek habozást és halogatást ebben a tekintetben. Az ellenzék, amely pedig saját kormányzása idején a választójognak a nemzeti államjelleg fenntartása mellett megoldhatatlan problémáját elintézni nem tudta, folyton ezt a kérdést tartotta napirenden, hogy magának a munkás-ságban és főleg a zsidó értelmiség körében szervezkedő radikális irányzatok hívei közt fegyvertársakat biztosítson. A fokozatos politikai és társadalmi reform elmulasztása 1867 óta súlyosan megbosszulta magát: olyan jelentéktelen egyéniségeket is, aminő Károlyi Mihály gróf volt, az egyesült függetlenségi párt vezetésére, majd nagy politikai szerepre képesítette e reformok követelése.

AZ ORGYILKOS GOLYÓ, amely véget vetett Ferenc Ferdinánd életének (1914 június 28) és végre lángra lobbantotta a nagy világégést, létrehozta Magyarországon a belső békét és az egyetértést. A politikai pártok és a nemzeti közvélemény, noha a háborús fordulat készületlenül találta őket, megérezték,

hogy a nemzet sorsa forog kockán. Annak, aki ismeri az évtizedes elkeseredett parlamenti küzdelmek történetét, amelyek hatása alatt főleg a hadsereg szenvedett, nem kell bizonyítani, hogy Magyarországon senki sem akarta a háborút; hadseregünk sem emberanyagban, sem felszerelésben nem állott készen a nagy háború kezdetén. Legkevesbé akarta azt Magyarország miniszterelnöke, aiki utóbb a háború előidézésének vádját némán tűrte: Tisza István gróf. A magyar nemzet győzelem esetében sem nyerhetett semmit a háborúban. Minden gondolkozó magyar tudhatta, hogy az ezeréves határok kiterjesztése csak növelné azt a súlyos bajt, amelyet a török korszak hagyott itt örökségül: az ország lakosságának nemzeti megosztását. Tisza István a közös minisztertanácson (július 7) a leghatározottabban állást foglalt minden olyan lépés ellen a monarchiát provokáló Szerbiával szemben, amely háborúra vezethetne. Csak amikor meggyőzték Bécsben, hogy „nyakunkon a hurok“, és a háború elbb-utóbb úgylis kitörne, adta beleegyezését a Szerbiának átadandó ultimátumhoz, de csak azzal a kikötéssel, hogy a monarcha eleve is mondjon le minden területi hódításról.

Végzetünk a Marne völgyében, Észak-Franciaország véráztatta mezőin és a túlsúlyban levő ellenfelek minden életet elsorvasztó blokádjának hatása alatt teljesedett be, miként szomszédaink jó szerencséje is.

A trianoni béke kérlelhetetlenül vonta le a harctéri vereség és az azt követő belső összeomlás következményeit.

Mindez azonban még nem kívánkozik a történetíró tollára.

JEGYZETEK

1. Hóman - (Szekfü): Magyar Történet. I. kötet, 199. oldal.
2. Eicken Heinrich: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung. III. kiadás, 1917. 334. old.
3. Custa Josef: Dve knihy Beskych dejin, Prága. II. kiadás, 1926. 38. old.
4. Károlyi Árpád: Néhány történelmi tanulmány. 1930. 252. old.
5. (Hóman-) Szeikfü: Magyar Történet. V. kötet, 284. old.
6. Bécsi állami levéltár: Államtanács. 1793:2363.
7. Stádium: 74. old. (Ajkad, ikiadás.)
8. Bécsi állami levéltár: Oonfeneinz-Akten. 1831:426, 1283, 1404, 1409.
9. Ugyanott 1831:1657.
10. Ugyanott 1832:136.
11. Károlyi Árpád: Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere. 1932. I. köt. 228. old.
12. Brouillon einer authentischen Erklärung. Pápay, kabinetirodai titkár hagyatéka. Országos Levéltár.
13. „Pontozatok az új magyar miniszterelnök számára“. U. o.
14. Bánffy Dezső báró jelentése. 1895 márc. 7. U. o.

SAJTÓHIBÁK

27. old. 12. sorban *nyújtották* helyett olvasd *gyűjtötták*.
41. old. 13. sorban *11. századi* helyett olvasd *13. századi*.

IRODALOM

A magyar történetirodalom bibliográfiája, ez a gyakran nélkülözött segédeszköz még megalkotójára vár. A Jahresberichte der Geschichtswissenschaft MANGOLD Lajos, majd legutóbb AUNER Mihály írta Magyarországról szóló fejezetei évről évre 1913-ig kitűnő áttekintést nyújtanak a magyar történeti irodalomról. Az alábbiakban csak azokat a munkákat sorolom fel, amelyek eredményeit előadásomban felhasználtam, /ivábbá amelyeik nem egy-egy apró részletkérdés tisztázásáért foglalkoznak, tehát általánosabb jellegűek, s végül amelyeik a tárgyuk körébe vágó irodalom ismertetésével az érdeklődőnek bővebb tájékozódás szerzésére megmutatják az utat. A magyar történetirodalom jelenlegi állapotáról és jövő feladatairól tájékoztat HÓMAN Bálint szerkesztésében *A magyar történetírás új útjai*, Budapest, 1931. 11 szerző kritikus tollából. A forrásokról tájékoztat BARTONIEK Emma *Magyar történeti forráskiadványok*, Budapest, 1929. (M. tört. tud. kézikönyve.)

Az egész magyar történelmet felöleli a ISZILÁGYI Sándor szerkesztésében a millenium alkalmából megjelent mű. *A magyar nemzet története*, Budapest, 1895—98., amelynek 10 kötetét különböző szerzők írták s azok nagyon különböző értékűek, összefoglaló munkában a német közönséggel ismerteti meg történetünk folyamatát Alexander DOMANOVSKY *Die Geschichte Ungarns*, München, 1923. Államiságunk fejlődésének plasztikus trajzát adja SZEKFÜ Gyula *A magyar állam életrajza*, 2. kiad., Budapest, 1923. A legújabb nagyszabású feldolgozás HÓMAN Bálint és SZEKFÜ Gyula *Magyar Történet I—VII.* című, befejezése előtt álló műve, minden kötet végén bő irodalommal. Legnagyobb érdeme, hogy a politikai történet elhanyagolása nélkül, nagy írói készeéggel tárgyalja a gazdasági, társadalmi és szellemi fejlődést. Erre támaszkodik a 19. század előtti részben ASZTALOS Miklós és PETHŐ Sándor egykötetes műve, *A magyar nemzet története*, Budapest, 1933.

A magyar nép eredetéhez és őstörténetéhez megbízható adatokat az újabb nyelvészeti irodalom szolgáltat, amely a „Magyar Nyelv“ körül csoportosul. A legfontosabbak: SZINNYEI József *A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás kori műveltsége*, Budapest, 1910. Új utakon jár ée az óbolgár-hún beolvadást bizonyítja gróf ZICHY István *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig*, Budapest, 1923. (A magyar nyelv tud. kézikönyve.) A magyar-török vonatkozásokról és a nomád magyar törzsszövetségről alapvető NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Budapest, 1930. Hazánk lakóiról (a honfoglalás idejében MELICH János *A honfoglalás kori Magyarország*, Budapest, 1925. A honfoglalás és a letelepedés kérdéseit tárgyalja HÓMAN Bálint *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*, Budapest, 1923. (A magyar nyelv tud. kézikönyve), a politikai történet kérdéseit PAULER Gyula *A magyar nemzet története Szent Istvánig*, Budapest, 1900, a vérszerződésről, továbbá a műveltség nem egy kérdéséről ad felvilágosítást TAGÁNYI Károly

A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, Budapest, 1919 (Ethnográfia). A „krónikákról és az egész középkori Irodalomról HORVÁTH János *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* Budapest, 1931. *

Az Árpádok (korának politikai történetét nyújtja PAULER Gyula *A magyar nemzet története az Jrpádházi királyok alatt*, I—II., 2. kiad., Budapest, 1899. Úgy az Árpádok, mint a vegeyházi királyok koráról HUBER Alfons *Geschichte Österreichs*, I—V., Gotha 1885—1896 kitűnő fejezetei. A clunyi reformról H. EICKEN *Geschichte und System der mittelalt. Weltanschauung*, 3. kiad., 1917. és HÓMAN Magyar Tört. 1. köt. — *A magyar királyság megalapításának világpolitikai hátteréről* — BALOGH József (Századok, 1932.) A trónutádlásról. BARTONIEK Emma *Az Árpádok trónöröklési joga* (Századok 1926). A megyékről TAGÁNYI Károly *A honfoglalás és a királyi vármegyék* (Szolnok-üoboka várra, történetében) Deés, 1901, azután *Vármegyéink eredetének kérdése* (Tört. Szemle, 1913). Horvátország elfoglalásáról DEÉR József *A magyar-horvát államközösség kezdetei*, Budapest, 1921. Az Árpádok külpolitikájáról DEÉR József *A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája*, Kaposvár, 1928, a hadszervezetre vonatkozólag is beesés megfigyelésekkel. A határvédelmi szervezetről TAGÁNYI Károly alapvető értekezése, *Gyepű és gyepűelve* (Magyar Nyelv, 1913). Nyugat-Magyarországról nyelvészeti érvekkel SCHWARCZ Elemér *A nyugatmagyarországi német helységnevek*, Budapest, 1932. Felső-Magyarország betelepítéséről MÁLYUSZ Elemér *Turóc megye kialakulása*, Budapest, 1922 és TAGÁNYI Károly *A soltészágok történetéről* (Akad. Értesítő, 1914 május). A németek betelepítésére vonatkozólag nem minden tendencia nélkül KAINDL Raim. Friedrich *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, I—III. Gotha, 1907—1911. Magasabb színvonalon áll TEUTSCH G. Daniel und Friedrich *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Neue Aufl. I—III., Hermannstadt, 1907—1910. A székelyekről SZÁDECZKY Lajos *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927 és CONERT János *A székelyek intézményei*, Kolozsvár, 1901. Az oláh kérdés összefoglaló modern feldolgozásban KADLEC Karel *Valasi a valasské právo*, Prága, 1916 (idézet a 442. o.). A francia-magyar vonatkozásokról összefoglalóan PAISS Dezső *Les rapports franco-hongrois sous le régne des Arpads*. (*Revue des études hongrois*, 1. köt., Paris, 1923 es Magyar Nyelv, 1932., 342.1. Dzsingisz kán törvényéről RIASANOVSKY *Customary law of the Mongol Tribes*, Harbin, 1929 (idéz. 59.1.). Az Árpádok pénzügyeiről HÓMAN Bálint *Magyar pénztörténet 1000—1325*, Budapest 1916.

A társadalmi fejlődésről TAGÁNYI Károly *A földközösség története Magyarországon*, Budapest, 1894 (Gazd. Tört. Szemle). Egész sor vitázó cikket és munkát írt ERDÉLYI László *Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban*, 1907. *Az aranybulla társadalma* (Fejérpataky - emlékkönyv, Budapest, 1917) és *Árpádokori társadalomtörténet legkritikusabb kérdései* (Történeti Szemle, 1914—1916). Vele szemben nagy nyomatókkal foglalt állást TAGÁNYI Károly, aki *Vázlatok a régibb Árpádokor társadalomtörténetéből* című cikkében (Társadalomtudomány, 1923) összefoglalja eddigi munkássága eredményeit e téren. Továbbá VACZY Péter *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság* (Századok, 1928). *A szimbolikus államszemlélet kora*, Budapest, 1932 (Minerva). A hasonló lengyel fejlődésről KUTRZEBA Stanislaw *Historja ustroju Polski*, 7. kiad., Krakó, 1931, a cseh viszonyok Susta id. munkájában. írásbeliségről és csehes helyekről

ECKHART Franz *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, Innsbruck, 1914. (Mitt. d. Inet. f. österr. Geschf. IX. Ergbd.) Aranybulláról és a középkori alkotmányfejlődésről, tölem *Jog- és alkotmánytörténet* cikkben. (A magyar történetírás új útjaiban.) A régi felfogást védő, de új adatokat nem hozó bírálatokra válaszként: *A magyar alkotmányfejlődés*, 1931. A nagybirtok megalakulásáról és a hűbériség magyarországi alakjáról SZEKFÜ Gyula sok ösztönzést adó munkája: *Serviensek és familiárisok*, Budapest, 1913. (Akad. Érték.) Végül meg kell említenem KÁROLYI Árpád rajzát, *Az Árpádok, mint tt magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői*. („Árpád és az Árpádok”, Budapest, 1909, című díszműben.)

Nem ily gazdag történeti irodalmunk a 14. és 15. századról szóló művekben. Amink van, csekély kivétellel a politikai történetre vonatkozik. Az Anjouk korából elsősorban említendő HÓMAN Bálint *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, mely első részében az Árpádok királyi háztartásáról és jövedelmi forrásairól is összefoglaló képet ad. A megyei intézmény további fejlődéséről GÁBOR Gyula *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*, Budapest, 1908, HOLUB József *Zala megye története a középkorban*, 1929. A politikai eseményekkel és főleg a szereplő személyekkel az Anjouk korában sokat foglalkozott számos kisebb-nagyobb művében, illetőleg cikkében PÓR Antal, így *Nagy Lajos*, Budapest, 1892 (Tört. Életrajzok). Az eddig ismert adatokat az Anjou-korról összefoglalja kis munkájában MISKOLCZY István: *Magyarország az Anjouk korában*, Budapest, 1923. Ugyancsak tőle: *Anjou-királyaink reformjai*, Budapest (Századok, 1932). A kunokról KRING Miklós *Kim és jász társadalomelemek a középkorban*. (U. o.) A magyar melléktartományokra, a magyar birodalom balkáni terjeszkedésére vonatkozólag THALLOCZY Lajos csonkán maradt oklevéltárait (Codex dipl. partium regno Hungariáé adnexarum) kell megemlítenem, amelyek bevezetése többnyire a 15. és 16. századból közölt anyag politikai vonatkozásait feldolgozták.

A huszita háborúkról TÓTH-SZABÓ Pál *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest, 1917. A Hunyadiakról és főleg Mátyás királyról FRAKNÓI Vilmos nagyszámú munkái, így *Hunyadi Mátyás*, Budapest, 1890, és cikkei a Századokban és a Történeti Szemlében, továbbá TÓTH Zoltán *Mátyás király idegen zsoldos serege*, Budapest, 1925. Mátyás könyvtáráról *Bibliotheca Corvina*, Budapest, 1927. A magyar reneszánszról és a Mátyás halála utáni eseményekről BERZEVICZY Albert *Beatrix királyné*, Budapest, 1908, új utakon halad GEREVICH Tibor *A régi magyar művészet európai helyzete* (Minerva, 1923). A Fuggerék magyarországi szerepléséről EHRENBERG Richard *Das Zeitalter der Fugger*, Jena, 1896. A rendi viszályokról és a Habsburgok örökösödési szerződéseiről SZABÓ Dezső *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*, 1909 (lásd S-zekfű Gyula ismertetését Századok 1911. 448. 1.) és *Küzdelmek a nemzeti királyságért 1505—1526*, Budapest, 1917. A városokról MÁLYUSZ Elemér *Geschichte des Bürgertums in Ungarn* (Vierteljahrschrift f. Soz. u. Wirtsch. Gesch., 1928). A jobbágyaságról MÁLYUSZ Elemér *Az 1514. évi jobbágyháború okai* (Társadalomtud., 1926). A jobbágyllázadásról MÁRKI Sándor *Dózsa György*, 1913 (Tört. Életr.) és ACSÁDY Ignác *A magyar jobbágyaság története*, Budapest, 1906, mely főleg a 16. századtól kezdve az egyetlen munka a magyar parasztság történetéről. A szent korona eszméjéről TIMON Ákos *Magyar alkotmány- és jogtörténet*,

Budapest, amelynek módszere, az dezavualás, emlékek és .akül-földi hatások felkutatásának elhanyagolása használatában óvatosságra int. Felfogását azelőtt is csak magyar iogtudósok fogadták el. (L. Hist. Zeitschrift 113. I k. 395. 1.) Werbőczy életéről FRANKÓI Vilmos *Werhőczy István életrajza*, Budapest, 3899. A Hármiasfőnyv méltatása ILLÉS József *Bevezetés a magyar jogtörténetbe*, 2. kiad. 1910. A Hármaskönyv jogrendszerét legmodernebbül a cseh KADLEC Karéi foglalta össze: *Vcr-bőczyovo Tripartitum*, Prága, 1902. A mohácsi vészről és boráról a LUKINICH Imre szeri. *Mohácsi Emlékkönyv*, Budapest, 1926. A csata leírása u. o. GYALÓKAY Jenő kiváló hadtörténészünk föliáiból.

A IG—19. század történetét számos új szempontból világítja meg SZEKFÜ Gy. a *Magyar Történet* megfelelő kötetében. A kettős királyság koráról JÁSZAY Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*, Pest, 184G. SMOLKA Stanislaus Ferdinand *Bemühungen um die Krone von Ungarn* (Archiv J. öst. Gesch. Bd. 57.). A Buda elfoglalása utáni eseményekről KÁROLYI Árpád *A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1512-ben*, Budapest, 1880. Az erdélyi százokról MÜLLER G. *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1928.

A török hódoltságról képet SALAMON Ferenc adott, *Magyarország a török hódoltság korában*, 2. kiad., Budapest, 188G. Ugyanerről a korról, főleg a katonai életről, de a korbeli műveltség ezerféle vonatkozásáról egész Isor munkát írt TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból*, I—III. k., Budapest, 1915—1917. *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Budapest, 1922. *Régi megvár asszonyok*, Budapest, 1914. stb. A budai basákról TAKÁTS S., ECKHART F. és SZEKFÜ Gy. *A budai basák magyaryelvű levelezése*, I. k. 1553—1589, Budapest, 1915.

A királyi Magyarország közigazgatásáról csak néhány, egy-egy korszakról szóló monográfiánk van, amelyek azonban nem a hivatali léi et teljes ismeretén, hanem az utasításokon épültek fel. így MAYER Theodor *Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Requiervnr: ~\{«τ!π Theresias* (Mitt. d. Inst. f. öst. Geschf., 1913.) és KÉKÉSZY Zoltán *Adalékok a mug gar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez*, Budapest, 1916. Továbbá R. KISS István *A magyar helytartótanács I. Ferdinand korában és 1540—1551. évi leveles könyve*, Budapest, 1908. A pénzügyekről, és a közirzadásá-c-i viszonyokról ACSADY Ignác *A pozsonyi és szepesi kamarák 1505—160i-ig*, Budapest, 1894, *Magyarország pénzügyei I. Ferdinand uralkodása alatt*, Budapest, 1888, és egyéb kisebb értekezései. A központi kormányzásról szóló irodalomról I. SZEKFÜ Gyula *Az osztrák központi kormányzervek, történetének irodalma* (Tört. Szemle .!). FELLNER-KRETSCITMAYR *Die österreichische Zentralvenvalfung vom Max I. bis 1749*. I. Abt., Wien, 1907, az összefoglaló, bár sok hiányt felmutató munka.

Erdély történetével gawlag irodalom foglalkozik, elsősorban SZILÁGYI Sándor tollából. Ő adta ki *Az erdélyi országgyűlési emlékeket*, 1540—1G99., 21 kötetben, Budapest, 1875—1898, Erdély államiságának legfontosabb történeti forrását. Megírta *Erdély történetét, különös tekintettel működésére*, Pest, 18G6, és behatóan foglalkozott a Rákócziak korával. A Báthoryak Erdélyéről szép képet ad MIKA Sándor, WEISS Mihály (M. Tört. Életr.) A dinasztikus politika területi eredményeiről LUKINICH Imre *Erdély területi változásai*, Budapest, 1918. A küllohitikai viszonyok legújabb kritikai feldolgozása: Gooss RODERICH *Österreichische Staatsverträge*,

Fürstentum Siebenbürgen, Wien, 1911. Bethlen Gáborról a legújabb SZEKFÜ Gy. *Bethlen Gábor*, Budapest, 1929, amely a fejedelmet nem mint szabadsághóst, hanem mint kora eszméinek hatáisa alatt álló nagy politikust mutatja be.

A reformációról BEVESZ Imre *A magyarországi protestantizmus története*, Budapest, 1925. (A m. tört. tud. kézikönyve) és ZOVÁNYI Jenő *A reformáció története Magyarországon 1563-ig*, Budapest, 1922. A IC. század második felének, do különösen a 17. század elejének legfontosabb forrása a FRAKNÓI Vilmos, majd KÁROLYI Árpád szerkesztésében megjelent *Magyar Országgyűlési Emlékek, 1526—1606.*, 12 kötetben, Budapest, 1874—1917. XI—XII. kötet bevezetésében KÁROLYI példaadón feldolgozza a bécsi béke történetét. Tőle *A huszonketedik artikus (ICOi: XXII.)*, Budapest, 1889. Ugyancsak KÁROLYI Árpád *Illésházy István hűtlenségi pöre*, Budapest, 1883, *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása (Századok, 1919)*. Pázmányról FRAKNÓI Vilmos *Pázmány Péter*, Budapest, 1886. (Tört. Életr.) A nyugati és keleti magyarság ellentételeik rajza SZEKFÜ Gy. munkáiban.

Lipót (koráról a Huber munkáját folytató REDLICH Oswald *Österreichs Grossmachtbildung in der Zeit Leopolds I.*, Gotha, 1921. Továbbá PAULER Gyula *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése*, I—II., 1664—1671., Budapest, 1876. KÁROLYI Árpád *A magyar alkotmány felüggesztése 1673-ban* (Akad. Ért.). A ielszabadító háborúról KÁROLYI Árpád *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*, Budapest, 1886. A Kollonics-féle reformokról MAYER Theodor *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit*, Wien, 1911.

A kuruckor nagy irodalmából ANGYAL DÁVID *Thököly Imre*, Budapest, 1889. (Tört. Életr.) Főleg THALY Kálmán nagytérjedelmű munkássága említendő meg, amelyet azonban kritikával kell használni. Számtalan cikkén és kiadásain kívül (Századok és Történelmi Tár) megemlítenők: *Archivum Rakocianum* (Had- és Belügy I—X. és Diplomácia I—III.), Budapest, 1873—1889., a kuruckor forrásainak kiadása, *Ocskay László, II. Rákóczi Ferenc fejedelem dandárnoka és a felsőmagyarországi hadjáratok (1703—1710.)*, I—II., 2. kiad., Budapest, 1906. összefoglaló munkák MÁRKI Sándor *II. Rákóczi Ferenc*, I—III., Budapest, 1907—1910 és Frhr. von HENGELMÜLLER Franz *Rákóczi und sein Kampf für Ungarn (1703—1711.)*, I. Stuttgart, 1913. A hadvezetésről MARKO Árpád *Kuruc arcképek a Rákóczi-felkelés idejéből* (Magyar Szemle, 15. köt.) A békéről LUKINICH Imre *A szatmári béke története és okirattára*, Budapest, 1925. A felkelés bukása utáni időikről SZEKFÜ Gyula *A száműzött Rákóczi 1715—1735*, Budapest, 1913. 369. β köv. lapjain bírálat Thaly munkásságáról. (A ikönyv viszontagságos sorsáról SZEKFÜ Gy. *Mit vétetem én? Ki gyalázta Rákóczit?*)

A nemzetiségi kérdésről DOMANOVSZKY Sándor *A magyar kérdés történeti szempontból tekintve*, Budapest, 1920. A határörvidékről SCHWICKER I. H. *Geschichte der österreichischen Militärgrenze*, Wien, 1883 (1. Századok 1884.) A szerbokról SCHWICKER I. H. *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest, 1880, ugyanó a német telepítésekről *Die Deutschen in Ungarn u. Siebenbürgen*, Wien, 1881. Az oláhság telepedéséről és a tiszántúli népmozgalmakról GYÖRFFY István *A feketekőrösvölgyi magyarság települése*, Budapest, 1914 (Földr. Közi.), *Dél-Bihar népesedési és nemzeti viszonyai negydfél száz év óta*, Budapest, 1915 (Földr. Közi.) és *Nagykunsági krónika*, Karcag, 1922.

A királyi hatalom túlsúlyának korát jellemzi *Griimcald Béla* *A régi Magyarország*. Budapest, 1888. Az örökösödésről és a pragmática sanctióról FRAKNÓI Vilmos *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1657-ss. évi országgyűlésen*, [Budapest, 1922.. TURBA Gustav *Die Pragmatische Sanction mit besonderer Rücksicht auf die Länder der Stefanskronen*, Wien, 1906 és CSEKEY István *A mag aar trónöröklési jog*. Budapest, 1917. Az államtanácsról HOCK-BIEDERMANN *Der österreichische Staatsrath* (1760—1818), I—n, Wien. 1868-1879.

Mária Terézia uralkodásáról ARNETH Alfred v. *Geschichte Maria Theresias*, I—IX., Wien, 1863—1879 és GUGLIA Eugen *Maria Theresia, ihr Leben und ihre Regierung*, I—II., München, 1917. A -gazdasági viszonyokról ECKHART Ferenc *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budapest, 1922. A jobbágykérdésről ECKHART Ferenc és SZABÓ Dezső cikkei a *Kleibelsberg-cmlék-könyvben*, 1925, és SZABÓ Dezső *A magyarországi úrberrendezés története*, I. k., Budapest, 1933. II. Józsefről MARCZALI Henrik *Magyarország II. József korában*, I—III., Budapest, 1881—1888.. általánosabb MITROFANOV F. *Josef II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, I—II., Wien, 1910. A nemzeti felbuzdulásról MARCZALI Henrik *Az 1790—91. évi országgyűlés*, I—II., Budapest, 1907. A francia felvilágosodás -hatásáról képet ad ECKHARDT Sándor *Az aradi közművelődési palota francia könyvei*, Arad, 1917, a *Contra social* (Minerva, II. évi.), továbbá *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Budapest. 1924. A in-agyar „jakobinusokról” FRAKNÓI Vilmos *Martinovics élete*, Budapest. 1921. Fontos e korra nézve MÁLYUSZ Elemér *Sándor Lipót nádor iratai*, Budapest, 1926. I. Ferencről és kormányrendszeréről BIBI, Viktor *Der Zerfall Österreichs*, I—II., Wien, 1922. A rendek reformtörekvéseiről a 19. század elején MALYUSZ Elemér *A reformkor nemzedéke* (Századok, 1923). A napóleoni háborúk -korra WERTHEIMER EDE *Ausztria és Magyarország a 19. század első tizedében*, I—II., Budapest, 188-1. Teljesen új -anyag DOMANOVSKY S. *József nádor háta*. I—II., Budapest, 1925. A devalvációról Johanna KRAFFT *Die Finanzreform des Gr. Wallis und der Staatsbankerott v. 18U.*, 1927 BERZEVICZY Gergely idézett szavai *Dé commercio et indu stria Hungarica*, Lőcse, 1797., 64. 1.

A reformkor politikai története: HORVÁTH Mihály *Huszonöt év Magyarország történetéből*, I—III., 3. kiad., Budapest, 1886., SPRINGER Anton *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden*, I—II., 1863—65. Széchenyi programjának legjobb összefoglalása. SZEKFÜ Gyula *Három nemzedék*, amely a magyar liberalizmus korát tárgyalja. 2. kiad., Budapest, 1922. Fontosabbak még FRIEDREICH István *Gróf Széchenyi István élete*, I—II., Budapest. 1915., B. SZABÓ László *A Széchenyi-család története*, A. -kötet, ANGYAL D. *Gróf Széchenyi István történeti eszméi* (Budapesti Szemle. 1907). Széchenyi gondolatvilágának gyökereiről és Magyarország gazdasági helyzetéről a reformkorban íj IVANYI-GRÜNWARD Béla a *Hitel* új kiadásának bevezetésében. 1930. Hatalmas forrásnrunka bő bevezetéssel VISZOTA Gyula *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*, I—II., 1927—30., és *Gróf Széchenyi István naplói*, eddig, 3 köt. 1925—32. A magyar nyelv ügyéről SZEKFÜ Gy. *Adatok a magyar államnelyv kérdésének történetéhez*, 1790—1848.. Budapest, 1926. A nemzetiségekről MISKOLCZY Gvula *A horvát kérdés története*, 2. köt., Budapest, 1927, SIEGHARDT Rudolf *Zolltrennung und Zolleinheit, die Geschichte der österreichisch-unga-*

- rlachen Zwischenzollinie.* Wien, 1915 (1. cikkemet Századok, 1915). Metternich szerepéről Magyarországgal szemben WERTHEIMER *Fürst Metternich und die Staatsconferenz* Uisterr. Rundschau, 1907), új adatok SCHLITTELL Hans Aus *Österreichs Vormärz, III.* Ungarn, Wien, 1920. A 40-es évek szellemi mozgalmainak rugóiról és Petőfi Sándor köréről FARKAS Gy. *A „fiatal Magyarország“ kora.* Budapest, 1932. Kossuthról és a jobbágy-kérdésről LUKINICH Imre *Kossuth Lajos és a magyar Történelmi Társulat.* (Századok, 1927.)
- A forradalomról HORVÁTH Mihály *Magyarország függetlenségi harcának története, I—III., 2. kiad.,* Pest, 1871—1872. Az eseményeiket egészen új megvilágításba helyezte KÁROLYI Árpád mesteri műve, *Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pue, I—II.,* Budapest, 1932. A szerbekről THÍM József *A magyarországi 1848—49-iki szerb felkelés története, II. köt.* (akták), Budapest, 1930, Foutosak SĪIER Lajos művei: *Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései az 18i8—49-i szabadságharcról és a tót mozgalomról,* Budapest, 1924., *Görgey és Kossuth, Az 1849-i trónfosztás, Haynau és Paskievics, 2. köt.,* Budapest, PETHŐ Sándor *Görgey Arthur,* Budapest, 1930. IELFERT Jos. Alex Frh. v. *Der ungarische Winterfeldzug und die oktroizierte Verfassung,* Prag, 1886. SCHLITTELLER Hans *Versäunte Gelegenheiten. Die oktroizierte Verfassung v. 4. März 1849,* Wien, 1920.
- Az abszolutizmusról ŐIOGGE WALTER *Österreich von Világos bis zur Gegenwart, I—III.,* Leipzig, 1872—1873. FRIEDJUNG Heinrichöhösierech von 1848 bis 1860. I—II., Stuttgart, 1908. BERZEVICZY Albert *Az abszolutizmus kora Magyarországon, I—III.,* Budapest, 1922—32. KÁROLYI Árpád *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka, I—II.,* Budapest, 1921—1922., az I. kötet bevezetésében. SZÖGYÉNYMÁRICH László *Emlékiratai, 3. köt.,* Budapest, 1908—1918. Az emigrációról KOSSUTH Lajos *Irataim az emigrációból, I—X.,* Budapest, 1881—1904. HAJNAL István *A Kossuth-emigráció Törökországban,* Budapest, 1927.
- A kiegyezésről és EZ előzményeiről WERTHEIMER Ede *Gróf Andrassy Gyula, I—III.,* Stuttgart, 1910—13., amely Audrassy külügynüniszterségét is felöleli (1. Tisza István, Magyar Figyelő 1911., 321. I.). KÖNYI Manó *Deák Ferenc beszédei, I—VI., 2. kiad.,* Budapest, 3903. Gróf ANDRÁSSY Gyula *Az 1867-iki kiegyezésről.* Budapest, 1896. Továbbá RÉZ Mihály *Az 1807. évi kiegyezés,* Budapest, 1905 és *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya,* Budapest, 1910. EISENMANN Louis *Le compromis -austro-hongrois de 1807,* Paris, 1901. Legújabban történeti alapon REDLICH Joseph *Das österreichische Staats, u. Reichsproblem,* Leipzig, 1920.
- A dualizmus korából PETHŐ Sándor *Világostól Trianonig,* Budapest, 1925. APPONYI Albert gróf *Emlékirataim, I.,* Budapest, 1932. *Szilágyi Dezső beszédei,* kiadja FAYER Gyula, I—III., Budapest, 1910. *Kossuth Ferenc harminc politikai beszéde,* kiadja SZATMÁRI Mór, Budapest, 1906. A pártviszonyokról SZEKFC *Három nemzedéke.* A Kossuth-kultuszról ECKHART F. *Ferenc József és a Kossuth-kultusz* (Magyar Szemle, I. k.). A nemzetiségi kérdésről JANCSÓ Benedek *A román nemzetiségi törekvések története és jelen állapota, I—II.,* Budapest, 1920. Ellenséges tendenciával SCOTTUS Viator *Racial problems in Hungary,* Loudon, 1908. *Absolutismus in Kroatien,* Wien, 1909. A „darabon {“-korszakról LÁNYI Bertalan *A Fejérvár ij-kormány,* Budapest, 1909 /és MANGOLD L. *Zur Geschichte des Kabinetts Fejérvár,* Leipzig, 1909.

TARTALOM

	Oldal
A magyar őskor	7
A honfoglalás és a kalandozások	15
A keresztény magyar királyság	37
Az új magyar állam politikai helyzete	45
A p atomon íái is királyság.....	55
A rendi társadalom kifejlődése.....	71
Az utolsó Árpádok	85
Az Anjouk Magyarországa	105
A rendi alkotmány kifejlődése	117
A Hunyadiak	125
A bomlás kora	137
Az ország földarabolása, a nemzet pusztulása	149
A reformáció és ellenreformáció	166
I. Lipót abszolutizmusai, az ország fölszabá- dítása	173
Magyarország és a Habsburg-monarchia	190
Mária Terézia és a föl világosult abszolút izmus	195
Széchenyi István gróf reformprogramja.....	226
Kossuth Lajos és a liberális eszmék.....	237
1848, az új liberális alkotmány	257
A forradalom és a függetlenségi harc.....	265
Az abszolutizmus és a kiegyezés	276
A dualizmus kora	287
Jegyzetek	317
Sajtóhibák	317
Irodalom	318